

ΑΤΕΙ ΠΑΤΡΩΝ
ΣΧΟΛΕΣ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΩΝ ΥΓΕΙΑΣ & ΠΡΟΝΟΙΑΣ
ΤΜΗΜΑ: ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Δημιουργία Νέων Οικογενειών Διαζευγμένων Γονέων
με παιδιά σχολικής ηλικίας (6-12 ετών)»**

**Σπουδάστριες: Αλόγα Αλεξάνδρα
Καραμπίνη Αδαμαντία
Τερζή Φωτεινή**

ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 2001, ΠΑΤΡΑ

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ

Έχοντας ολοκληρώσει την πτυχιακή μας εργασία θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους εκείνους που συμμετείχαν ηθικά και υλικά και συνεργάστηκαν μαζί μας για την περάτωση του έργου μας.

Συγκεκριμένα, ευχαριστούμε την υπεύθυνη καθηγήτρια της μελέτης μας κα. Ουρανία Αλεξοπούλου, καθηγήτρια εφαρμογών του τμήματος Κοινωνικής Εργασίας, του Ανώτατου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Πατρών, για την καθοδήγησή της και το χρόνο που μας διέθεσε για την ολοκλήρωση της πτυχιακής εργασίας.

Πολύτιμη συμβολή στη διεκπεραίωση της έρευνας αποτέλεσε η βοήθεια του κ. Νικολάου Μακρή, καθηγητή της Κοινωνικής Έρευνας, του Ανώτατου Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Πατρών.

Ευχαριστούμε, επίσης, όλους τους υπεύθυνους των υπηρεσιών που επισκεφθήκαμε και συγκεκριμένα τη ψυχολόγο κα Χάρις Κατάκη, στο Εργαστήριο Διερεύνησης Ανθρωπίνων Σχέσεων στην Αθήνα.

Τέλος, τους γονείς και τους φίλους μας που μας συμπαραστάθηκαν σε όλη τη διάρκεια της προσπάθειάς για τη διεκπεραίωση της πτυχιακής μας εργασίας.

Αλογά Αλεξάνδρα
Καραμπίνη Αδαμαντία
Τερζή Φωτεινή

ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ

Η σημαντικότητα του θεσμού της οικογένειας είναι αδιαμφισβήτητη. Τα τελευταία όμως χρόνια η οικογένεια διέρχεται κρίση με αποτέλεσμα πολλά ζευγάρια να καταλήγουν σε διαζύγιο. Ο πολλαπλασιασμός των διαζυγίων έχει επιφέρει αλλαγές στις οικογενειακές σχέσεις.

Στο παρελθόν οι διαζευγμένοι επιφυλάσσονταν να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους και κατά συνέπεια το φαινόμενο της μονογονεϊκότητας κυριαρχούσε μετά το διαζύγιο.

Τα τελευταία όμως χρόνια είναι πιο συχνή μια νέα μορφή οικογενειακής οργάνωσης. Τα άτομα μετά την αποτυχία ενός πρώτου γάμου τολμούν να κάνουν μια νέα αρχή δημιουργώντας μια νέα οικογένεια. Τα περισσότερα από τα άτομα αυτά είναι ήδη γονείς με αποτέλεσμα η δομή της νέας πλέον οικογένειας να είναι πιο σύνθετη και πολύπλοκη. Η νέα αυτή μορφή δεν ορίζεται βιβλιογραφικά αλλά προσδιορίζεται "αδιακρίτως, με τους όρους: «νέα οικογένεια», «σύνθετη οικογένεια», «τεχνητή οικογένεια» «ανασυγκροτημένη οικογένεια», «ανασηματιζόμενη οικογένεια» κ.λ.π.

Συνοπτικά η συγκεκριμένη μελέτη περιλαμβάνει:

- n Σε σχέση με το θεσμό του γάμου, την επιλογή του συντρόφου και τα αίτια της κρίσης του.
- n Σε σχέση με το θεσμό της οικογένειας, τα κύρια χαρακτηριστικά και τις βασικές λειτουργίες της, την κρίση της και τις συνέπειές της και τις προσπάθειες που πρέπει να γίνουν από την Πολιτεία και την Εκκλησία για να ξεπεραστεί.
- n Σε σχέση με το διαζύγιο, τα αίτια και τις επιπτώσεις στους συζύγους και στα παιδιά, την στάση του κοινωνικού συνόλου απέναντι στο διαζύγιο.
- n Σε σχέση με τις μονογονεϊκές οικογένειες, τη λειτουργία τους και τις σχέσεις των μελών μετά το διαζύγιο.
- n Σε σχέση με την ανασηματιζόμενη οικογένεια, τα χαρακτηριστικά των νεοσύστατων οικογενειών την ένταξη του νέου συντρόφου και τις σχέσεις μεταξύ των μελών, τις δυσκολίες που παρουσιάζονται και την ψυχολογική ωριμότητα των νέων συζύγων.
- n Το ρόλο του κοινωνικού λειτουργού πριν το γάμο, στην οικογένεια, στην οξεία φάση του διαζυγίου, μετά το διαζύγιο και στη νέα οικογένεια.
- n Τη διερεύνηση της λειτουργίας της νέας αυτής μορφής οικογενειακής οργάνωσης.
- n Την ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας.
- n Τις εισηγήσεις - προτάσεις των μελετητών.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΑΝΑΓΝΩΡΙΣΗ	2
ΠΕΡΙΛΗΨΗ ΜΕΛΕΤΗΣ	3
ΠΙΝΑΚΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΩΝ	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι	9
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
α. Το Θέμα	12
β. Σκοπός της μελέτης	14
γ. Ορισμοί όρων	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ	16
ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	16
A. ΓΑΜΟΣ	16
1.Γάμος	16
2.Σκοπός του γάμου σύμφωνα με την εκκλησία	18
3.Είδη και τύποι γάμου	18
4.Βασικές προϋποθέσεις του γάμου	20
5.Επιλογή συντρόφου	21
B. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ	25
1.Οικογένεια – ορισμοί	25
2.Θεωρίες για την οικογένεια	26
3.Χαρακτηριστικά και βασικές λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια.	29
4.Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια η οικογένεια σε σχέση με το παιδί	31
5.Οικογενειακό δίκαιο	31
6.Η σύγχρονη οικογένεια και η δυναμική της	33
7.Ο ρόλος της εκκλησίας και της πολιτείας στην κρίση του γάμου και της οικογένειας	34
8.Η κρίση στην οικογένεια	35
Γ. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ 6 – 12 ΕΤΩΝ	39
1.Εισαγωγή στη σχολική ηλικία	39
2. Βιοσωματική ανάπτυξη κατά τη σχολική ηλικία	41
3.Γνωστική ανάπτυξη	42
4.Ανάπτυξη της δημιουργικής σκέψης	43
5.Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη	44
6.Ηθική ανάπτυξη	45
7.Θεωρίες για την συναισθηματική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού	47
Δ. ΔΙΑΖΥΓΙΟ	51
1.Διαζύγιο	51
2.Το ελληνικό δίκαιο του διαζυγίου	53
3.Είδη διαζυγίου	54
4.Αίτια Διαζυγίου	55
5.Συνέπειες από την κρίση στην οικογένεια στη σύζυγο και το παιδί	57
6.Ψυχολογία των διαζευγμένων- Φάσεις	58
7.Παιδί και διαζύγιο	64
8.Θεωρητικές προσεγγίσεις για την επίδραση και την προσαρμογή του παιδιού στο διαζύγιο.	64
9.Οι επιπτώσεις του διαζυγίου τα παιδιά	67
10.Οι αντιδράσεις των παιδιών σχολικής ηλικίας στο διαζύγιο	70
11.Σχολείο και παιδιά χωρισμένων γονέων.	74
12.Δικαστικοί αγώνες από το διαζύγιο	77
Α. Συζυγική Στέγη, Κινητή κι Ακίνητη Περιουσία	78
Γ. Διατροφή	82

13.Ο ρόλος των συγγενών και φίλων και η στάση του κοινωνικού συνόλου απέναντι στους διαζευγμένους γονείς και παιδιά _____	83
14.Διαζύγιο και Εκκλησία _____	85
Ε. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ _____	86
1.Μονογονεϊκές οικογένειες στην Ελλάδα _____	86
2.Σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο _____	88
3.Χωρισμένοι ‘μπαμπάδες’ _____	89
4.Χωρισμένες ‘μαμάδες’ _____	91
5.Άλλη γυναίκα - Άλλος άνδρας _____	92
ΣΤ. ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΜΕΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ _____	93
1.Ιστορική Αναδρομή _____	93
2.Νέα Αρχή _____	94
3. Νέα Οικογένεια - ‘Οικογένεια Μωσαϊκό’ _____	95
4. Χαρακτηριστικά Νεοσύστατων Οικογενειών _____	96
5. Νέος Γάμος και για τους δύο συζύγους _____	99
6. Νέος Γάμος και Νέοι Ρόλοι γονέων και παιδιού στην οικογένεια _____	100
7. Η ένταξη του ‘νέου γονέα’ στην οικογένεια _____	101
8.Η δυσφορία του νέου συζύγου _____	103
9.Μια νέα οικογένεια για το παιδί _____	104
10.Η σχέση με τους καινούριους συντρόφους των γονέων _____	106
11.Τα αδέφια στη νέα οικογένεια _____	108
12. Ο ερχομός ενός νέου μωρού _____	109
13. Η προετοιμασία των παιδιών, για να αγαπήσουν τη ‘νέα οικογένεια’ _____	111
14. Δυσκολίες στις ανασυγκροτημένες οικογένειες _____	113
Ζ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ- ΠΟΣΟΣΤΑ _____	115
1.Ποσοστά Διαζυγίων _____	115
2.Ποσοστά Μονογονεϊκών οικογενειών _____	121
3.Ποσοστά Νέων (β’) Γάμων _____	125
Η. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ _____	126
1.Η σπουδαιότητα της συμβολής του Κοινωνικού Λειτουργού, πριν το γάμο _____	126
2.Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Οικογένεια _____	127
3. Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην οξεία φάση του Διαζυγίου _____	132
4.Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού μετά το Διαζύγιο _____	133
5.Σχολική Ψυχολογική Συμβουλευτική, για παιδιά διαζευγμένων γονέων _____	136
6.Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Ανασυγκροτημένη Οικογένεια _____	138
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ _____</u>	<u>140</u>
<u>Α.ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ _____</u>	<u>140</u>
1.Σκοπός της έρευνας – Ερευνητική Υπόθεση _____	140
2.Είδος της έρευνας _____	142
3.Δείγμα _____	142
4.Μεθοδολογία _____	143
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙV _____</u>	<u>145</u>
<u>Α. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ _____</u>	<u>145</u>
1.Ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας κι ερμηνείας των ευρημάτων _____	145
Πίνακας Β7: Η συχνότητα επικοινωνίας του παιδιού με τον βιολογικό του πατέρα. _____	156
<u>ΚΕΦΑΛΑΙΟ V _____</u>	<u>163</u>
<u>ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ _____</u>	<u>163</u>
1.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ _____	163
2.ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ _____	168
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α _____</u>	<u>170</u>
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β _____</u>	<u>171</u>
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ _____</u>	<u>172</u>

<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ</u>	173
<u>ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε</u>	174
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ	175
<i>Ξένη Βιβλιογραφία</i>	177
ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ	178
Άρθρα από το Διαδίκτυο	179

ΠΙΝΑΚΑΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΜΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ	
A1	Ηλικίες των ερωτώμενων
A2	Επάγγελμα των ερωτώμενων
A3	Μορφωτικό επίπεδο των ερωτώμενων
A4	Τόπος καταγωγής των ερωτώμενων
A5	Έτος τέλεσης του β` γάμου
A6	Χρονικό διάστημα γνωριμίας πριν το β` γάμο
A7	Χρονικό διάστημα από το διαζύγιο μέχρι το β` γάμο
A8	Παιδιά από τον α` & β` γάμο
A9	Ηλικία των παιδιών όταν ξαναπαντρεύτηκε ο γονιός τους
A10	Αντίδραση παιδιών για το νέο γάμο
A11	Αντίδραση κοινωνικού περιγυρου για το β` γάμο
A12	Η ευκολία απόφασης για το β` γάμο
A13 _α	Θετικοί παράγοντες για την τέλεση ενός νέου γάμου.
A13 _β	Ανασταλτικοί παράγοντες
A14	Η συμπεριφορά των παιδιών μετά το νέο γάμο
B1	Η σχέση με τα βιολογικά τους παιδιά στη νέα οικογένεια
B2	Η σχέση των παιδιών με το/η νέο/α σύντροφο
B3	Η σχέση με τα παιδιά του συντρόφου
B4	Η σχέση των ετεροθαλών αδερφών μεταξύ τους
B5	Συναισθήματα στο νέο γάμο
B6	Διατροφή στο παιδί από τον πρώην σύζυγο
B7	Συχνότητα επικοινωνίας παιδιού με πρώην σύζυγο
B8	Σχέση με τον/την πρώην σύζυγο
B9	Η σχέση του με τα παιδιά που μένουν με τον πρώην σύζυγο

Γ1	Δυσκολίες στο νέο γάμο
Γ2	Σχολική επίδοση των παιδιών
Γ3	Καθημερινή φροντίδα των παιδιών
Γ4	Αποφάσεις στη νέα οικογένεια, όσον αφορά τα παιδιά
Δ1	Έτος α` γάμου
Δ2	Διάρκεια α` γάμου
Δ3	Αίτια διαζυγίου
Δ4	Επάγγελμα πρώην συζύγου
Ε1	Συμβουλευτική παρέμβαση

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ι

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

«Ο άνθρωπος έχει συνείδηση του εαυτού του, των άλλων, του παρελθόντος του και των μελλοντικών δυνατοτήτων του..... Έχει συνείδηση του ξεχωριστού χαρακτήρα του, της αδυναμίας του μπροστά στις δυνάμεις της φύσης και της κοινωνίας..... Ο άνθρωπος ξέρει ότι θα τρελαινόταν αν δεν μπορούσε..... να ενωθεί, με οποιοδήποτε τρόπο, με κάποιο άλλο άτομο».

Erich Fromm, Η τέχνη του Έρωτα, 1956
(Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 13)

«Η ένωση μ` ένα άλλο άτομο είναι η πιο μεγάλη ανάγκη που νιώθει ο άνθρωπος» (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 13).

Αναζητά μία ερωτική σχέση και άνδρες και γυναίκες αγωνίζονται για να βρουν τον κατάλληλο άνθρωπο να αγαπήσουν και να αγαπηθούν. Σχεδόν όλοι, στις Δυτικές χώρες, πιστεύουν ότι μία σχέση είναι πολύ σημαντική, για να πετύχουν στη ζωή τους ευτυχία και ευημερία (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 19, σελ. 13).

Συνήθης κατάληξη των μακροχρόνιων και σταθερών σχέσεων είναι ο γάμος – που αποτελεί την πιο περίπλοκη απ` όλες τις ανθρώπινες σχέσεις – και η δημιουργία οικογένειας (Χάρρις Τόμας, 1977, σελ. 173).

Η οικογένεια είναι ένας από τους αρχαιότερους θεσμούς. Παρόλο που το μέγεθός της, η σύνθεση των ρόλων, οι κανόνες και οι αξίες που τη διέπουν, ή ακόμη και ο τρόπος διαπαιδαγώγησης των παιδιών μεταβάλλονται μέσα στο χρόνο και διαφέρουν από τον έναν τόπο στον άλλο, η οικογένεια αποτελεί αναμφίβολα, «μία οικουμενική σταθερά».

Τις τελευταίες δεκαετίες το οικογενειακό τοπίο έχει αλλάξει. Το μοντέλο της οικογένειας που απαρτιζόταν από τον άνδρα, που ήταν κουβαλητής, και τη γυναίκα, που ήταν στο σπίτι και τεκνοποιούσε, έχει διαφοροποιηθεί. Σήμερα η εργασία δεν βρίσκεται κάτω από τον απόλυτο έλεγχο του άνδρα, ούτε το σπίτι

είναι ο αποκλειστικός χώρος της γυναίκας. Το παραδοσιακό μοντέλο αποτελεί «υπόλειμμα του παρελθόντος» (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998).

Η απελευθέρωση της γυναίκας προκάλεσε, επίσης, αλλαγή στην προσωπικότητα και στον τρόπο ζωής του άνδρα. Από σκληρός και ψυχρός ηγέτης της οικογένειας, έχει μετατραπεί σε ένα άτομο πιο τρυφερό, εκφραστικό και ευάλωτο, που νοιάζεται για την οικογένειά του.

Όσον αφορά τα παιδιά, δεν είναι «Tabula Rasa», όπου γράφονται οι επιθυμίες και οι προσδοκίες των γονέων τους. Εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τους γονείς τους και η σημερινή κοινωνική και οικογενειακή κατάσταση τα ωθεί σε μία συνύπαρξη με το οικογενειακό περιβάλλον τους, όλο και πιο μακρόχρονη. Πολλές φορές αποτελούν μία απέραντη πηγή ικανοποίησης, αλλάζοντας ταυτόχρονα πλήρως τη δυναμική του ζευγαριού (ο.π. σελ. 15).

Πολλοί γάμοι, όμως, που στην πραγματικότητα είναι σχέσεις μοναδικές, έχουν απρόβλεπτη κατάληξη. Μερικές μετατρέπονται σε σταθερότερους δεσμούς τρυφερότητας και φιλίας, αλλά σε αρκετές περιπτώσεις η αγάπη εκλείπει, η σχέση εξασθενεί και η έντασή της σβήνει (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998).

Η σύγχρονη οικογένεια όλο και περισσότερο αλλάζει μορφή, δομή και μέλη. Τα διαζύγια αυξάνονται όσο ποτέ στο παρελθόν. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στο διάστημα 1975 – 1995 αυξήθηκαν από 1 στους 1000 κατοίκους σε 1,8 και στην Ελλάδα από 0,4 σε 1,1. Την ίδια χρονιά (1995), στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής έφτασαν στα 4,4 ανά 1000 κατοίκους (Πάντζου Χριστίνα, 1995, σελ. 95).

Η άποψη που υπήρχε ότι τα δυστυχισμένα ζευγάρια πρέπει να μην χωρίζουν για το καλό των παιδιών, έδωσε τη θέση της στη νέα άποψη, ότι τα ζευγάρια που ζουν χωρίς ευτυχία και ελπίδα συμβιβασμού, οφείλουν να χωρίσουν ακριβώς, για να μπορέσουν να διασώσουν, μεταξύ άλλων, και την ευτυχία των παιδιών τους. Συνήθως, όμως, τα παιδιά δεν αντιλαμβάνονται το χωρισμό των γονέων τους σαν μια ευκαιρία για τη βελτίωση της ζωής τους, οπότε νιώθουν πως η παιδική τους ηλικία χάθηκε για πάντα, κι αυτό το γεγονός τους είναι οδυνηρό.

Κι ενώ τα αποτελέσματα του χωρισμού είναι τραυματικά, στην κινέζικη καλλιγραφία η λέξη 'κρίση' σχηματίζεται με τα σύμβολα του κινδύνου και της ευκαιρίας. «Η παράσταση αυτή συγκεντρώνει την ουσία του νοήματος του χωρισμού του ζευγαριού».

危机

Η ΚΡΙΣΗ ΣΤΑ ΚΙΝΕΖΙΚΑ

(wei ji)

Η κινεζική απεικόνιση της λέξης «κρίση» που προφέρεται ως (wei ji) αποτελείται από δύο ιερογλυφικά:

το 危 που σημαίνει «κίνδυνος», καθώς απεικονίζει έναν άνδρα στην άκρη ενός γκρεμού

και το 机 που σημαίνει «ευκαιρία», μια μικρή αλλά σημαντική ευκαιρία, που βοηθάει να ξεφύγει κανείς από τον κίνδυνο

(Κανδυλάκη Αγάπη, 2001, σελ. 127)

«Αναμιγνύονται δηλ. δύο στοιχεία: ένα καταστρεπτικό κτύπημα και μία τεράστια ευτυχία. Ο κίνδυνος είναι να παραλύσει το άτομο, να πάψει να εξελίσσεται και με τα χρόνια να συνεχίσει να αντιδρά σα να βρίσκεται στην αρχή των συγκρούσεων. Η ευκαιρία που προσφέρεται από το χωρισμό είναι η δυνατότητα δημιουργίας μιας νέας ζωής, αναζωογόνησης των συναισθημάτων, αποκατάστασης της αξιοπρέπειας κι ενδυνάμωσης της ικανότητας εδραίωσης νέων ειλικρινών σχέσεων. Ο χωρισμός έχει δύο σκοπούς: πρώτος είναι η απελευθέρωση από μια αφόρητη σχέση, τουλάχιστον για τον έναν από τους δύο. Ο δεύτερος, το ξεκίνημα μιας νέας ζωής» (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 16-17).

Οι περισσότεροι, όμως, χωρισμένοι αισθάνονται σύγχυση και μοναξιά και η δημιουργία μιας νέας ζωής μοιάζει ανέφικτη.

Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία μονογονεϊκών οικογενειών. Η μονογονεϊκή οικογένεια δεν αποτελεί πάντοτε μόνιμη, ούτε υποχρεωτικά μακροχρόνια μορφή οικογένειας για τα μέλη της. Κατά συνέπεια, η διαβίωση ενός ατόμου σε μονογονεϊκή οικογένεια μπορεί να αφορά, μόνο, μία μεταβατική περίοδο στη ζωή του (Κογκίδου, 1995, σελ. 30-31).

Πολλοί από τους διαζευγμένους ελπίζουν, ότι κάτι καλύτερο θα αντικαταστήσει την αποτυχημένη σχέση τους.

Παράλληλα με την αύξηση των διαζυγίων, αυξήθηκαν και οι ανασυγκροτημένες οικογένειες, καθώς όλο και περισσότεροι διαζευγμένοι επιχειρούν να στήσουν ξανά μια οικογένεια με τα παιδιά τους και άλλους συντρόφους, οι οποίοι πιθανώς έχουν κι αυτοί παιδιά. Το 1995, σύμφωνα με τα στοιχεία της Διεύθυνσης Πληθυσμού της Εθνικής Στατιστικής Υπηρεσίας, ο 1 στους 3

γάμους που διαλύθηκε στη χώρα μας, είχε παιδιά, τα οποία έφταναν συνολικά τα 10.520. Την ίδια χρονιά ο 1 στους 10 άντρες που παντρεύτηκαν, ήταν διαζευγμένοι και η πλειονότητά τους είχε παιδιά. Φαίνεται ότι αυτή η τάση αρχίζει να κυριαρχεί στον πλανήτη. Η Αμερικάνικη Ένωση Ψυχολόγων εκτιμά πως στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής το 33% των παιδιών κάτω των 18 ζει σε κάποια μορφή 'ανασυστημένη' οικογένεια. Στην Βρετανία, όπου 1 εκατομμύριο παιδιά ζουν σε 'ανασυστημένες' οικογένειες, προβλέπεται πως το 2010 οι 'ανασυστημένες' οικογένειες θα είναι περισσότερες από τις πυρηνικές (Πάντζου Χριστίνα, 1995, σελ. 95). Είναι γεγονός, ότι η παραδοσιακή οικογένεια αντικαθίσταται από μια πιο σύνθετη και πολύμορφη οικογενειακή οργάνωση – την ανασυγκροτημένη οικογένεια. Η νέα αυτή οικογενειακή σχέση – ο δεύτερος γάμος για διαζευγμένους γονείς με παιδιά από τον πρώτο τους γάμο - , αποτελεί γι' αυτούς ένα πέρασμα από την φάση της μοναξιάς και της απομόνωσης, σε ένα νέο ξεκίνημα, επανακτώντας την ελπίδα και την αυτοεκτίμησή τους.

α. Το Θέμα

Ο γάμος, για την παραδοσιακή οικογένεια, αποτελούσε έναν «ιερό κι ακλόνητο θεσμό», ο οποίος εξασφάλιζε την τεκνοποίηση, την κοινωνική αποδοχή και το αίσθημα ασφάλειας στα μέλη της. Σήμερα, όμως, οι αξίες και οι αρχές που διέπουν τις σχέσεις των μελών, τη λειτουργία της οικογένειας και την κοινωνία, έχουν διαφοροποιηθεί ριζικά. Αυτές οι αλλαγές συνετέλεσαν, ώστε «το οικογενειακό κύτταρο» να αποτελείται κυρίως, μόνο, από το ζευγάρι. Αυτός ο σχηματισμός ονομάζεται «πυρηνική οικογένεια», η οποία αποτελείται από τον άντρα, τη γυναίκα και τα παιδιά.

Σ' αυτόν τον τύπο οικογένειας, η θέση και ο ρόλος του άνδρα και της γυναίκας έχουν διαφοροποιηθεί σε σχέση με το παρελθόν. Ο άνδρας, «χάνει το ρόλο του μοναδικού υπεύθυνου για την οικονομική στήριξη της οικογένειας», ενώ αντίθετα, ενδυναμώνεται ο ρόλος της γυναίκας στον αντίστοιχο τομέα.

Πολλοί υποστηρίζουν, πως η αλλαγή αυτή αποτέλεσε μία από τις κύριες αιτίες για την αύξηση των διαζυγίων. Οι σύζυγοι, νιώθοντας πλέον αυτόνομοι και οικονομικά ανεξάρτητοι, αποφασίζουν ότι μπορούν να ζήσουν χωριστά κι επιλέγουν το διαζύγιο.

Τις περισσότερες φορές, οι διαζευγμένοι «αναζητώντας την ευτυχία μέσω του ερωτικού συναισθήματος», επιλέγουν ένα νέο σύντροφο, τον οποίο ξαναπαντρεύονται. Σε ορισμένες περιπτώσεις,

ο ένας μόνο από τους συζύγους έχει παιδιά, ενώ σε άλλες, έχουν και οι δύο. Τότε σχηματίζουν μία «μεγάλη οικογένεια» που ονομάζεται ανασυγκροτημένη «σπονδυλωτή οικογένεια», «οικογένεια μωσαϊκό». Αυτός ο τύπος οικογενειακής οργάνωσης περιλαμβάνει τον φυσικό γονέα, τον πατριό ή τη μητριά, τα ετεροθαλή και τα εξ' αγχιστείας αδέρφια.

Στο πλαίσιο της νέας αυτής οικογενειακής συγκρότησης, η γονεϊκότητα ασκείται όχι μόνο από δύο γονείς, αλλά από περισσότερους «μπαμπάδες» και «μαμάδες». Πολλά παιδιά σήμερα, ανήκουν σε δύο οικογένειες: την βιολογική, από την οποία κατάγονται, και την «καθημερινή» οικογένεια, με την οποία ζουν.

Σ' αυτήν την περίπτωση παρουσιάζονται αρκετές δυσκολίες, κυρίως για τα παιδιά, τα οποία είναι ήδη ευάλωτα συναισθηματικά, από το διαζύγιο των γονέων τους, «καθώς έχουν χάσει τα σημεία αναφοράς τους και δεν είναι πλέον σίγουρα αν τα αγαπούν ή ποιος τα αγαπά».

Η ανάπτυξη και η συναισθηματική κάλυψη του παιδιού εξαρτάται από την οικογένεια μέσα στην οποία ζει. Για το λόγο αυτό οι γονείς και οι νέοι σύζυγοι οφείλουν να το κατανοούν και να σέβονται τις βασικές του ανάγκες, βοηθώντας το να προσαρμοστεί στις νέες συνθήκες, «για να ωριμάσει ομαλά και να αποκτήσει αυτονομία» (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998).

β. Σκοπός της μελέτης

Σκοπός της εργασίας είναι η μελέτη δημιουργίας «ανασυγκροτημένων οικογενειών» από διαζευγμένους γονείς με παιδιά σχολικής ηλικίας (6 – 12 ετών), στον Ελλαδικό χώρο.

Ειδικότερα επιδιώκεται να μελετηθούν οι παρακάτω στόχοι:

§ Η σημαντικότητα του θεσμού του γάμου και τα αίτια της κρίσης του γάμου στην ελληνική κοινωνία.

§ Οι βασικές λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια και οι παράγοντες που οδηγούν στην κρίση της.

§ Το διαζύγιο και οι επιπτώσεις του στους γονείς και τα παιδιά.

§ Ο θεσμός των μονογονεϊκών οικογενειών και η λειτουργία τους.

§ Οι ανάγκες και τα κίνητρα των διαζευγμένων γονέων για τη συγκρότηση μίας νέας οικογένειας.

§ Τα χαρακτηριστικά των νεοσύστατων οικογενειών.

§ Οι σχέσεις μεταξύ των μελών αυτής της σύνθετης οικογένειας.

§ Η συμπεριφορά των παιδιών σχολικής ηλικίας (6 – 12 ετών), στην οξεία φάση του διαζυγίου, στην μονογονεϊκή και στην ‘ανασυγκροτημένη οικογένεια’, με βάση τα αναπτυξιακά χαρακτηριστικά της συγκεκριμένης ηλικίας.

§ Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού πριν το γάμο, στην οικογένεια, στην οξεία φάση του διαζυγίου, στην μονογονεϊκή οικογένεια, καθώς και στην ‘ανασυγκροτημένη οικογένεια’.

γ. Ορισμοί όρων

ΓΑΜΟΣ «είναι η ρύθμιση μιας ένωσης την οποία επιδοκιμάζει η κοινωνία με βάση τις θεσμοποιημένες σχέσεις των συζύγων» (Γεωργόπουλος, 1993).

ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ «είναι η βιολογική – κοινωνική – ψυχολογική ομάδα που αποτελείται από τους δύο γονείς με τα ανήλικα – ανύπαντρα παιδιά τους, ασχέτως αν αυτά είναι βιολογικά δικά τους ή υιοθετημένα. Η οικογένεια αυτή δύο γενεών ονομάζεται ‘πυρηνική’ και χαρακτηρίζεται ως άμεση και απλή» (Κυριακίδης 1999).

ΔΙΑΖΥΓΙΟ «είναι η λύση του συζυγικού δεσμού που επέρχεται ενόσω ζουν οι σύζυγοι με την πρωτοβουλία είτε ενός από αυτούς είτε και των δύο» (Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη, 1993).

ΜΟΝΟΓΟΝΕΪΚΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ «είναι όταν υπάρχει ένας γονέας χωρίς σύντροφο ή σύζυγο και ζει με ένα τουλάχιστον παιδί, εξαρτώμενο από αυτόν» (Κογκίδου, 1995, σελ. 23).

ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΜΕΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ «είναι η οικογένεια που σχηματίζεται μετά από ένα δεύτερο γάμο και στην οποία εντάσσονται παιδιά από τον προηγούμενο γάμο» (Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ., 1996).

ΨΥΧΟΛΟΓΙΚΗ ΩΡΙΜΟΤΗΤΑ «είναι η δια βίου εξελικτική διαδικασία μέσα από την οποία οι άνθρωποι αποχωρίζονται συναισθηματικά από την οικογένειά τους, διατηρώντας ταυτόχρονα μία στενή συναισθηματική επαφή μαζί της. Έτσι επιτυγχάνεται μία κατάσταση σχετικής διαφοροποίησης, αυτονομίας κι αυθύπαρκτης ατομικότητας» (Ιωαννίδου – Johnson, 1998).

ΠΑΡΕΜΒΑΣΗ «είναι η ενσυνείδητη, η σχεδιασμένη προσπάθεια πρόκλησης κάποιας αλλαγής με την προϋπόθεση ότι έχει προηγουμένως διευκρινιστεί η φύση του προβλήματος, οι σκοποί και οι στόχοι της παρέμβασης » (Παπαϊωάννου Κ., 1998, σελ. 18).

Για τις ανάγκες της παρούσας εργασίας υιοθετείται ο όρος ανασυγκροτημένη οικογένεια, για να προσδιορίσει την οικογένεια που δημιουργείται από διαζευγμένους γονείς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙ

ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΣΧΕΤΙΚΩΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Α. ΓΑΜΟΣ

1.Γάμος

«Ο γάμος είναι η νόμιμη συμβίωση δύο ετερόφυλων» (Χουρδάκη, 2000, σελ.258). Είναι ένας κοινωνικός θεσμός που υπάρχει από τότε περίπου που ο άνθρωπος έζησε μέσα σε οργανωμένη κοινωνία και πήρε διάφορες μορφές στην πορεία της ιστορίας.

Σύμφωνα τον Γεωργόπουλο (1993, σελ.65-66), ο όρος γάμος σημαίνει: «η ρύθμιση μιας ένωσης την οποία επιδοκιμάζει η κοινωνία με βάση τις θεσμοποιημένες σχέσεις των συζύγων».

Ο γάμος περιέχει δύο ξεχωριστές απόψεις:

α) «Ένας άνδρας και μια γυναίκα συγκατοικούν με σκοπό να δημιουργήσουν οικογένεια».

β) «Αποτελεί νόμιμη συμβίωση που πρέπει να γίνει κάποιος διαχωρισμός μεταξύ του γάμου και των άλλων μορφών γενετήσιων σχέσεων, οι οποίες χαρακτηρίζονται προγαμιαίες, εξώγαμες, παράνομες».

Σύμφωνα με τον Bovet (1968, σελ.28), ο γάμος αρχίζει από τη στιγμή που ένας άνδρας και μια γυναίκα αποφασίζουν να ζήσουν μαζί και κοινοποιούν την απόφασή τους. «Μοιάζει σα νεογέννητο βρέφος. Είναι βέβαια ένα σωστό πρόσωπο, αλλά ακόμη είναι εύθραυστο και χρειάζεται να μεγαλώσει. Χρειάζονται χρόνια για να αναπτυχθεί τέλεια». Πάντως, όπως το παιδί δεν είναι άθροισμα από μέλη, αλλά είναι ένα σώμα, έτσι και ο γάμος δεν αποτελείται από

διάφορα μέρη π.χ. σεξουαλικότητα, έρωτας, πίστη, αλλά είναι ένα σύνολο το οποίο μεγαλώνει συνεχώς.

Οι απόψεις του Theodor Bovet συγκλίνουν με τους σκοπούς του γάμου σύμφωνα με την Ορθόδοξη Εκκλησία, οι οποίοι αναφέρονται στο επόμενο κεφάλαιο. Ο γάμος δεν είναι μονάχα πνευματικός, είναι ένα καλλιτέχνημα φτιαγμένο από αισθήματα και αναπτύσσεται μέσα στην πραγματικότητα. Υπάρχει όχι μόνο για να εξυπηρετεί την αναπαραγωγή, υπάρχει «καθ' εαυτόν».

Από πολλές πλευρές έχουν γίνει προσπάθειες για την επιτυχία του γάμου: προσπάθειες για να βελτιωθεί η οικονομική κατάσταση της οικογένειας, μεταρρυθμίσεις στις νομικές σχέσεις των συζύγων, συγκριτικές μελέτες πάνω στην ψυχολογία του άνδρα και της γυναίκας και προπάντων λεπτομερείς έρευνες της σεξουαλικής συμπεριφοράς και προσπάθειες να δοθούν πρακτικές οδηγίες για την επίτευξη μιας τέλειαρμονίας. Σύμφωνα με τον Bovet (1968, σελ. 15), το σφάλμα ξεκινά από την άγνοια τριών βασικών πραγμάτων :

1. «Ο γάμος είναι μια καθολική κοινότητα ζωής, που αγκαλιάζει όλες τις περιοχές της ανθρώπινης ύπαρξης και δεν είναι μια σχέση αποκλειστικά οικονομική ή ψυχολογική ή σεξουαλική».
2. «Ο γάμος είναι ένα ζωντανό μέλος της ανθρώπινης κοινωνίας και όχι μόνο υπόθεση ενός άνδρα και μιας γυναίκας. Η σχέση ανάμεσα στους συζύγους προσδιορίζει και τη σχέση τους με την κοινωνία, ενώ ο τρόπος με τον οποίο ανατρέφονται τα παιδιά προδιαγράφει το μέλλον της κοινωνίας».
3. «Ο γάμος απαιτεί μια ειδική μεταμόρφωση του ατόμου σε μια νέα μορφή ύπαρξης. Ο γάμος δεν εξελίσσεται αυτόματα από τις ορμές και τα αισθήματα του ατόμου. Η ζωή ενός γάμου μοιάζει με τη ζωή ενός ζωντανού οργανισμού που μεγαλώνει: μια αδιάκοπη ανταλλαγή ύλης και ενέργειας, μια ισόβια αλλαγή μορφής, μια ατέλειωτη επανάσταση. Αν οι σύζυγοι πιστέψουν ότι έφτασαν στην τελειότητα και δεν έχουν πια ανάγκη από αλλαγή, ο γάμος τους δε θα αργήσει να πεθάνει» (Bovet, 1968, σελ. 15).

2.Σκοπός του γάμου σύμφωνα με την εκκλησία

Όπως αναφέρει ο Μαυρομμάτης (1988), οι σκοποί του γάμου, σύμφωνα με την Εκκλησία, είναι:

α) Η βοήθεια του ενός προς τον άλλο σύζυγο. Ο γάμος αναπτύσσει στους συζύγους την ανοχή, κυρίως στην εναρμόνιση των ξεχωριστών χαρακτήρων. Την αγάπη στην προσφορά υπηρεσίας, τη βοήθεια στις αδυναμίες, στο φόρτο ζωής, στις διάφορες ανάγκες και στις ευθύνες της οικογενειακής ζωής.

β) Η σωφροσύνη και η εγκράτεια, που αποτελούν πλευρές της ηθικής προκοπής των συζύγων. Όταν οι σύζυγοι είναι ακόμα σε νεαρή ηλικία πρέπει να προσπαθούν να αποφεύγουν τις απρεπείς επιθυμίες, τις παράνομες συζεύξεις και την αδυναμία της ανθρώπινης φύσης.

γ) Η γέννηση και η ανατροφή παιδιών. Η τεκνοποίηση επισφραγίζει τους σκοπούς του γάμου αν και δεν είναι απαραίτητο, καθώς μπορεί ένας γάμος να μην είναι γόνιμος.

δ) Στον ορθόδοξο χώρο έχει γίνει πια συνείδηση ότι ο κύριος σκοπός του γάμου είναι η πνευματική και ηθική τελείωση των συζύγων και ότι όλοι οι άλλοι σκοποί, όπως η τεκνογονία, η ανατροφή των παιδιών, η διαιώνιση του ανθρώπινου γένους και η αύξηση των μελών της εκκλησίας είναι δευτερεύοντες σκοποί και ενδιάμεσοι που κι αυτοί οδηγούν τελικά τον άνθρωπο στον αρχικό και τελικό του σκοπό» (Μαυρομμάτης, 1988).

3.Είδη και τύποι γάμου

Στην ελληνική κοινωνία, όπως και σε κάθε άλλη κοινωνία του δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού, συναντά κανείς δύο είδη γάμου: α) τον θρησκευτικό γάμο και β) τον πολιτικό. Τα είδη γάμου έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά και αντιπροσωπεύουν άλλα πράγματα μεταξύ τους, γι' αυτό και η γνώμη των υποστηρικτών τους, για το ποιος θα πρέπει να προτιμάται, δίστανται. Σύμφωνα με τον Λιαρομμάτη (1991), οι υποστηρικτές του πολιτικού γάμου προτείνουν την «απομυθοποίηση» του σημερινού χριστιανικού γάμου, δηλαδή την απαλλαγή του από κάθε θρησκευτικό στοιχείο. Υποστηρίζεται πως ο γάμος είναι καθαρά μία σύμβαση του αστικού

δικαίου και κάθε ιερότητα που τυχόν τον χαρακτηρίζει στις μέρες μας είναι μια αντίληψη ιδεολογικά ξεπερασμένη. Λόγοι κοινωνικοί αλλά και πολιτικοί - σε καμία όμως περίπτωση θρησκευτικοί - επιβάλλουν την κατοχύρωση του γάμου νομικά και συνταγματικά. Ο γάμος ως μια κοινή δικαιοπραξία προστατεύεται από το Σύνταγμα και ρυθμίζεται από το νόμο σύμφωνα με τις ισχύουσες κάθε φορά διατάξεις και κρατούσες αντιλήψεις.

Αναμφισβήτητα, ο πολιτικός γάμος θα μπορούσε να χαρακτηριστεί περισσότερο φιλελεύθερος από τον θρησκευτικό. Η σύναψη και η λύση του είναι μια σύντομη διαδικασία με ελάχιστα κωλύματα - ηθικά και νομικά. Υποστηρίζεται μάλιστα πως ο πολιτικός γάμος λόγω της μεγαλύτερης απλότητας που τον χαρακτηρίζει ενισχύει τον ίδιο το θεσμό του γάμου, προτρέποντας τα άτομα να παντρευτούν και όχι να αρκεστούν και να περιοριστούν στην εξώγαμη συμβίωση.

Στον αντίποδα των απόψεων αυτών βρίσκονται οι υποστηρικτές του θρησκευτικού γάμου. Σύμφωνα με τα όσα διατείνονται, ο γάμος δεν είναι μόνο μία σύμβαση, μια δικαιοπραξία του αστικού δικαίου. Είναι μία σύμβαση, μία συμφωνία στην οποία το στοιχείο της ηθικής κυριαρχεί. Αυτή μάλιστα η ηθική σχέση, το ιδεολογικό και πνευματικό υπόβαθρο του γάμου, του δίνει μια υπερβατική διάσταση, τον κάνει μοναδικό και αποτελεί στοιχείο διατήρησης της συζυγικής ενότητας. Ο θρησκευτικός γάμος είναι «μυστήριο» που ενσαρκώνει μέσα του την έννοια της ηθικής και έτσι ενισχύει ακόμα περισσότερο το θεσμό του γάμου. Άλλωστε και η μονογαμία στην οποία παραπέμπει ο θρησκευτικός γάμος σε αντίθεση με τον πολιτικό, που επιτρέπει τη λεγόμενη «διαδοχική πολυγαμία», είναι στοιχείο που συμβάλλει στην υποστήριξη και ποιοτική αναβάθμιση του θεσμού του γάμου (Λιαρομμάτης, 1991, σελ. 89).

Όσον αφορά τους τύπους γάμου, σύμφωνα με την Μισέλ (1987), διακρίνονται σε:

α) Ανοικτός γάμος. «ο ανοικτός γάμος είναι μια ειλικρινής και ανοικτή σχέση βασισμένη στην ισότητα της ελευθερίας και της προσωπικότητας των δύο συντρόφων. Ο ανοικτός γάμος προϋποθέτει μια προφορική, διανοητική και συναισθηματική δέσμευση απέναντι στο δικαίωμα που έχει το κάθε μέλος του ζευγαριού να αναπτύσσεται σαν άτομο μέσα στο πλαίσιο του γάμου».

Ο ανοικτός γάμος είναι μια σχέση ανάμεσα σ' έναν άνδρα και μια γυναίκα, όπου κανένας από τους δύο δεν είναι αντικείμενο μιας ολοκληρωτικής επιμόρφωσης. Κανείς από τους δύο δε δεσμεύεται για τις ελλείψεις και τις απογοητεύσεις του άλλου. Είναι μια σχέση

όπου και οι δύο νιώθουν ίσοι, κανένας δεν κυριαρχεί και κανείς δεν υποτάσσεται. Αυτή η σχέση βασίζεται στην αμοιβαία συμπάθεια και εμπιστοσύνη, όπου ο καθένας διαθέτει το δικό του ψυχικό χώρο, ώστε να νιώθει συναισθηματικά ελεύθερος.

Ο ανοικτός γάμος «ενθαρρύνει την προσωπική ανάπτυξη, τη διαβίωση χωρίς εξάρτηση, την ατομική ελευθερία. Σημαίνει ευλυγισία στο ρόλο, αμοιβαία εμπιστοσύνη».

Η σχέση βρίσκεται σε συνεχή εξέλιξη και ανάπτυξη. Μέσα από την ανάπτυξη σαν χωριστά άτομα και την αμοιβαία αγάπη τους, ενεργοποιούν και αυξάνουν τη δύναμή τους ως ζευγάρι. Ο καθένας αναπτύσσεται μέσα από την ελευθερία προς την ολοκληρωμένη προσωπικότητα και «απαλλάσσοντας τις νέες εμπειρίες του από τον εξωτερικό κόσμο, η ένωση αποκτά μια σταθερή ανοδική πορεία. Αποκτούν και οι δύο τη δυνατότητα για νέους τρόπους συσχέτισης των πραγμάτων και για νέα γνώση της εσωτερικής δομής του εαυτού τους. Ταυτόχρονα αυξάνεται και ο δυναμισμός αλληλεπίδρασης ανάμεσά τους».

β) Κλειστός γάμος. Ο παραδοσιακός κλειστός γάμος έχει σπέρματα αυτοκαταστροφικότητας. Κλειστός γάμος σημαίνει ιδιοκτησία πάνω στο σύντροφο, απάρνηση του εαυτού, απόλυτη αφοσίωση και πίστη, απόλυτη αποκλειστικότητα.

Είναι σημαντικό να κατανοήσουν τα νέα ζευγάρια τον τρόπο με τον οποίο μπορεί να συνυπάρξει η ελευθερία με τη συντροφικότητα που δημιουργεί ο θεσμός του γάμου, και βασική προϋπόθεση γι' αυτό είναι η σωστή επιλογή συντρόφου.

4.Βασικές προϋποθέσεις του γάμου

Ο γάμος είναι ένα σοβαρό θέμα που απασχολεί τα ενήλικα άτομα, κυρίως στη νεαρή ηλικία. Για ένα τόσο σημαντικό θέμα στη ζωή τους, σύμφωνα με τη Χουρδάκη (2000, σελ.272-274), είναι απαραίτητες κάποιες βασικές προϋποθέσεις:

Πρώτη βασική προϋπόθεση του γάμου είναι η βιολογική ωριμότητα. Με τον όρο βιολογική ωριμότητα νοείται η κατάλληλη σωματική διάπλαση και ικανότητα για εκπλήρωση των αναγκών του ατόμου. Η βιολογική ωρίμανση πραγματοποιείται ακούσια, χωρίς δηλαδή τη συνειδητή συμμετοχή του ατόμου.

Η δεύτερη βασική προϋπόθεση είναι η πνευματική ωριμότητα. Η πνευματική ωριμότητα αφορά την εξέλιξη και την ολοκλήρωση της νοημοσύνης του ατόμου, η οποία, όπως και η

βιολογική ωριμότητα, πραγματοποιείται χωρίς την συνειδητή θέληση και συμμετοχή του.

Η τρίτη βασική προϋπόθεση είναι η ψυχολογική ωριμότητα του ατόμου. Ψυχολογικά ώριμος είναι ο άνθρωπος που έχει «ολοκληρωμένη προσωπικότητα». Αυτός δηλαδή που αναλαμβάνει τις ευθύνες του σε κάθε ρόλο της ζωής του, ατομικό και κοινωνικό, και μπορεί να ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις και τις δυσκολίες των καταστάσεων.

Σύμφωνα με τη Χουρδάκη (2000, σελ.275-283), οι ψυχολογικές ιδιότητες ενός ώριμου ατόμου είναι:

- Ø η αυτογνωσία
- Ø η αυτοκριτική
- Ø το ενδιαφέρον για τα γενικά προβλήματα της ζωής
- Ø η αδιαφορία για τους μικροερεθισμούς που συμβαίνουν καθημερινά γύρω του
- Ø η αποφυγή συνεχούς συζήτησης των δικών του προβλημάτων
- Ø η έλλειψη εγωκεντρισμού
- Ø η μεταφορά στη θέση του άλλου
- Ø η παραδοχή του συνανθρώπου του
- Ø η συνειδητοποίηση των θετικών σημείων της ζωής του
- Ø η «αποκόλληση» από τα βιώματα της παιδικής και εφηβικής του ψυχολογίας

Τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορούν να συνθέσουν μια ολοκληρωμένη προσωπικότητα και να χαρακτηρίσουν έναν άνθρωπο ψυχολογικά ώριμο. Οφείλει λοιπόν ο άνθρωπος να προσπαθήσει να τα αποκτήσει, μιας και η ψυχολογική ωριμότητα δεν πραγματοποιείται ακούσια, όπως η βιολογική και η πνευματική, αλλά είναι προσωπική κατάκτηση του καθενός.

5.Επιλογή συντρόφου

Η επιλογή συντρόφου, σύμφωνα με τον Napier (1995, σελ. 287), είναι μια σύνθετη διαδικασία, την οποία οι περισσότεροι ξεκινούν όταν βρίσκονται στην ηλικία των 20. «Είναι η εποχή που διασχίζουν το ύπουλο και αγωνιώδες πέρασμα ανάμεσα στο λιμάνι, που είναι το σπίτι, και στην ανοικτή θάλασσα».

Τα κριτήρια επιλογής, σύμφωνα με τον Κυριακίδη (2000, σελ. 20), είναι υποκειμενικά και όχι μόνο συναισθηματικά ή μόνο λογικά. Οι παράγοντες που παίζουν ρόλο ποικίλλουν: μπορεί να είναι συναισθηματικοί, λογικοί, συμπτώσεων, συγκυριών, βιωμάτων και επιδιώξεων. Ο Napier (1995, σελ.288-292), αναφέρει ότι υπάρχουν πολλοί τρόποι για να γνωριστούν δύο άτομα, όπως στο σχολείο, στη δουλειά, μέσω φίλων ή συγγενών, μέσω internet κ.λ.π., οι επιλογές όμως που κάνει κάποιος διαχωρίζονται ως εξής:

- Υποκαθορισμένες επιλογές, οι οποίες γίνονται από επιφυλακτικούς και συγκρατημένους ανθρώπους, οι οποίοι δεν εμπιστεύονται το συναίσθημα και θέλουν να ζήσουν και να συνεχίσουν τη σχέση τους – η οποία ίσως οδηγηθεί και σε γάμο – σκεπτόμενοι λογικά. Αυτά τα άτομα προέρχονται συνήθως από ψυχρές, συντηρητικές οικογένειες ή από οικογένειες που δεν υπήρχαν στενές συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ των μελών.

- Υπερκαθορισμένες επιλογές, οι οποίες εμπεριέχουν πολύ συναίσθημα. Συνήθως τέτοιες επιλογές πραγματοποιούνται κάτω από πίεση, άγχος και ίσως κάποια οικογενειακή κρίση, που τελικά διαστρεβλώνουν τη διαδικασία επιλογής του συζύγου. Μερικές συναισθηματικές πιέσεις είναι οι παρακάτω:

α) «Η ψυχολογική απουσία ή ανικανότητα ενός γονέα». Αυτή η κρίση είναι «αθόρυβη», αλλά όταν κάποιος μεγαλώσει με έναν ψυχολογικά απόντα ή ανίκανο γονιό, τότε δημιουργείται ένα έντονο συναίσθημα ανάγκης και η επιθυμία να ικανοποιηθεί αυτή η ανάγκη μπορεί να διαστρεβλώσει τη διαδικασία επιλογής συζύγου.

β) «Η ξαφνική απώλεια ενός γονιού ή μιας άλλης σημαντικής σχέσης». Στην περίπτωση αυτή ο «νέος σύντροφος» παίρνει το ρόλο του «θεραπευτή», αλλά όταν ο «ασθενής» αρχίσει να νιώθει καλύτερα τότε η εγκυρότητα της επιλογής θα αμφισβητηθεί και από τους δύο συντρόφους.

γ) «Μια εγκυμοσύνη». Ύστερα από μελέτη που έγινε για το γάμο φάνηκε πως το ¼ από τις νύφες ήταν έγκυες όταν παντρεύτηκαν. Τα ζευγάρια που παντρεύονται κάτω από την πίεση της εγκυμοσύνης, έχουν περισσότερες πιθανότητες να χωρίσουν, σε σχέση με τα ζευγάρια που παντρεύτηκαν χωρίς αυτή τη συναισθηματική πίεση.

Πολλά νεαρά άτομα επιδιώκουν να βρουν ασφάλεια και σιγουριά μακριά από την αστάθεια του σπιτιού τους και καταλήγουν σε γάμους «σωσίβια», που τελικά

αποδεικνύονται ακατάλληλοι για το «δύσκολο ταξίδι που βρίσκεται μπροστά τους».

- το τρίτο είδος επιλογής λέγεται «ολοκληρωμένη επιλογή» που γίνεται με πολύ συναίσθημα, αγάπη και δεν προϋποθέτει ούτε καθοδηγείται από κάποια κριτήρια. Σ' αυτήν την περίπτωση οι άνθρωποι ερωτεύονται και το μόνο κοινό χαρακτηριστικό τους είναι η σύγχυση (Napier, 1995).

Βέβαια καμία από τις τρεις επιλογές δεν εγγυάται έναν ευτυχισμένο γάμο με διάρκεια, αλλά ανάλογα με τον τρόπο που γίνεται η επιλογή ενός συντρόφου υπάρχουν και οι ανάλογες πιθανότητες για να διαρκέσει.

Ο Πιντέρης (1980, σελ. 50), όμως, αναφέρει ότι υπάρχουν κάποια σημαντικά υποκειμενικά κριτήρια για την επιλογή συντρόφου, τα οποία χωρίζονται σε: εξωτερικά κριτήρια, χαρακτηριστικά προσωπικότητας και απόψεις. Αναλυτικότερα:

Εξωτερικά Κριτήρια

1. εμφάνιση
2. οικονομική θέση
3. μορφωτικό επίπεδο
4. κοινωνική θέση
5. ηλικία
6. υγεία

Χαρακτηριστικά Προσωπικότητας

1. βαθμός αυτονομίας – εξάρτησης
2. ενεργητικότητα – παθητικότητα
3. εσωστρέφεια – εξωστρέφεια
4. επίπεδο ηρεμίας – άγχους
5. βαθμός κοινωνικότητας – μοναχικότητας
6. βαθμός σεξουαλικότητας
7. νοημοσύνη
8. ικανότητα προσαρμογής

Απόψεις

1. πολιτική τοποθέτηση
2. θρησκευτική τοποθέτηση
3. ενδιαφέροντα και χόμπυ
4. απόψεις για τους ρόλους άντρα – γυναίκας
5. μονογαμικότητα
6. απόψεις για παιδιά

Σύμφωνα με τα παραπάνω κριτήρια, όπως αναφέρει ο Πιντέρης (1980), κάθε άνθρωπος μπορεί να ξεχωρίσει τα προτερήματα και τα ελαττώματα του άλλου, ώστε τελικά να αποφασίσει εάν επιθυμεί να είναι μαζί του.

Προκειμένου το άτομο να αποφασίσει να επιλέξει το σύντροφό του, χρειάζεται να αποχωριστεί συναισθηματικά την πατρική οικογένεια, «επιτυγχάνοντας μ' αυτόν τον τρόπο μία κατάσταση σχετικής διαφοροποίησης, αυτονομίας και αυθύπαρκτης ατομικότητας». Το άτομο δηλαδή έχοντας φτάσει σε ένα υψηλό επίπεδο ψυχολογικής ωριμότητας, (Ιωαννίδου – Johnson, 1998) και με την αυτογνωσία που το χαρακτηρίζει μπορεί να επιλέξει σωστά το σύντροφό το γνωρίζοντας αυτά που ο ίδιος μπορεί να προσφέρει και τις προσδοκίες που έχει από τον άλλον. Έτσι πληρεί τις προϋποθέσεις για έναν 'επιτυχημένο γάμο' και τη δημιουργία μιας ευτυχισμένης οικογένειας.

B. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

1.Οικογένεια – ορισμοί

Κατά καιρούς και στο πέρασμα της ανθρώπινης ιστορίας, έχουν δοθεί από πολλούς ειδικούς και επιστήμονες, κοινωνιολόγους και ψυχολόγους, ορισμοί σχετικά με τον όρο οικογένεια. Οι αλλαγές ωστόσο που λαμβάνουν χώρα κατά διαστήματα, κυρίως τις τελευταίες δεκαετίες, και οι οποίες σχετίζονται με τις διάφορες μορφές συμβίωσης, κάθε φορά αλλάζουν τα δεδομένα σχετικά με το τι είναι οικογένεια. Πολλές λοιπόν μορφές συμβίωσης – κατά κύριο λόγο άγνωστες και απρόσιτες στο ευρύτερο σύνολο – εμφανίστηκαν «διεκδικώντας τον τίτλο και, φυσικά, τη νομική κατοχύρωση της μέχρι τώρα γνωστής οικογένειάς» (Κυριακίδης, 2000, σελ. 35).

Στην πιο απλή μορφή της, οικογένεια είναι «η βιολογική, κοινωνική, ψυχολογική ομάδα, που αποτελείται από τους δύο γονείς με τα ανήλικα ανύπαντρα παιδιά τους, ασχέτως αν αυτά είναι βιολογικά τους παιδιά ή υιοθετημένα. Η οικογένεια αυτή των δύο γενεών ονομάζεται «πυρηνική» και χαρακτηρίζεται ως «άμεση και απλή» (ό.π.).

Ένας άλλος ορισμός, περισσότερο γνωστός στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής, χαρακτηρίζει την οικογένεια ως την κοινωνική ομάδα στην οποία «τα άτομα έχουν αποκλειστική και διαρκή σχέση και αλληλεγγύη, αλληλεξάρτηση αναγκών – υπηρεσιών, τα παλαιότερα μέλη προσφέρουν στα νεότερα εκπαίδευση και παρέχουν υπηρεσία και ασφάλεια το ένα στο άλλο».

Ο Κυριακίδης (2000), αναφέρει πως σύμφωνα με την Δημητράκου, στον ελληνικό χώρο και σύμφωνα με τη δική μας κουλτούρα και πολιτισμό, «οικογένεια είναι μια ομάδα ανθρώπων που συνδέονται με δεσμούς αίματος, και αποτελείται από τους γονείς, τα παιδιά ή και τα εγγόνια τους, ζουν στην ίδια στέγη και έχουν κοινά συμφέροντα».

Σύμφωνα με τον Τσιάντη (1991), όπως αναφέρει ο Κυριακίδης (2000, σελ. 35), οικογένεια είναι «ένας θεσμός με τη δική του κουλτούρα και τους δικούς του ειδικούς τρόπους για την αντιμετώπιση της ζωής. Αποτελείται από άτομα των οποίων η συμπεριφορά και η εμπειρία επηρεάζεται από ένα σύστημα αλληλοδιαπλεκόμενων σχέσεων, στις οποίες συμμετέχουν και των

οποίων αποτελούν μέρος. Παράλληλα, τα άτομα της οικογένειας έχουν συγκεκριμένα και βαθιά ριζωμένα χαρακτηριστικά ή εσωτερικές σχέσεις».

Διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει ένας μόνο ορισμός της οικογένειας, αφού ιδιαίτερο χαρακτηριστικό της είναι να διαμορφώνεται και να αναπτύσσεται ανάλογα με τον πολιτισμό, τα ήθη και τα έθιμα της κοινωνίας στην οποία ανήκει. Λόγω αυτής της ιδιομορφίας έχει μελετηθεί από πολλούς θεωρητικούς στο πέρασμα του χρόνου.

2.Θεωρίες για την οικογένεια

Σύμφωνα με την Μαντζιάφου – Κανελλοπούλου (1986), οι θεωρίες για την οικογένεια, που έχουν διατυπωθεί από διάφορους κοινωνιολόγους, θα μπορούσαν να καταταγούν σε δύο κατηγορίες: τις διαχρονικές και τις σύγχρονες.

Διαχρονικές θεωρούνται των Morgan και Engels και I.Mauss. Σύγχρονες είναι αυτές των Levi – Straus, Germain Tillin και Talcot Parsons.

A) Θεωρία των Morgan και Engels.

Όπως αναφέρει ο Γεωργόπουλος (1993), η οικογένεια δεν ήταν ποτέ στατική. Ανάλογα με την ανάπτυξη της τεχνικής και της οικονομίας σε μια κοινωνία, η οικογένεια διέρχεται από ένα κατώτερο σε ένα ανώτερο επίπεδο. Υποστηρίζει επίσης ότι η οικογένεια αποτελεί ένα ιστορικά μεταβλητό «φαινόμενο», αφού αντικατοπτρίζεται σ' αυτήν το σημείο ανάπτυξης ενός πολιτισμού και λέει χαρακτηριστικά ότι «η οικογένεια θα συνεχίσει να αλλάζει, καθώς η κοινωνία εξελίσσεται» (Γεωργόπουλος 1993).

Κατά τον Engels, όπως αναφέρει η Μαντζιάφου - Κανελλοπούλου (1986), η οικογένεια πέρασε από τρία στάδια, καθώς εμφανίστηκε στη γη. Αρχικά υπήρξε η «ομαίμακτη συζυγική οικογένεια», όπου ζευγάρι ήταν ο αδερφός και η αδερφή, ενώ απαγορευόταν ο γάμος μεταξύ γονέων και παιδιών. Ακολούθησε η μορφή όπου απαγορεύτηκαν οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ των αδερφών και τέλος δημιουργήθηκε η «συνδυασμένη οικογένεια», όπου αποτελεί και τη ρίζα της μονογαμίας του σύγχρονου κόσμου (Μαντζιάφου - Κανελλοπούλου, 1986, σελ. 31).

B) Θεωρία των Durkeim και Mauss

Όπως αναφέρει η Μαντζιάφου – Κανελλοπούλου (1986, σελ. 32), η οικογένεια είναι ένας κοινωνικός θεσμός και όχι το φυσικό σύνολο γονέων και παιδιών, και υποστηρίζει ως βασικό κανόνα ότι: «κάθε κοινωνικό γεγονός οφείλεται σε μια κοινωνική αιτία».

Η οικογένεια που δημιουργείται ύστερα από το γάμο είναι το αποτέλεσμα μιας μακράς εξέλιξης, κατά την οποία η οικογένεια «συστέλλεται» τόσο, όσο πιο εκτεταμένο είναι και το κοινωνικό της περιβάλλον, μέσα στο οποίο το άτομο αναπτύσσεται κοινωνικά και βιολογικά. Ο Durkeim «βλέπει στην οικογένεια ένα σχήμα κεντρομόλο, που πηγαίνει από την περιφέρεια στο κέντρο, κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να είναι η οικιακή ομάδα αυτή που κυριαρχεί και όχι η πολιτική, η οποία είναι δημιούργημα της «διαστολής της οικιακής ομάδας»(ό.π.).

Κατά τον Mauss I. η οικογένεια «υπήρξε σ' όλες τις εποχές και τις κοινωνίες και οι σχέσεις μεταξύ φυσικών γονέων και παιδιών ήταν πάντοτε πολύ στενές»(ό.π.).

Γ) Θεωρία Claude Levi Strauss

Όπως αναφέρει η Μαντζιάφου - Κανελλοπούλου (1986, σελ. 33), σύμφωνα με τον Claude Levi Strauss η οικογένεια είναι το αποτέλεσμα της κοινωνικής οργάνωσης και όχι μόνο των φυσικών και συναισθηματικών αναγκών του ανθρώπου. «Εάν στην οργάνωση της οικογένειας φαίνεται η αναγκαία λογική έκφραση των συναισθημάτων, αντιστρέφεται η πραγματικότητα των γεγονότων. Αντίθετα, η κοινωνική οργάνωση των συγγενικών σχέσεων είναι αυτή που διαμορφώνει τα παραδεκτά αισθήματα των γονέων και των παιδιών. Όλοι αυτοί, γονείς και παιδιά, θα ήταν πολύ πιο διαφορετικοί αν η κοινωνική δομή ήταν διαφορετική».

Έτσι και για τον Levi Strauss, κανένας θεσμός δεν «περιορίστηκε» από τα βιολογικά ένστικτα και ανάγκες. Υποστηρίζει ότι «ο άνθρωπος δομεί και οργανώνει τα δεδομένα του και όχι ότι υποβάλλεται σε επικαλούμενες εκ γενετής κλίσεις».

Υποστηρίζει επίσης, ότι ο γάμος δεν είναι μια μορφή «ανταλλαγής», αλλά μια μορφή «επικοινωνίας» ανάμεσα σε δύο ομάδες ανδρών, αφού η γυναίκα στις αρχαίες κοινωνίες ήταν αντικείμενο «ανταλλαγής» και μόνο οι άνδρες ήταν «εκχωρητές γυναικών». Οι γυναίκες δηλαδή, θεωρούνταν «υπό ανταλλαγή υλικά αγαθά», που μπορούσε αν αποκτήσει κανείς, με το σύστημα των αμοιβαίων δωρεών. «Όμως αυτές οι αμοιβαιότητες στις ανταλλαγές των αρχαίων κοινωνιών, των οποίων βάση ήταν ο γάμος, ήταν μια έκφραση και μια δομή της κοινωνικής ζωής» (ό.π.).

Δ) Θεωρία του Germain Tillion

Σύμφωνα με τον Tillion, όπως αναφέρει η Μαντζιάφου - Κανελλοπούλου (1986, σελ. 35), οι κοινωνίες διακρίνονται σε δύο κατηγορίες: τις εξωγαμικές και τις ενδογαμικές. Αυτοί οι δύο τύποι κοινωνιών έχουν κοινωνικές, οικονομικές και δημογραφικές διαφορές. Η εξωγαμιαία χαρακτηρίζει κοινωνίες που ζούσαν από το κυνήγι, το ψάρεμα και τη συλλογή καρπών και που χρησιμοποιούσαν τα κορίτσια τους, εφαρμόζοντας την εξωγαμία για τη δημιουργία συγγενικών σχέσεων με τις γειτονικές κοινότητες, για τη διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας.

Οι εξωγαμικές κοινωνίες εφάρμοζαν μια πολιτική δημογραφικού ελέγχου, σύμφωνα με τον οποίο λαμβάνονταν δύο μέτρα: για την προστασία του παιδιού - όταν ο αριθμός μειωνόταν και την άμβλωση ή την εγκατάλειψη των νεογέννητων - όταν ο αριθμός αυξανόταν.

Οι ενδογαμικές κοινωνίες, αντίθετα, εμφανίστηκαν όταν άρχισε η τεράστια οικονομική αλλαγή της ανθρωπότητας, με την ανακάλυψη της γεωργίας, των δημητριακών, την αναπαραγωγή των κατοικίδιων ζώων και την ανακάλυψη των πρώτων μεταφορικών μέσων. Πλέον επιθυμούν τα παιδιά, προκειμένου να καλλιεργούν και να προστατεύουν τα αγροτικά τους σύνορα. Οι άνδρες περνούν από την εξωγαμία στην ενδογαμία και τα κορίτσια τα προορίζουν για τα δικά τους αγόρια. Το σύνθημά τους είναι: «αύξηση οικονομική και δημογραφική» και κυριαρχεί η εντολή του Θεού «αυξάνεσθε και πληθύνεσθε» (ό.π.).

Ε) Θεωρία του Talcott Parsons

Σύμφωνα με τον Parsons, η θεωρία της οικογένειας διακρίνεται σε τρεις τομείς: στη θεωρία για τις λειτουργίες της οικογένειας, στη θεωρία για τη δομή της αμερικάνικης οικογένειας και στη θεωρία για τους ρόλους των δύο φύλων στην οικογένεια.

Η θεωρία του Parsons στηρίχτηκε στην παρατήρηση της αμερικάνικης οικογένειας και υποστηρίζει ότι η νόμιμη συζυγική οικογένεια ταιριάζει στη σημερινή βιομηχανοποιημένη κοινωνία. Οι ρόλοι των συζύγων σ' αυτήν την οικογένεια πρέπει να είναι χωρισμένοι σε ανδρικούς και γυναικείους (Μαντζιάφου - Κανελλοπούλου, 1986, σελ. 36).

Είναι αξιοσημείωτο, μετά την παράθεση των παραπάνω θεωριών, ότι, παρά την διαφορετική οπτική γωνία που ο κάθε θεωρητικός έχει προσεγγίσει το θεσμό της οικογένειας, όλες συγκλίνουν στο συμπέρασμα πως υπάρχει μια έντονη σχέση ανάμεσα στην κοινωνική αλλαγή και την εξέλιξη της οικογένειας.

3.Χαρακτηριστικά και βασικές λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια.

Η οικογένεια είναι ένα θεσμοθετημένο σύστημα, μια κοινωνική ομάδα, η οποία με τις λειτουργίες της εξυπηρετεί πολλές από τις ανθρώπινες ανάγκες. Όσον αφορά τα κύρια χαρακτηριστικά της οικογένειας, σύμφωνα με τη Μαντζιάφου – Κανελλοπούλου (1986), διακρίνονται στα εξής:

1. Η καθολικότητα. Ο θεσμός της οικογένειας, ανεξάρτητα από τις διαφορετικές μορφές που έχει πάρει στο πέρασμα του χρόνου, παρατηρείται από πολύ νωρίς και σε όλες τις κοινωνίες.
2. Η λειτουργική ενότητα. Όλα τα μέλη της οικογένειας, ανάλογα με τη θέση τους μέσα σ' αυτή, έχουν μια μοναδική σχέση μεταξύ τους αλλά και επιδιώκουν ένα σκοπό. Όταν μάλιστα ο σκοπός αυτός αποβλέπει στην προαγωγή του πολιτισμού και της κοινωνίας, τότε η οικογένεια αυτή είναι η «ιδεώδης».
3. Η οικογένεια είναι σύστημα εσωτερικευμένο. Τα μέλη αισθάνονται περισσότερο «μέσα» στην οικογένεια ή λιγότερο, ανάλογα με το πόσο βρίσκονται στο επίκεντρο των σχέσεων που υπάρχουν μέσα στην οικογένεια.
4. Η οικογένεια είναι σύστημα χωροχρονικό. Τα μέλη της έχουν τον ίδιο χώρο και το χρόνο, στον οποίο περιλαμβάνονται μόνο οι ίδιοι, σε σύγκριση με κάθε άλλο άτομο που βρίσκεται έξω από την οικογένεια (Μαντζιάφου-Κανελλοπούλου,1986).

Η οικογένεια ως θεσμός με τα παραπάνω χαρακτηριστικά, «επιτελεί ένα μεγάλο φάσμα βασικών βιοκοινωνικών λειτουργιών, όπως υποστηρίζει ο Γεωργόπουλος (1993), και αποβλέπει στη θεμελίωση και τη συντήρησή τους. Οι βασικότερες από τις λειτουργίες αυτές σύμφωνα με τον Κυριακίδη (2000), είναι αυτές που παρουσιάζονται αμέσως παρακάτω:

1. Η λειτουργία που ικανοποιεί τις βιολογικές και υλικές ανάγκες του ανθρώπου. Οι βασικές βιολογικές ανάγκες του ανθρώπου, όπως η στέγαση, η διατροφή, η ένδυση, η περίθαλψη του παιδιού – έως ότου το ίδιο αυτονομηθεί και ικανοποιεί μόνο του κάποιες από τις ανάγκες του – καλύπτονται μέσα στην οικογένεια. Πολύ περισσότερο όμως μέσα στην οικογένεια καλύπτεται η ανάγκη της γενετήσιας ικανοποίησης, αφού μάλιστα η ανάγκη αυτή

αποκτά και έναν υποχρεωτικό, κατά κάποιο τρόπο, χαρακτήρα.

2. Η ψυχολογική λειτουργία της οικογένειας. Είναι ιδιαίτερα σημαντικό για κάθε άνθρωπο να γνωρίζει ότι ανήκει σε μια οικογένεια, στην οποία προσφέρει τις δυνάμεις του και από την οποία μπορεί να περιμένει ανταπόκριση και συμπαράσταση όταν το έχει ανάγκη. Επίσης, η ανάγκη για κοινωνικότητα καλύπτεται σε ένα βαθμό μέσα στην οικογένεια και νιώθει ο άνθρωπος την ευεργετική αλληλεπίδραση με τα άλλα μέλη της οικογένειας.
3. Η κοινωνική λειτουργία της οικογένειας. Για όλες τις κοινωνίες η οικογένεια αποτελεί το «ζωτικό τους κύτταρο». Σ' αυτήν γίνεται η κοινωνικοποίηση των μελών και ειδικότερα των παιδιών, αφού τους μεταδίδονται οι αξίες, τα πρότυπα, οι ρόλοι και οι αρχές που κυριαρχούν σε καθεμιά. Με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται και η συνέχεια του πολιτισμού, αλλά και η αντίληψη που διαμορφώνουν τα μέλη της οικογένειας για τις αξίες, για το τι είναι κοινωνικά αποδεκτό και τι όχι. Στην κοινωνική λειτουργία της οικογένειας περιλαμβάνεται και η οικονομική, καθώς υπάρχει οικονομική προσφορά στην οικογένεια από όλα τα μέλη της και η ίδια διαμορφώνεται σε μια μικρή οικονομική μονάδα.
4. Από τις θεμελιακές λειτουργίες της οικογένειας είναι και η προνοιακή. Κανένα ίδρυμα και κανένας άλλος χώρος δεν μπορεί να υποκαταστήσει τον προνοιακό χαρακτήρα και την οικογενειακή θαλπωρή που προσφέρει μια «ομαλή» οικογένεια. Ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις η οικογένεια αδυνατεί να ανταποκριθεί στις αυξημένες ανάγκες ενός ατόμου που χρήζει ιδιαίτερης φροντίδας λόγω ειδικών αναγκών. Η οικογένεια όμως παραμένει ο κύριος χώρος που προσφέρει προστασία, φροντίδα και γαλήνη στα μέλη της, με τρόπο αναντικατάστατο.

Ορισμένες λειτουργίες της οικογένειας έχουν αλλάξει με το πέρασμα του χρόνου. Βασικό ρόλο στην αλλαγή αυτή συντέλεσε η μείωση του αριθμού των μελών της οικογένειας, δηλαδή η αλλαγή στη δομή της. Κατά συνέπεια ο διαφορετικός – σαφώς μικρότερος – αριθμός ατόμων έχει και διαφορετικές απαιτήσεις από την οικογένεια. Όπως όμως αναφέρει ο Κυριακίδης (2000), σύμφωνα με τον Konig, «η οικογένεια μπορεί να έχασε πολλές από τις λειτουργίες της ή μέρος των λειτουργιών και των ρόλων της αλλά, τελικά βρήκε τον εαυτό της, πυρήνας του οποίου είναι το ανδρόγυνο και τα παιδιά» (Κυριακίδης, 2000, σελ. 42-54).

4.Λειτουργίες που επιτελεί η οικογένεια η οικογένεια σε σχέση με το παιδί

Η οικογένεια, αναμφισβήτητα, αποτελεί πρωταρχικό παράγοντα στην ανάπτυξη του παιδιού. Είναι ο σπουδαιότερος καθοριστικός παράγοντας για τη διαμόρφωση της προσωπικότητας του παιδιού.

Η ανθρωπολογική και κοινωνιολογική μελέτη, σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο (1985), έχει δείξει ότι η οικογένεια έχει αναλάβει και επιτελεί, σε σχέση με το παιδί, τις εξής τέσσερις λειτουργίες:

1. «Τη φροντίδα για την ικανοποίηση των βασικών βιολογικών αναγκών και για τη σωματική ακεραιότητα και υγεία του παιδιού».
2. «Τη φροντίδα για την κοινωνικοποίηση του παιδιού, ώστε αυτό να μάθει μορφές συμπεριφοράς, τις οποίες απαιτεί το κοινωνικό σύνολο».
3. «Τη φροντίδα για την οικοδόμηση υγιούς προσωπικότητας, την ενίσχυση δηλαδή και τη διατήρηση της συναισθηματικής ισορροπίας, της κοινωνικής προσαρμογής και της ψυχικής υγείας του παιδιού».
4. «Τη φροντίδα για την ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων, την εξασφάλιση δηλαδή περιβάλλοντος πλούσιου σε μορφωτικά ερεθίσματα για την πλήρη ενεργοποίηση και αξιοποίηση των νοητικών ικανοτήτων του παιδιού (Παρασκευόπουλος, 1985).

5.Οικογενειακό δίκαιο

Η οικογένεια από την αρχή της ύπαρξής της προστατευόταν από ένα σύνολο εθιμοτυπικών κανόνων. Με το πέρας των χρόνων, αυτοί οι άγραφοι νόμοι θεσμοθετήθηκαν και διαμόρφωσαν το σημερινό οικογενειακό δίκαιο. Με τον όρο οικογενειακό δίκαιο νοείται «το σύνολο των νομικών κανόνων που διέπουν τις οικογενειακές σχέσεις, αυτές δηλαδή που αναπτύσσονται και

διαμορφώνονται στο πλαίσιο της οικογένειας» (Παπαχρίστου, 1998, σελ. 3). Αναφέρεται δηλαδή κυρίως στις σχέσεις μεταξύ των γονέων, των παιδιών αλλά και των γονέων και των παιδιών μεταξύ τους. ωστόσο, σε ορισμένες περιπτώσεις το οικογενειακό δίκαιο αναφέρεται και στην ευρύτερη έννοια της οικογένειας.

Το οικογενειακό δίκαιο, σύμφωνα με τον Παπαχρίστου (1998), παλαιότερα θα μπορούσε εύκολα να χαρακτηριστεί αναχρονιστικό, ως ένα βαθμό, καθώς δεν ήταν σύμφωνο με τις επικρατούσες κοινωνικές συνθήκες. Ήταν έντονα επηρεασμένο από τη θρησκεία, καθώς αναγνώριζε μόνο το θρησκευτικό γάμο και καθιέρωνε τη νομική υπεροχή του άνδρα τόσο ως σύζυγο όσο και ως γονέα. Επέτρεπε το διαζύγιο μόνο όταν υπήρχε υπαιτιότητα (π.χ. μοιχεία), ενώ δεν αναγνώριζε σε καμία περίπτωση το συναινετικό διαζύγιο. Διέκρινε επίσης σε δύο κατηγορίες τα παιδιά, εκείνα που γεννιούνται «μέσα» σε γάμο, τα ονομαζόμενα νόμιμα, και όσα είχαν γεννηθεί χωρίς το γάμο των γονέων τους, που ονομάζονταν «εξώγαμα» και τα οποία βρίσκονταν σε μειονεκτική θέση σε σχέση με τα νόμιμα.

Τα δεδομένα όμως που εισάχθηκαν από το 1982 άλλαξαν τη φυσιογνωμία του οικογενειακού δικαίου. Σύμφωνα με το νόμο 1250/82 ο πολιτικός γάμος καθιερώθηκε ισοδύναμος και ισόκυρος με το θρησκευτικό. Το 1983 αναγνωρίστηκε η ισονομία άνδρα και γυναίκας, η καθιέρωση του συναινετικού διαζυγίου και η νομική εξίσωση των παιδιών, άσχετα με το αν προέρχονται από γονείς που έχουν έλθει σε γάμο ή όχι. Επίσης, το 1996 με το νόμο περί υιοθεσίας, επιτροπείας ανηλίκων, αναδοχής ανηλίκων και δικαστικής συμπαράστασης, η μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου στην Ελλάδα ολοκληρώθηκε. Το ελληνικό οικογενειακό δίκαιο έγινε πιο φιλελεύθερο, αναγνωρίζοντας το δικαίωμα των ελεύθερων επιλογών, το σεβασμό όλων των μελών της οικογένειας, καθώς και την κατοχύρωση της ισότητας μέσα στην οικογένεια.

Παρά τις μεταρρυθμίσεις όμως που έλαβαν χώρα σχετικά με το οικογενειακό δίκαιο και οι οποίες το έκαναν περισσότερο φιλελεύθερο και πιο δημοκρατικό, κάποιες δυσκολίες που οφείλονται σε κοινωνικές, τεχνολογικές και πολιτισμικές εξελίξεις, επιβάλλουν τη σύντομη αναθεώρησή του. Συγκεκριμένα, το κρισιμότερο πρόβλημα που αφορά το οικογενειακό δίκαιο, δημιουργείται από την ανάπτυξη της γενετικής τεχνολογίας και η οποία εφαρμόζεται στην ανθρώπινη αναπαραγωγή. Μέθοδοι όπως η τεχνητή σπερματέγχυση, η κρυοσυντήρηση γενετικού υλικού με δυνατότητα για ετεροχρονισμό αντίληψης, η εξωσωματική γονιμοποίηση, θέτουν αναμφισβήτητα προβλήματα με ηθική, κοινωνική και νομική χροιά που επηρεάζουν οπωσδήποτε το

οικογενειακό δίκαιο και την εξέλιξή του (Παπαχρίστου, 1998,σελ.5-6).

6.Η σύγχρονη οικογένεια και η δυναμική της

Η οικογένεια αποτελεί «πρωταρχικό κύτταρο» της κοινωνίας. Όταν μεταβάλλεται επηρεάζεται η οικογενειακή δομή και λειτουργία, με αποτέλεσμα η οικογένεια να έχει μετασχηματιστεί πολλές φορές στη μακρόχρονη εξελικτική της πορεία (Γεωργόπουλος 1993).

Η οικογένεια, σύμφωνα με τον Γεωργόπουλο (1993, σελ.44), αποτελείται από τους συζύγους, τα παιδιά και τους συγγενείς. Τα είδη της οικογένειας χωρίζονται σε δύο κατηγορίες:

α) Τις μονογαμικές οικογένειες, που είναι οι πιο συνηθισμένες και οι οποίες περιλαμβάνουν τους συζύγους με τα παιδιά τους, τους επιζώντες γονείς των συζύγων καθώς και τις συζυγικές οικογένειες των παιδιών.

β) τις πολυγαμικές, οι οποίες αποτελούνται από δύο ή και περισσότερες παράλληλες οικογένειες, που συνδέονται μεταξύ τους με πολλαπλούς γάμους.

Ο άνθρωπος μέσα στην παραδοσιακή οικογένεια προσπαθούσε να ικανοποιήσει τις ανάγκες του και να δημιουργήσει ένα στέρεο υπόβαθρο, ώστε να αναπτυχθούν και να διατηρηθούν οι αρμονικές σχέσεις μεταξύ των μελών. Θεωρούσε απαραίτητη την αρμονία και την ηρεμία στις διαπροσωπικές σχέσεις και εκτός από τις δικές του ανάγκες προσπαθούσε να καλύψει και των άλλων. Υπήρχε μια σχέση αλληλεξάρτησης, η οποία έδινε στην έννοια των υποχρεώσεων μια εντελώς διαφορετική χροιά. Πολλές φορές το άτομο θυσιάζε τις προσωπικές του επιθυμίες, για να ικανοποιήσει τις ανάγκες των άλλων μελών, αλλά μακροπρόθεσμα η πράξη αυτή ήταν για το συμφέρον του.

Ενώ στο παραδοσιακό πλαίσιο η ισορροπία στις σχέσεις θεωρούνταν δεδομένη και δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί, στις σημερινές κοινωνίες δεν αποτελεί πια προϋπόθεση, αλλά αποτέλεσμα μιας λειτουργικής σχέσης (ό.π., σελ. 98).

Η ενότητα των μελών μιας οικογένειας δεν είναι δεδομένη, οι διαφωνίες και οι συγκρούσεις είναι συνήθως συχνές και δεν είναι πάντα εύκολο να γεφυρωθούν. Συνήθως οι λόγοι συγκρούσεων

έχουν σχέση με την εκπλήρωση των προσωπικών επιθυμιών, στόχων και επιδιώξεων και τη διατήρηση της ενότητας.

Σήμερα, σύμφωνα με τον Γεωργόπουλο (1993, σελ. 99), τα μέλη μιας οικογένειας αισθάνονται αδικημένα και προδομένα και ότι δεν τους δίνεται η ανάλογη προσοχή από άτομα που θα ήθελαν να τους στηρίζουν και νιώθουν καταπίεση.

Έτσι όλη αυτή η κατάσταση έχει ως αποτέλεσμα οι σχέσεις να οδηγούνται σε αδιέξοδο και να αναπτύσσεται μια δύσκολη κατάσταση γεμάτη συγκρούσεις και βίαιες συμπεριφορές.

7.Ο ρόλος της εκκλησίας και της πολιτείας στην κρίση του γάμου και της οικογένειας

Γνωρίζοντας την κρίση που οι θεσμοί του γάμου και της οικογένειας περνούν σήμερα, είναι αναγκαίο να γίνουν προσπάθειες από όλους, αλλά και από την πολιτεία και την εκκλησία χωριστά, προκειμένου να ξεπερασθεί η κρίση και να εξυγιανθούν πάλι οι θεσμοί αυτοί.

Είναι αναγκαίο, σύμφωνα με τον Λιαρομμάτη (1991, σελ. 103-104), να συνειδητοποιήσουν όλοι την αναγκαιότητα του γάμου και να τοποθετούν το θεσμό αυτό «ψηλά στην ιεραρχία των κοινωνικών αξιών και στο κέντρο των ενδιαφερόντων». Θα πρέπει να γίνει συνείδηση όλων πως ο γάμος και η οικογένεια είναι το «θεμέλιο του έθνους» και η προετοιμασία του ανθρώπου για τη ζωή, γι' αυτό και θα πρέπει να ενισχύσουν τους θεσμούς αυτούς και να αποδοκιμάζουν κάθε ενέργεια που τείνει στη διάλυσή τους.

Από την άλλη, το κράτος και η πολιτεία θα πρέπει να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν μια οικογενειακή πολιτική που θα στηρίζεται με τους ανάλογους πόρους και θα προστατεύει το θεσμό του γάμου και της οικογένειας. Θα πρέπει επίσης, να ανατρέχει συχνά στο οικογενειακό δίκαιο και, όπου επιβάλλεται, ανάλογα με τις νέες κοινωνικές συνθήκες και επικρατούσες ηθικές, θρησκευτικές και πολιτιστικές αντιλήψεις, να εκσυγχρονίζει τις σχετικές διατάξεις του. Επίσης, σε ότι αφορά τις νομοθετικές ρυθμίσεις για το διαζύγιο, να μην υπάρχει ούτε υπερβολική δυσκολία στη λύση του γάμου – τέτοια που να περιορίζει την ελευθερία των συζύγων – αλλά ούτε και τέτοια ευκολία που να ενθαρρύνει ουσιαστικά τη διάλυσή του υποβιβάζοντας τα θεσμό του

γάμου σε μια εφήμερη σχέση και καθιστώντας το γάμο «αρχή του διαζυγίου» (Λιαρομμάτης, 1991, σελ. 105-107).

Κοντά σε όλα αυτά και η Εκκλησία μπορεί να έχει έναν καθοριστικό ρόλο για την καλύτερη πορεία του γάμου και της οικογένειας. Μια οργανωμένη και συστηματική προσπάθεια για πνευματική συμπαράσταση προς τους νέους ανθρώπους, που χρειάζονται προετοιμασία για τα γάμο αλλά και βοήθεια στα πρώτα χρόνια της έγγαμης συμβίωσής τους, θα είναι σημαντική (ό.π., σελ. 109-111).

Οπωσδήποτε λοιπόν η κοινή προσπάθεια από την Εκκλησία, την Πολιτεία και το σύνολο των πολιτών μπορεί να αποβεί αξιόλογη και να και να συντελέσει στην άμβλυνση της κρίσης του θεσμού της οικογένειας.

8.Η κρίση στην οικογένεια

Τις τελευταίες δύο δεκαετίες ο θεσμός της οικογένειας περνά μια κρίση, όχι μόνο στον ελλαδικό χώρο, αλλά σε παγκόσμια κλίμακα. Πολλές αλλαγές συμβαίνουν με αποτέλεσμα να μετασχηματίζεται η παραδοσιακή μορφή και φυσιογνωμία της οικογένειας, όπως παλαιότερα ήταν γνωστή.

Για τις αλλαγές αυτές υπάρχουν στατιστικά στοιχεία που είναι ενδεικτικά της σημερινής κατάστασης. Σύμφωνα με τα στοιχεία αυτά, όπως τα αναφέρει ο Λιαρομμάτης (1991, σελ. 16-22), παρατηρείται:

1. Μείωση του αριθμού των γάμων. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, το 1960 έγιναν 2.194.000 γάμοι, ποσοστό 7,8 ανά 1.000 κατοίκους, το οποίο ποσοστό μειώθηκε στο 5,7 το 1984 με τη σύναψη 1.837.000 γάμων. Στην Ελλάδα από το 1960 έως το 1984 παρατηρείται μια πτώση του ποσοστού των γάμων κατά 5,8%.
2. Αύξηση του αριθμού των ατόμων που ζουν μόνα τους. Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής το 1970 το ποσοστό των ατόμων αυτών άγγιζε το 17,1% του πληθυσμού, σε αντίθεση με το 1987 που το ποσοστό αυτό ανήλθε στο 23,6%.
3. Αύξηση των ατόμων που ζουν σε οικογένειες που αποτελούνται από ένα μόνο γονέα. Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής από το 1970 έως το 1984 υπάρχει μια αύξηση των ατόμων αυτών της τάξεως του 61,3%. Όχι ανάλογη, εξίσου όμως σημαντική, αύξηση του ποσοστού αυτού παρατηρείται και στις χώρες της

Ευρωπαϊκής Ένωσης (Γαλλία από 9,1% σε 10,5%, Δανία από 9% σε 12% και Αγγλία από 8% σε 11,9%).

4. Αύξηση της ηλικίας αυτών που παντρεύονται. Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής το 1960 οι άγαμες γυναίκες ηλικίας 20 – 24 ετών ανέρχονταν σε ποσοστό 28%, ενώ το 1974 άγγιζε το ποσοστό του 37%.
5. Αύξηση του αριθμού των οικογενειών που δεν αποκτούν παιδιά. Στην Ευρώπη από τις αρχές του εικοστού αιώνα έως τα τέλη του, υπάρχει μια αύξηση των μια αύξηση των άτεκνων οικογενειών σε ποσοστό περίπου 20%. Αυτό σημαίνει πως ένα στα πέντε ζευγάρια παραμένει χωρίς παιδιά, είτε επειδή το επιλέγει είτε επειδή τυχαίνει. Στη Γερμανία – πρέπει να σημειωθεί – πως σε μια περίοδο 15 ετών (από το 1979 έως το 1987) ο αριθμός των οικογενειών με παιδιά μειώθηκε από 8,8 σε 6 εκατομμύρια. Σήμερα μάλιστα η πιο συνήθης μορφή οικογένειας είναι η οικογένεια χωρίς παιδιά.
6. Μείωση των γεννήσεων. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωση υπάρχει του μείωση του ποσοστού των γεννήσεων κατά 26,43% από το 1960 έως το 1984. Στην Ελλάδα συγκεκριμένα, το ποσοστό αυτό φτάνει το 20%, καταλαμβάνοντας έτσι μια από τις πρώτες θέσεις στον τομέα αυτό.
7. Αύξηση των γεννήσεων εκτός γάμου. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωση το ποσοστό των εξώγαμων γεννήσεων αυξήθηκε κατά 24,67% από το 1960 έως το 1980. Στην Ελλάδα το ποσοστό αυτό το 1985 ήταν 16,7% και ήταν το μικρότερο παγκοσμίως. Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής το ποσοστό αυτό αυξήθηκε κατά 243,45% και στη Σουηδία κατά 327,56%.
8. Αύξηση των διαζυγίων. Στις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωση από το 1960 έως το 1984 τα διαζύγια αυξήθηκαν κατά 304%. Στην Ελλάδα, ειδικότερα, το ποσοστό αυτό αντιστοιχούσε στο 143,24% και στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής έφτανε το 194,65%.

«Παράλληλα με τα στοιχεία αυτά, και οι μεταρρυθμίσεις του οικογενειακού δικαίου σε πολλές χώρες είναι ενδεικτικές των ουσιαστικών αλλαγών που έγιναν στο θεσμό της οικογένειας. Είναι

αξιοσημείωτες οι αλλαγές που καθιέρωσαν τον πολιτικό γάμο, την απελευθέρωση του αριθμού των γάμων, τον περιορισμό των κωλυμάτων (νομικών και πραγματικών), την ισονομία στη σχέση των δύο συζύγων, την κατάργηση του κοινού οικογενειακού επωνύμου, τους λόγους για τη λύση του γάμου, τη διατροφή που είναι υποχρεωμένος να δίνει ο ισχυρότερος οικονομικά για ένα εύλογο χρονικό διάστημα, την προστασία των μελών της οικογένειας κ.τ.λ.» (Λιαρομμάτης, 1991).

Άρχισε λοιπόν ο παραδοσιακός γάμος να κλυδωνίζεται και να επανέρχεται η «φυσική» συμβίωση, αυτή δηλαδή που δεν καθιστά τον έγγαμο βίο απαραίτητο. Οι λόγοι που οδήγησαν στην κρίση αυτή είναι ποικίλοι και πολυσήμαντοι και, σύμφωνα με τον Λιαρομμάτη (1991), ταξινομούνται σε τρεις κατηγορίες:

▼ Η γενική κρίση των αξιών του πολιτισμού. Τα ήθη, τα ιδεώδη και οι παραδόσεις, με βάση τα οποία διαμορφώθηκε ο θεσμός της οικογένειας, βρίσκονται σε αμφισβήτηση και αναθεώρηση. Ο άνθρωπος σήμερα δέχεται απ παντού καινούρια ερεθίσματα, νέες ιδέες, πρωτοποριακές θεωρίες και ιδεολογίες. Όλα αυτά όμως γίνονται με γρήγορους ρυθμούς. Δεν έχει το χρόνο και τη δυνατότητα να τα «αφουγκραστεί» και να τα αφομοιώσει κρατώντας όσα θέλει, και κυρίως, όσα μπορεί. Γρήγορα λοιπόν αποπροσανατολίζεται, με αποτέλεσμα να νιώθει άγχος, ανασφάλεια και σύγχυση. Η κατάσταση αυτή μεταφέρεται και μέσα στην οικογένεια και την επηρεάζει. Η διαταραχή που αισθάνεται ο άνθρωπος αντικατοπτρίζεται στην οικογένεια και στο γάμο. Η οικογένεια λοιπόν περνάει κρίση, γιατί κρίση περνάει και ο ίδιος ο άνθρωπος.

▼ Η εκβιομηχάνιση επέφερε κοινωνικές αλλαγές. Με την ανάπτυξη της βιομηχανίας υπήρξε μια συγκέντρωση του πληθυσμού στα αστικά κέντρα. Η ανάγκη αυτή οδήγησε στη συρρίκνωση της εκτεταμένης, έως τότε οικογένειας, καθώς η στενότητα της στέγης δεν επέτρεπε τον αυξημένο αριθμό μελών σ' αυτήν. Αυτή βέβαια η αλλαγή επέδρασε και τις σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ των μελών της οικογένειας. Τα μέλη δε λειτουργούν πλέον ως ομάδα αλλά ο καθένας για τον εαυτό του και σιγά σιγά ανεξαρτητοποιούνται. Αυτή η ανεξαρτησία καταργεί τους πολύ στενούς συναισθηματικούς δεσμούς και επιφέρει τη χειραφέτηση των ατόμων, που πολλές φορές φτάνει και ως την αποξένωση. Επίσης, το γεγονός ότι η γυναίκα βγαίνει πλέον από σπίτι και εργάζεται, της δίνει άλλες δυνατότητες. «Η ίδια δεν είναι μόνο ανατροφέας των παιδιών που γεννά,

αλλά προωθεί και τον εαυτό της και τις ανάγκες της».η αλλαγή αυτή είναι πολύ σημαντική, καθώς ο χρόνος της γυναίκας μέσα στο σπίτι περιορίζεται αισθητά και αυτό συντελεί στη μείωση της γεννητικότητας. Απ' την άλλη η ανάπτυξη της τεχνολογίας διευκολύνει πολύ τις καθημερινές ανάγκες της οικογένειας, όπως το φαγητό, το πλύσιμο, την καθαριότητα κ.τ.λ. Αλλά και το ίδιο το κράτος σήμερα έχει αναλάβει πολλές υποχρεώσεις που παλαιότερα διεκπεραιώνει η οικογένεια, όπως η φροντίδα ηλικιωμένων ατόμων, αρρώστων κ.τ.λ. Με τον τρόπο αυτό η οικογένεια περιορίζεται στις δύο βασικές λειτουργίες της, τη συναισθηματική και τη λειτουργία της ανατροφής και της κοινωνικοποίησης των παιδιών.

▼ Η έντονη αμφισβήτηση των θεσμών του γάμου και της οικογένειας. Η αμφισβήτηση μπορεί να μην είναι «προνόμιο» της σύγχρονης εποχής, όμως έχει λάβει τόσο μεγάλες διαστάσεις για πρώτη φορά. Η οικογένεια αμφισβητείται, καθώς από πολλούς πιστεύεται «ότι ο γάμος σκοτώνει τον έρωτα και τον μετατρέπει σε καθήκον» (Λιαρομμάτης, 1991). Επίσης, θεωρείται αποτυχημένος ως θεσμός, καθώς στηρίζεται στην προϋπόθεση πως ένας άντρας και μια γυναίκα πρέπει να ταυτίζονται σε όλη τους τη ζωή. Ακόμη, υποστηρίζεται πως ο γάμος είναι ένα καταπιεστικό σύστημα, όπου ο άνδρας καταπιέζει τη γυναίκα, οι δύο μαζί τα παιδιά και από αυτά το μεγαλύτερο καταπιέζει το μικρότερο. Έτσι, το άτομο μέσα στην οικογένεια, που είναι μικρογραφία της κοινωνίας, μαθαίνει να υποτάσσεται και όχι να ζει μέσα σ' αυτήν. Όλα αυτά λοιπόν συγκλίνουν στην αρνητική θεώρηση του γάμου και της οικογένειας και οδηγούν τους θεσμούς αυτούς σε κρίση (Λιαρομμάτης, 1991, σελ. 23-32).

Γ. ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΠΑΙΔΙΩΝ ΣΧΟΛΙΚΗΣ ΗΛΙΚΙΑΣ **6 – 12 ΕΤΩΝ**

1.Εισαγωγή στη σχολική ηλικία

Η σχολική ηλικία ξεκινά από 6 ετών με την εμφάνιση των πρώτων μόνιμων δοντιών και την είσοδο του παιδιού στο σχολείο και τελειώνει στην ηλικία που «το άτομο γίνεται σεξουαλικά ώριμο». Έως το 11^ο έτος για τα κορίτσια – πρώτη έμμυνη ρύση – και το 13^ο έτος για τα αγόρια – πρώτη εκσπερμάτωση (I. N. Παρασκευόπουλος, 1985).

Στην σχολική ηλικία η ανάπτυξη του παιδιού διαιρείται σε τομείς με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, τα οποία είναι δυνατόν να συνοψιστούν ως εξής:

Στο σωματικό και κινητικό τομέα πραγματοποιούνται ποιοτικές μεταβολές. Ο ρυθμός του σώματος μειώνεται και πραγματοποιείται έλεγχος σταθεροποίηση των βιοσωματικών και ψυχοκινητικών διεργασιών που είχαν αυξηθεί ραγδαία κατά την προηγούμενη περίοδο.

Στο νοητικό τομέα πραγματοποιούνται μεγάλες αλλαγές. Εμφανίζεται η λογική στο παιδί από την ηλικία των 7. Αρχίζει να κατακτά γνωστικά σχήματα όπως της ιεραρχικής οργάνωσης των τάξεων, της σειροθέτησης των ποικίλων σχέσεων ανισότητας, της έννοιας του αριθμού, της έννοιας διαχώρισης των διάφορων χαρακτηριστικών του φυσικού κόσμου (ποσότητα, βάρος και όγκου κ. α.). η σκέψη όμως δεν είναι αφαιρετική. Όσον αφορά την νοημοσύνη υπάρχουν ατομικές διαφορές παντός είδους που αντανακλώνται σε σχολικά μαθήματα (ό.π.).

Στον τομέα της συναισθηματικής και κοινωνικής ανάπτυξης το επίκεντρο του ενδιαφέροντος του παιδιού που μέχρι τώρα ήταν ο εαυτός του και οι γονείς του αλλάζει και στρέφεται προς τους συνομήλικους. Σχηματίζονται ομόφυλες ομάδες με κοινή γλώσσα και κώδικα συμπεριφοράς. Οι γονείς και η δασκάλα είναι σημαντικά πρόσωπα αλλά σε συγκεκριμένους χώρους. Σ' αυτήν την περίοδο το παιδί εκτός από την μεροληπτική μεταχείριση που μέχρι τώρα αντιμετώπιζε από τους γονείς και δέχεται την αντικειμενικότερη μεταχείριση από το σχολείο το οποίο θα αποτελέσει παράγοντα ομαλοποίησης της μονόπλευρης

μεταχείρισης των γονέων. Στο σχολείο βέβαια αναπτύσσεται και η κοινωνικοποίηση «των παιδιών που οι γονείς είναι απορριπτικοί και αδιάφοροι θα βρουν πρόσφορο έδαφος στο σχολείο για κοινωνική αποδοχή και αναγνώριση» (Ι. Ν. Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 12).

Στον τομέα της ανάπτυξης της προσωπικότητας το παιδί επιτυγχάνει να αισθανθεί την εμπιστοσύνη, την αυτονομία, την πρωτοβουλία και είναι «έτοιμο να επιδοθεί στην φιλοπονία και την παραγωγικότητα». Στην περίοδο αυτή το παιδί έχει ανάγκη την επιτυχία της ολοκλήρωσης και γενικότερα να είναι παραγωγικό βιώνοντας την ευχαρίστηση και την χαρά. Όταν το παιδί δεν αναπτύσσει την φιλοπονία και την παραγωγικότητα δημιουργεί αισθήματα κατωτερότητας και ανεπάρκειας.

Όσον αφορά την ψυχοσεξουαλική ανάπτυξη το παιδί στην ηλικία 6 – 12 ετών βρίσκεται στο στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας σύμφωνα με τον Freud, περίοδο δηλ. γαλήνης και ηρεμίας πριν την ήβη. Στην τομέα της ηθικότητας το παιδί δεν είναι απόλυτο στους ηθικούς κανόνες αλλά εισέρχεται σε μια σχετικότητα «όπου έμφαση δίνει στην πρόθεση και στο κίνητρο και όχι στα αποτελέσματα και στην ζημιά που προκαλείται» (ό.π., σελ. 14).

Στην ηλικία των 6 ετών το παιδί ξεκινά το σχολείο το οποίο θα αποτελέσει ορόσημο στην ζωή του καθώς απομακρύνεται από το περιβάλλον της οικογένειας και εισέρχεται στην σχολική κοινότητα περιτριγυρισμένο από συνομηλίκους. Τα σημαντικότερα εξελικτικά επιτεύγματα και οι δεξιότητες που θα κατακτήσει το παιδί σ' αυτήν την ηλικία είναι τα εξής:

- Απόκτηση σχολικών γνώσεων και δεξιοτήτων.
- Ενίσχυση κινητικών δεξιοτήτων που απαιτούνται για τα οργανωμένα παιχνίδια και αγωνίσματα.
- Απόκτηση δεξιοτήτων αυτοεξυπηρέτησης.
- Δημιουργία και διατήρηση φιλικών σχέσεων με ενήλικους έξω από την οικογένεια.
- Συνειδητοποίηση του κοινωνικού ρόλου του φύλου του.
- Γνώση για τους ηθικούς κανόνες και κοινωνικούς θεσμούς.
- Ενδιαφέρον για ενίσχυση γνωστικών λειτουργιών.

(ό.π., σελ. 19)

Η επίτευξη των παραπάνω εξελικτικών επιτευγμάτων αποτελεί προϋπόθεση για ομαλό πέρασμα για την επόμενη εξελικτική περίοδο, την εφηβεία.

2. Βιοσωματική ανάπτυξη κατά τη σχολική ηλικία

Όπως αναφέρθηκε στην εισαγωγή, στη βιοσωματική ανάπτυξη συμβαίνουν ποιοτικές μεταβολές «το μέσο ύψος στις ηλικίες 6 έως 7 είναι 120 εκ. και το βάρος 23 κιλά. Στα επόμενα 4 – 5 χρόνια η ετήσια αύξηση είναι στο ύψος 5 έως 6 εκ. και βάρος 2 έως 5 κιλά». Ο σωματότυπος στο 7^ο έτος είναι σαφής και μπορεί να καθοριστούν οι τελικές διαστάσεις του σώματος (I.N. Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 36).

Πολύ συχνά στα παιδιά που φοιτούν στην ίδια τάξη παρουσιάζονται σωματικές διαφορές 3 και 4 ετών χρονολογικής ηλικίας. Οι διαφορές αυτές οφείλονται είτε σε γενετικούς παράγοντες όπως π. χ. την σωματική διάπλαση των γονιών των παιδιών είτε σε περιβαλλοντικούς παράγοντες όπως π. χ. σωματικής άσκησης και συνθήκες διαβίωσης.

Στην σχολική ηλικία οι ασθένειες μειώνονται και δεν είναι απειλητικές. Στο 6 – 7 έτος η συχνότητα ασθενειών είναι μεγαλύτερη, στο 10^ο έτος όμως μειώνονται σημαντικά. Οι πιο συχνές αρρώστιες είναι τα κρυολογήματα, οι ωτίτιδες και οι διάφορες λοιμώδεις παιδικές ασθένειες. Οι επιπτώσεις από αυτές δεν είναι σοβαρές. Οι εμβολιασμοί, οι ιατρικές εξετάσεις και η απόκτηση δεξιότητας της αυτοπροστασίας (να φροντίζει το παιδί την καθαριότητα του σώματός του, του ντυσίματος ανάλογα με τις καιρικές συνθήκες) είναι τα κύρια προληπτικά μέτρα (ό.π., σελ. 38).

Τα κυριότερα προβλήματα υγείας, κατά την σχολική ηλικία, είναι «τα τερηδονισμένα δόντια και οι ανωμαλίες στην όραση». Συχνά και επικίνδυνα είναι και τα ατυχήματα που συμβαίνουν. Το 1/3 των παιδιών θα χτυπήσει και θα χρειαστεί ιατρική περίθαλψη. Γι' αυτό το λόγο οι γονείς απαιτείται να εξηγήσουν τους κινδύνους και τα όρια αυτονομίας των παιδιών χωρίς υπερπροστασία ώστε να αποκτήσουν την ικανότητα για υπερπροστασία.

3.Γνωστική ανάπτυξη

Τα συμπεράσματα για την γνωστική ανάπτυξη των παιδιών αντλούνται από έρευνες γενετικών, συμπεριφοριστών και ψυχομετρικών ψυχολόγων. Οι γενετικοί υποστηρίζουν ότι τα παιδιά διαθέτουν διαφορετικό είδος νοημοσύνης και προσπαθούν να το καθορίσουν για την κάθε αναπτυξιακή περίοδο. Οι συμπεριφοριστές υποστηρίζουν ότι οι νοητικές ικανότητες είναι αποτέλεσμα μάθησης και όχι ωρίμανσης. Οι ψυχομετρικές ενδιαφέρονται για την ποσοτική πλευρά της νοητικής ανάπτυξης και τις ατομικές διαφορές. (I. N. Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 94)

Σύμφωνα με τον γενετιστή ψυχολόγο Piaget «το παιδί σχολικής ηλικίας 6 – 12 ετών, κατέχει και χρησιμοποιεί αληθείς λογικές νοητικές πράξεις που είναι οι αναστρέψιμες και εσωτερικευμένες στην σκέψη δράσεις οργανωμένες σε συστήματα συνόλου» (ό.π., σελ. 95).

Από το 7^ο έτος η προσοχή αποκεντρώνεται και η σκέψη αποκτά αναστρεψιμότητα ενώ κατακτάται και η αμεταβλητότητα των διάφορων φυσικών μεγεθών. Στο 7^ο και 8^ο έτος κατακτάται η διατήρηση της ποσότητας, στο 9^ο και 10^ο έτος η διατήρηση του βάρους και στο 11^ο – 12^ο έτος η διατήρηση του όγκου.

Στην σχολική ηλικία η σκέψη περιορίζεται στο γεγονός ότι οι νοητικές πράξεις πραγματοποιούνται μόνο επί συγκεκριμένου υλικού. Όσον αφορά τον τομέα της γλωσσικής ικανότητας, υπάρχει εντυπωσιακή βελτίωση στο ποσό, την ποικιλία και το εννοιολογικό περιεχόμενο των λέξεων «το μέγεθος λεξιλογίου στο 5^ο έτος είναι 2100 λέξεις, στο 10^ο έτος 5400 και στο 12^ο έτος 7200, ετήσια δηλ. αύξηση 600 λέξεων (ό.π., σελ. 99).

Η πιο σημαντική κατάκτηση του παιδιού σχολικής ηλικίας είναι η ανάγνωση και η γραφή. Στην περίοδο αυτή βελτιώνεται και η επικοινωνιακή ικανότητα. Εμφανίζεται η κωδικοποιημένη γλώσσα (κορακίστικα) και η ανάγκη για κρυφή επικοινωνία μεταξύ των παιδιών.

4.Ανάπτυξη της δημιουργικής σκέψης

Η δημιουργική σκέψη έχει γίνει αντικείμενο έρευνας τόσο στο χώρο της ψυχολογίας όσο και της παιδαγωγικής πράξης. Πέντε διαφορετικές διεργασίες περιλαμβάνονται στην νόηση : α) η κατανόηση, β) η μνήμη, γ) η αποκλίνουσα νόηση, δ) η συγκλίνουσα νόηση και ε) η αξιολόγηση. «Η αποκλίνουσα νόηση αποτελεί το πυρήνα της δημιουργικής σκέψης, της οποίας κύριο χαρακτηριστικό είναι η παραγωγή ενός μεγάλου αριθμού λύσεων, ενώ η συγκλίνουσα νόηση αντιπροσωπεύει την ικανότητα να βρει μια λύση την κοινή» (I. N. Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 129).

Τα δημιουργικά άτομα έχουν τα εξής χαρακτηριστικά:

- ευαισθησία για την οικολογία
- αισιοδοξία
- πνευματική ευλυγισία
- εποικοδομητική δυσαρέσκεια και σχετική αδιαφορία για τα κοινώς παραδεδεγμένα.

Οι δημιουργικοί μαθητές στην σχολική ηλικία 6 – 12 ετών χαρακτηρίζονται από περιέργεια υποβάλλοντας συνέχεια ερωτήσεις, διορατικότητα, παραγωγικότητα με νέες ιδέες για τα προβλήματα και καλλιτεχνική διάθεση. Έχει διαπιστωθεί από έρευνες ότι παιδιά με υψηλό δείκτη νοημοσύνης δεν είναι δημιουργικά ενώ παιδιά με χαμηλό δείκτη είναι δημιουργικά. Στο σημερινό σχολείο τα δημιουργικά άτομα έχουν μειονεκτική θέση λόγω της χαμηλής σχολικής επίδοσης παρόλο που με την εφευρετικότητα και την πρωτοτυπία που διαθέτουν μπορούν να εξελιχτούν σε δυναμικά παραγωγικά άτομα (ό.π., σελ. 129).

Δύο είναι τα κυριότερα εμπόδια για την ανάπτυξη της δημιουργικής σκέψης : τα ατομικά και τα κοινωνικά. Ατομικά, όπως η έλλειψη αυτοπεποίθησης και εμπιστοσύνης, ο φόβος της αποτυχίας και το άγχος μη γίνουν λάθη και κοινωνικά, όπως η αυταρχική συμπεριφορά γονέων, η έλλειψη ελευθερίας και οι συνεχείς επικρίσεις (ό.π. σελ. 130).

Έρευνες πάντως δείχνουν ότι η ικανότητα δημιουργίας αυξάνεται με κατάλληλη άσκηση και αγωγή.

5. Ψυχοκοινωνική ανάπτυξη

Στην σχολική ηλικία 6 – 12 ετών πραγματοποιούνται σημαντικές αλλαγές, καθώς το παιδί απομακρύνεται από το στενό κύκλο της οικογένειας και εισέρχεται στην σχολική κοινότητα. Στο σχολείο το παιδί έχει διπλή ιδιότητα, του μαθητή και του συμμαθητή. Ως μαθητής ακολουθεί ένα διδακτικό πρόγραμμα που τον οδηγεί σε επιτεύγματα, ικανοποιήσεις και ψυχικές εντάσεις. Ως συμμαθητής αντιμετωπίζει διάφορες μορφές διαπροσωπικής συμπεριφοράς. Αυτές οι δυο ιδιότητες θα ομαλοποιήσουν την θέση του ύστερα από την μονομερή συμπεριφορά των γονιών του.

«Το παιδί ζει σε δυο διαφορετικούς κόσμους, στο κόσμο των ενηλίκων και στο κόσμο των συνομηλίκων. Με το πέρασμα του χρόνου η προσκόλληση και το ενδιαφέρον στους ενηλίκους μειώνεται και αυξάνεται προς τους συνομηλίκους. Αν το παιδί δεν καταφέρνει να διαμορφώσει θετικές σχέσεις αρχικά με τους ενήλικες και μετά με τους συνομηλίκους στην ενήλικη ζωή του θα ‘ναι συναισθηματικά και κοινωνικά ελλειμματικό» (Ι. Ν. Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 166).

Οι πρώτες κοινωνικές ομάδες που σχηματίζει το παιδί έχουν ως κύρια χαρακτηριστικά τα εξής, σύμφωνα με τον Ι. Ν. Παρασκευόπουλο:

α) Στα πρώτα σχολικά χρόνια η δομή των παιδικών ομάδων είναι ρευστή, χαλαρή και αυξομειώνεται. Κύριο παιχνίδι είναι οι δραματοποιήσεις και «η τελετουργική επανάληψη ρυθμικών μιμητικών παιχνιδιών». Στα τελευταία σχολικά χρόνια οι ομάδες γίνονται πιο σύνθετες και οργανωμένες (ό.π., σελ. 167).

β) Οι ομάδες είναι ομόφυλες. Υπάρχει το ετερόφυλο ενδιαφέρον αλλά απουσιάζει η ερωτική διάθεση. Η επιλογή φίλων γίνεται με βάση κυρίως την τοπική εγγύτητα. Όσον αφορά τα χαρακτηριστικά προσωπικότητας υπάρχουν δυο κριτήρια επιλογής α) δυάδες φίλων που αλληλοσυμπληρώνονται (αυταρχικός – υποτακτικός) και β) δυάδες φίλων ισοτιμίας.

γ) Συμμόρφωση στους κανόνες συμπεριφοράς. Στα 10 – 13 χρόνια η υπακοή είναι στο μέγιστο σημείο. Ο βαθμός συμμόρφωσης σχετίζεται και με παράγοντες όπως οι ευκαιρίες που έχει το παιδί για αλληλεπίδραση και η δημοτικότητά του.

Η δημοτικότητα διαφέρει ανάμεσα στα παιδιά. Τα δημοφιλή παιδιά είναι δυναμικά, φιλικά, ευχάριστα, με ενθουσιώδη συμπεριφορά, με ενεργή συμμετοχή στα παιχνίδια και με ελκυστική εμφάνιση. Κατά κανόνα επίσης είναι

δημιουργικά και έχουν κάποιο ιδιαίτερο ταλέντο (μουσική, άθληση). Τα μη δημοφιλή παιδιά μπορούν να βοηθούν για να βελτιώσουν την σχέση τους μέσα από το σχολείο από τους δασκάλους ενισχύοντας το αυτοσυναίσθημά τους.

6. Ηθική ανάπτυξη

Ηθικότητα κατά την σχολική ηλικία είναι η ικανότητα του παιδιού να κατανοήσει τι είναι καλό ή όχι τόσο στην συμπεριφορά του ιδίου όσο και των άλλων. Να τηρεί και να υπακούει τους ηθικούς κανόνες του κοινωνικού συνόλου και να αποκτήσει δικούς του κανόνες, τους οποίους θα ενστερνισθεί και θα εφαρμόσει σε ποικίλες προσωπικές καταστάσεις.

Η ηθικότητα μπορεί να οριστεί, σύμφωνα με τον I. N. Παρασκευόπουλο (1985, σελ. 191), ως «ένα σύστημα αξιολόγησης των πράξεων του ατόμου». Τρία στοιχεία διακρίνονται από ψυχολογική άποψη σ' αυτόν τον ορισμό:

α) Ο όρος σύστημα δηλώνει ένα σύστημα ηθικών κανόνων με το οποίο κρίνεται αν μια μορφή συμπεριφοράς είναι ηθική ή ανήθικη. Το στοιχείο αυτό αποτελεί την γνωστική πλευρά της ηθικότητας.

β) Με τον όρο αξιολόγηση δηλώνεται η συναισθηματική πλευρά της ηθικότητας. Η ηρεμία και η γαλήνη, όταν διαπράττεται το «ηθικό» και η ενοχή και ντροπή, όταν διαπράττεται το «ανήθικο».

γ) Ο όρος «πράξεις» δηλώνει ότι στην ηθικότητα πέρα από το γνωστικό και θυμικό στοιχείο υπάρχει και το εκτελεστικό. Αυτό είναι το πιο σημαντικό στοιχείο, γιατί δεν έχει σημασία η γνώση των ηθικών κανόνων αλλά η συμπεριφορά σύμφωνα μ' αυτούς στην προσωπική του ζωή (ό.π., σελ. 191).

Η γνωστική πλευρά έχει μελετηθεί από τον Piaget, ο οποίος διαπίστωσε ότι η ηθικότητα διέρχεται από δυο φάσεις:

α) Την περίοδο του ηθικού ρεαλισμού και της ετερόνομης ηθικής (8^ο και 9^ο έτος) και

β) Την περίοδο της αυτόνομης ηθικής (από το 9^ο έτος και ύστερα). Τα μικρότερα παιδιά κρίνουν την σοβαρότητα του παραπτώματος από το ποσό της ζημίας και θεωρούν ότι οι σκληρές τιμωρίες είναι ο μοναδικός τρόπος πειθάρχησης. Τα

μεγαλύτερα παιδιά, από την άλλη, δίνουν βαρύτητα στην πρόθεση του παραπτώματος και θεωρούν αποτελεσματικές τις ελαφριές ποινές και τους άλλους τρόπους σωφρονισμού (μεταμέλεια, αποκατάσταση της ζημίας) (I. N. Παρασκευόπουλος, 1985, σελ. 192).

Η συναισθηματική πλευρά της ηθικότητας, που έχει μελετηθεί από τον Freud, περιγράφεται ως συναίσθημα ενοχής για τις πράξεις. Οι συμπεριφοριστές θεωρούν ότι το παιδί αισθάνεται άσχημα όταν πράττει το «ανήθικο». Λόγω αυτού του συναισθήματος το παιδί αποφεύγει να εκτελέσει την πράξη (παθητική αποφυγή). Τελευταία, έχει διαπιστωθεί ότι η γνώση των συνεπειών ενισχύει την αντίσταση των παιδιών στο παράπτωμα. Αυτή η αντίσταση ενισχύεται και από την στενή, στοργική και ζεστή σχέση γονέων και παιδιών.

Οι γονείς χρησιμοποιούν κατά κύριο λόγο τρεις μορφές πειθαρχησης : α) την σωματική βία, β) την ψυχολογική βία και γ) την ανάλυση και επισήμανση των συνεπειών των πράξεων για τις ζωές των άλλων. Τα αποτελέσματα της σωματικής βίας είναι προσωρινά και περιορισμένα. Η ψυχολογική βία φέρνει σύγχυση και τα αντίθετα αποτελέσματα. Η ανάλυση των συνεπειών θεωρείται ο καταλληλότερος τρόπος πειθαρχήσεως γιατί το παιδί αποκτάει εσωτερικό έλεγχο (ό.π., σελ. 193).

Η εκτελεστική πλευρά της ηθικότητας δίνει βαρύτητα στις συνθήκες κάτω από τις οποίες ενεργεί κάθε φορά το άτομο. Επηρεάζουν την συμπεριφορά του παιδιού και πράττει είτε ηθικά είτε ανήθικα.

Η φυσιολογική ανάπτυξη του παιδιού σε όλους τους τομείς προαναφέρθηκαν κατά την σχολική ηλικία 6 – 12 ετών, οδηγεί στην ολοκλήρωση μιας υγιούς προσωπικότητας.

7.Θεωρίες για την συναισθηματική και ψυχοκοινωνική ανάπτυξη του παιδιού

Η πολυμορφία, η πολυπλοκότητα και το βάθος της συναισθηματικής ζωής της ανθρώπινης προσωπικότητας, είναι ένα φαινόμενο που συνδέεται άμεσα με όλους τους τομείς της ψυχικής ανάπτυξης. Το βιοσωματικό, το γνωστικό, το γλωσσικό, τον ψυχοκοινωνικό και τον ηθικοθρησκευτικό. Στα πλαίσια των σύγχρονων επιστημονικών μελετών έχουν δοθεί ποικίλες θεωρητικές ερμηνείες (Κακαβούλης, 1990).

α) Η Θεωρία της Συμπεριφοράς

Ο Κακαβούλης (1990), αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Αμερικανό ψυχολόγο J. Watson η βασική θέση της Θεωρίας της Συμπεριφοράς (Behaviorism) είναι ότι: «η ψυχική ζωή του ανθρώπου, επομένως και τα συναισθήματα, είναι φυσικές αντιδράσεις του ψυχοφυσικού οργανισμού προς φυσικά ερεθίσματα και η συνεχής συνεξάρτησή τους με υποκατάστατες αντιδράσεις και ερεθίσματα αντίστοιχα».

Ο Παρασκευόπουλος (1985), αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Locke, το παιδί γεννιέται «tabula rasa» και ότι η συμπεριφορά του ατόμου είναι συνέπεια κι αποτέλεσμα των εμπειριών του. Ακόμη «το αναπτυσσόμενο άτομο υφίσταται αλλαγές, γιατί μαθαίνει νέες μορφές συμπεριφοράς ως αποτέλεσμα συγκεκριμένων εμπειριών». (Παρασκευόπουλος, 1985)

β) Η Ψυχαναλυτική Θεωρία

Η Ψυχαναλυτική Θεωρία αναπτύχθηκε αρχικά από τον Sigmund Freud. Σύμφωνα με τον Freud πολλές μορφές παθολογικής συμπεριφοράς στους ενηλίκους έχουν τις ρίζες τους στις πρώτες εμπειρίες του ατόμου κατά την παιδική ηλικία. Επίσης, η συμπεριφορά του παιδιού αποβλέπει στην ικανοποίηση βιολογικών αναγκών και κυρίως της ορμής για ηδονή, της libido. Δηλαδή η ανάπτυξη του παιδιού επιτυγχάνεται κάτω από τις πιέσεις για την ικανοποίηση αυτής της βιολογικής ορμής (ό.π.).

Σύμφωνα με την ψυχαναλυτική Θεωρία ο ανθρώπινος ψυχισμός διακρίνεται σε τρία μέρη: το συνειδητό, «στο οποίο υπάγονται οι άμεσες εμπειρίες σε μια δεδομένη στιγμή», το υποσυνείδητο «στο οποίο υπάγονται όλες οι εμπειρίες (σκέψεις, ιδέες, αναμνήσεις) που δεν βρίσκονται στο συνειδητό μέρος, αλλά προσφέρονται για άμεση επαναφορά σε αυτό», και το ασυνείδητο «στο οποίο απωθούνται οι εμπειρίες από τη νηπιακή ηλικία (φόβοι, επιθυμίες, ορμές, αναμνήσεις), για τις

οποίες όμως το άτομο δεν έχει καμία σαφή επίγνωση. Οι ασυνείδητες εμπειρίες εμποδίζονται να έλθουν στο συνειδητό μέρος από ένα είδος λογοκριτικής διαδικασίας, η οποία προστατεύει το άτομο από απαράδεκτες επιθυμίες και παρορμήσεις» (Κακαβούλης, 1990).

Η δομή της ανθρώπινης προσωπικότητας, σύμφωνα με τη Θεωρία του Freud, συνίσταται από 3 μέρη : το Εκείνο (id), το Εγώ (ego) και το Υπερεγώ (superego). «Το Εκείνο περιλαμβάνει τις βιολογικές ορμές και λειτουργεί με βάση την αρχή της ευχαρίστησης. Αναζητεί δηλ. την ευχαρίστηση μέσα από την ικανοποίηση των ορμών. Το Εγώ περιλαμβάνει τις ψυχικές λειτουργίες με τις οποίες το άτομο αντιλαμβάνεται την πραγματικότητα (αντίληψη, μνήμη, λογική σκέψη, αυτογνωσία) και λειτουργεί με βάση την αρχή της πραγματικότητας. Προσπαθεί να ρυθμίσει την συμπεριφορά του, συνδυάζοντας τις παρορμήσεις του Εκείνο με τις απαιτήσεις της φυσικής και κοινωνικής πραγματικότητας. Το Υπερεγώ περιλαμβάνει τους κανόνες που ρυθμίζουν τη συμπεριφορά και τις σχέσεις των ανθρώπων μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα που ζει το άτομο. Είναι η ηθική με τη γενικότερη σημασία του όρου, ότι δηλαδή αποτελεί για τον άνθρωπο επιταγή για την υπέρβαση των φυσικών του παρορμήσεων» (ό.π.).

Σύμφωνα με τον Freud, το Εκείνο, το Εγώ και το Υπερεγώ αναπτύσσονται ακολουθώντας μια σειρά από προκαθορισμένα στάδια. Κάθε στάδιο επιλέγεται και χρησιμοποιείται για την ικανοποίηση της libido και για τη μείωση της ψυχικής έντασης, διαφορετική πηγή του σώματος.

Τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης, σύμφωνα με τον Freud είναι :

- α) Το στοματικό στάδιο (1^ο έτος της ηλικίας), με κύρια πηγή ευχαρίστησης το θηλασμό. Στην περίοδο αυτή το άτομο παρουσιάζει τη μεγαλύτερη εξάρτηση.
- β) Το πρωκτικό στάδιο (2^ο και 3^ο έτος) κατά το οποίο το παιδί πρέπει να αποκτήσει έλεγχο σφιγκτήρων (ενούρηση, εγκόπρηση) κι ο πρωκτός αποτελεί την εστία της ψυχικής έντασης και ικανοποίησης. Κύριο χαρακτηριστικό του σταδίου είναι η τάση για αυτονομία κι ο αρνητισμός.
- γ) Το φαλλικό στάδιο (3^ο έως 7^ο έτος), κατά το οποίο το παιδί μαθαίνει για τη διαφορά μεταξύ των δυο φύλων και συνειδητοποιεί την αγάπη του προς τους γονείς του.
- δ) Το στάδιο της λανθάνουσας σεξουαλικότητας (7^ο έως 12^ο έτος) κατά το οποίο το άτομο στρέφεται προς τα πρόσωπα και τα πράγματα του περιβάλλοντός του κι αποκτά ποικίλες

γνώσεις και δεξιότητες. Είναι μια περίοδος εσωτερικής γαλήνης πριν από την καταιγίδα της ήβης.

ε) Το στάδιο της ετερόφυλης σεξουαλικότητας, κατά το οποίο το άτομο στρέφεται προς τα μέλη του αντίθετου φύλου για να εκφράσει την αγάπη του και για να αναπαραγάγει απογόνους.

«Τα στάδια της ψυχοσεξουαλικής ανάπτυξης έχουν σταθερή διαδοχή και χρονική διάρκεια. Στις περιπτώσεις που η βιολογική ορμή δεν ικανοποιείται επαρκώς σ' ένα στάδιο, το άτομο καθιλώνεται ως ένα βαθμό στο συγκεκριμένο στάδιο. Αν η ικανοποίηση της βιολογικής ορμής στα επόμενα στάδια δεν είναι επαρκής, το παιδί, για να αντλήσει ικανοποίηση, παλινδρομεί σε μορφή συμπεριφοράς μικρότερης ηλικίας. Οι δυο αυτές λειτουργίες, η καθήλωση και η παλινδρόμηση είναι δυνατόν να προκαλέσουν μόνιμες αλλοιώσεις στο χαρακτήρα και την προσωπικότητα του ατόμου» (Παρασκευόπουλος, 1985).

γ) Ατομική Ψυχολογία του Adler

Ο Κακαβούλης, (1990), αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Adler «βασικό κίνητρο της ανθρώπινης δραστηριότητας δεν είναι η γενετήσια ορμή, αλλά η ορμή για κοινωνική αναγνώριση, η οποία εκδηλώνεται και ως προσπάθεια για υπερνίκηση μειονεκτημάτων και για επικράτηση στους άλλους».

Σύμφωνα με τον Adler οι παράγοντες που επιδρούν στη διαμόρφωση του παιδιού είναι :

Το ψυχολογικό κλίμα της οικογένειας (οι ενδοοικογενειακές σχέσεις, η συμπεριφορά και η προσωπικότητα των γονέων) και η σύνθεση της οικογένειας (σειρά γέννησης, πολυμελής ή ολιγομελής οικογένεια) (Παρασκευόπουλος, 1985).

δ) Η Βιοκοινωνική Θεωρία του E. Erikson

Ο Erikson υποστηρίζει ότι «η ανθρώπινη προσωπικότητα αρχίζει να διαμορφώνεται από τον πρώτο χρόνο και συνεχίζει να εξελίσσεται και να διαφοροποιείται σε όλη τη διάρκεια της ζωής, μέχρι τη γεροντική ηλικία».

Σε κάθε φάση της ζωής του το άτομο διαμορφώνει νέα αντίληψη για τον εαυτό του και για το κοινωνικό περιβάλλον.

Εξελικτικά, το παιδί μέχρι την ηλικία των 12 αντιμετωπίζει 4 βασικές αναπτυξιακές κρίσεις του Εγώ, που η καθεμιά αντιστοιχεί σε ορισμένη περίοδο :

- Εμπιστοσύνη – Δυσπιστία (1^ο έτος)
- Αυτονομία – Αμφιβολία (2^ο και 3^ο έτος)
- Πρωτοβουλία – Ενοχή (3^ο – 6^ο έτος)
- Φιλοπονία – Μειονεξία (6^ο – 11^ο έτος)

(Κακαβούλης, 1990)

ε) Γενετική – Γνωστική Θεωρία του J. Piaget

Σύμφωνα με τον Piaget: «Δεν υπάρχει συμπεριφορά, όσο και αν στη βάση της είναι γνωστική, η οποία να μην περιλαμβάνει συναισθηματικά στοιχεία ως κίνητρα». Η συμπεριφορά επομένως παρουσιάζει ενότητα και όταν ακόμη η γνωστική δομή δεν εξηγεί τον λόγο της ενεργοποίησής της ή και το αντίθετο, όταν η ενεργοποίηση της συμπεριφοράς δε φανερώνει τη γνωστική δομή της. Οι δυο πλευρές συναισθηματική και γνωστική, συμμετέχουν αδιαχώρητες και συγχρόνως αναλλοίωτες.

Τα συναισθήματα μετασχηματίζονται με την ηλικία, όπως μετασχηματίζεται και η νοητική λειτουργία (Κακαβούλης, 1990).

Α. ΔΙΑΖΥΓΙΟ

1. Διαζύγιο

Η λέξη διαζύγιο τα τελευταία είκοσι χρόνια ακούγεται συχνά και έχει γίνει οικεία στην ελληνική κοινωνία . Είναι γεγονός πως σήμερα όλο και περισσότερα άτομα που συνειδητοποιούν ότι ο γάμος τους δεν μπορεί να συνεχιστεί και μέσα απ' αυτόν δεν ικανοποιούνται οι ίδιοι , δεν διστάζουν να προχωρήσουν σε διαζύγιο.

Σύμφωνα με την Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη (1993), «Διαζύγιο είναι η λύση του συζυγικού δεσμού που επέρχεται ενόσω ζουν οι σύζυγοι με την πρωτοβουλία είτε ενός από αυτούς είτε και των δύο». Η λύση του γάμου ελέγχεται από την δικαστική εξουσία κάτω από το πρίσμα των κανόνων της πολιτείας που καθιερώνουν τους λόγους του διαζυγίου .

Οι Portes και Brown (1986), σύμφωνα με την Κογκίδου (1995), αναφέρουν ότι το διαζύγιο είναι μια πράξη που μπορεί να θεωρηθεί ως μια διαδικασία επίλυσης προβλημάτων , η οποία από μόνη της δεν είναι απαραίτητο ούτε αναγκαίο να επιφέρει μια συμπτωματολογία . Είναι μια αγχογόνος κατάσταση η οποία σε συνδυασμό με άλλες καταστάσεις που έχουν σχέση με το γονεϊκό σύστημα , το φύλο και την ηλικία του παιδιού, την προσωπική ιστορία των μελών κι άλλους παράγοντες μπορεί να οδηγήσει σε μια μακρόχρονη διαταραχή .

Είναι διαπιστωμένο από έρευνες που έχουν πραγματοποιηθεί, σύμφωνα με τον Ασκητή Θ. (1997, σελ. 101-102), πως ένας γάμος ανά κάποια χρονικά διαστήματα περνά μια κρίση και απειλείται με διαζύγιο. Η πρώτη κρίση παρουσιάζεται στα τρία πρώτα χρόνια γάμου με ποσοστό 35%, από το οποίο το 69% οδηγείται στο διαζύγιο . Η δεύτερη κρίση με ποσοστό 50%, περίπου από το οποίο, στο τελικό χωρισμό οδηγείται το 74%, παρατηρείται στα επτά χρόνια . Στα δεκαπέντε χρόνια έρχεται η τρίτη κρίση με ποσοστό 43% εκ του οποίου το 64% οδηγείται σε διαζύγιο . Τέλος, μετά από 20-25 χρόνια γάμου η τέταρτη κρίση παρουσιάζεται με ποσοστό 59% και το 80% αυτού οδηγείται σε τελική ρήξη.

Έτσι το διαζύγιο πέρα από την νομική του υπόσταση βιώνεται από τους συζύγους και γονείς, σαν μια εξελικτική διαδικασία διάρκειας ετών, που ξεκινάει βαθμιαία από τις ταραγμένες ενδοοικογενειακές σχέσεις που προϋπάρχουν του

διαζυγίου εντείνεται από ορισμένους παράγοντες που δημιουργούν την κρίση κι οδηγούν στην απόφαση για διαζύγιο κα συνεχίζεται στις νομικές διαδικασίες επιφέροντας όμως αρνητικές επιδράσεις σε γονείς και παιδιά (Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, 1998).

Το άτομο σύμφωνα με την Κογκίδου (1995), επιθυμεί να ξεπεράσει την κρίση και να επανέλθει στην προηγούμενη ισορροπία του . Για να τα καταφέρει κινητοποιεί τους μηχανισμούς επίλυσης προβλημάτων. Παρόλα αυτά στην προσπάθεια του το άτομο να ικανοποιήσει τις βασικές ανάγκες του βιώνοντας ένα καινούργιο και διαφορετικό τρόπο ζωής μπορεί να εμφανίσει αντιδράσεις άγχους , κατάθλιψης και μέσα από αυτές τις συμπεριφορές και προκλήσεις μπορεί να πυροδοτήσουν νέους τρόπους επίλυσης προβλημάτων. Πολύ σημαντικό ρόλο σ' αυτήν την διαδικασία μπορεί να παίξουν οι δεσμοί με τα παιδιά και η άσκηση του γονεϊκού ρόλου .

Όταν λοιπόν δύο άνθρωποι αποφασίζουν να χωρίσουν , οι δυσκολίες που πιθανόν δημιουργούν μ' αυτήν τους την απόφαση είναι σαφώς μικρότερες από το αν ήθελαν να ζουν μαζί. Αυτό υποστηρίζεται περισσότερο και στην περίπτωση που υπάρχουν παιδιά . Δυστυχώς, όμως πολλές φορές οι γονείς αφήνουν η παρουσία των παιδιών να γίνει τροχοπέδη, με αποτέλεσμα οι ίδιοι να καθυστερούν ένα διαζύγιο και να διαιωνίζουν μία κατάσταση έντασης που προηγείται ενός διαζυγίου. Και είναι φυσικό πως μια μη ισορροπημένη κατάσταση σε μια οικογένεια μπορεί να βλάψει περισσότερο απ' ότι μπορεί να βλάψει ένα διαζύγιο . Σε τέτοιες περιπτώσεις το διαζύγιο έρχεται σαν μια σανίδα σωτηρίας που απαλλάσσει παιδιά και γονείς από δυσκολίες και στην ουσία τους γλιτώνει από την κρίση (Ασκητής ,1997, σελ. 103).

Κατά κάποιον τρόπο η διαδικασία του διαζυγίου είναι μια ευκαιρία για προσωπική ανάπτυξη και ωρίμανση, καθώς επανεξετάζονται πολλά θέματα όπως η σεξουαλική ταυτότητα και οι διαπροσωπικές σχέσεις , οι αξίες , ο τρόπος ζωής και οι επαγγελματικές επιλογές .

Ταυτόχρονα, είναι μια διαδικασία πένθους με μια σειρά αλληλοεπικαλυπτόμενων σταδίων, άρνησης, απώλειας, κατάθλιψης, θυμού, αμφιθυμίας, επαναπροσδιορισμού της ταυτότητας και του τρόπου ζωής και τελικά αποδοχής και υιοθέτησης των σχεδίων για την ζωή (Κογκίδου, 1995).

2. Το ελληνικό δίκαιο του διαζυγίου

Το διαζύγιο, σύμφωνα με τη Σκορίνη – Παπαρηγοπούλου (2001), ήταν πάντα θεμιτό και αποδεκτό από το δίκαιο και δεν αμφισβητήθηκε ποτέ στη διάρκεια της ελληνικής ιστορίας.

Από τη μικρή ιστορική αναδρομή, φαίνεται ότι ο Ιουστινιανός πρώτος ρύθμισε συστηματικότερα τη διαδικασία του διαζυγίου, με την Νεαρά 117, σύμφωνα με την οποία μέχρι το 12^ο αιώνα το διαζύγιο δε χρειαζόταν δικαστική απόφασή, αλλά ήταν προσωπική υπόθεση και ο νόμος αναγνώριζε απλώς μερικές ποινές εναντίον του συζύγου που διέλυε το γάμο.

Η νομοθεσία του Ιουστινιανού εφαρμόστηκε και στην Τουρκοκρατία από τα εκκλησιαστικά δικαστήρια, τα οποία ήταν αρμόδια για τα διαζύγια, και συνεχίστηκε να ισχύει και στη νεότερη Ελλάδα μέχρι το 1920, οπότε και ψηφίστηκε ειδικός νόμος για το διαζύγιο. Οι περισσότερες διατάξεις αυτού του νόμου, με μικρές παραλλαγές, επαναλήφθηκαν στον Αστικό Κώδικα του 1946.

Κατά το νόμο του 1946, κάθε σύζυγος είχε το δικαίωμα να ζητήσει διαζύγιο, αν ο λόγος σε βάρος του άλλου συζύγου ήταν ένας από αυτούς που προέβλεπαν οι σχετικές διατάξεις.

Συνήθως, όμως, οι σύζυγοι που «έλυαν» το γάμο τους είχαν διαπράξει σοβαρά υπαίτια παραπτώματα και έτσι κατέφευγαν στο δικαστήριο. Εκεί, στην ουσία, γινόταν μια «μάχη» μεταξύ των συζύγων, όπου χρησιμοποιούσαν κάθε είδους όπλα (ψευδομάρτυρες, παράνομα μέσα παρακολούθησης, λασπολογίες και ψέματα), για να πετύχουν την απόδειξη της υπαιτιότητας του άλλου συζύγου. Το διαζύγιο με κοινή συναίνεση απαγορευόταν σύμφωνα μ' αυτόν το νόμο, αλλά πολλές φορές οι σύζυγοι με διάφορους τρόπους και ενέργειες καταστρατηγούσαν το νόμο.

Το 1983 όμως, το δίκαιο του διαζυγίου άλλαξε σχεδόν ριζικά. «Θεσπίστηκαν νέες διατάξεις, που επέφεραν μια 'αποδραματοποίηση' και μια πιο σύγχρονη αντιμετώπιση του διαζυγίου, το οποίο από διαζύγιο – κύρωση μετατράπηκε σε διαζύγιο – θεραπεία ενός αποτυχημένου γάμου» (Σκορίνη – Παπαρηγοπούλου, 2001, σελ. 4-5).

Σήμερα οι σύζυγοι που φτάνουν στο διαζύγιο έχουν δύο εναλλακτικούς τρόπους για να το επιτύχουν: α) να εκμεταλλευτούν κλονισμό της σχέσης τους από γεγονότα ή καταστάσεις που έχουν σχέση με τον άλλο σύζυγο και β) να διαζευχθούν με κοινή συναίνεση.

Η λύση όμως ενός γάμου δεν ολοκληρώνεται με την έκδοση της απόφασης του διαζυγίου. Χρειάζεται να ρυθμιστούν και ορισμένες από τις συνέπειες που επισύρει το διαζύγιο, είτε αυτές είναι προσωπικού είτε περιουσιακού χαρακτήρα.

Το ελληνικό δίκαιο του διαζυγίου εφαρμόζεται για 18 χρόνια και παραμένει προοδευτικό και αποτελεσματικό και γι' αυτό δεν έχει κριθεί απαραίτητη η άμεση αναμόρφωσή του (Σκορίνη – Παπαρηγοπούλου, 2001, σελ. 4-5).
(Βλ. Παράρτημα Α)

3.Είδη διαζυγίου

Τα διαζύγια, σύμφωνα με τη Σπινέλη (1980, σελ. 185), διακρίνονται σε τέσσερα είδη, ανάλογα με την ένταση της κρίσης και ποιον αυτή αφορά. Συγκεκριμένα, τα είδη διαζυγίου με έντονη κρίση είναι:

1. Το διαζύγιο που αποτελεί κρίση και για τους δύο συζύγους και επομένως, και για τα παιδιά.
2. Το διαζύγιο που αποτελεί κρίση μόνο για τον έναν σύζυγο. Και σ' αυτήν την περίπτωση όταν υπάρχουν παιδιά γίνονται έρμαιο των γονιών, καθώς τα χρησιμοποιούν για να ισχυροποιήσει ο καθένας τη θέση του.

Τα είδη διαζυγίου με ηπιότερη κρίση είναι:

1. Το διαζύγιο διαδοχικών γάμων ή πολυγαμίας. Το διαζύγιο αυτό αποτελεί μειονότητα στον ελληνικό χώρο. Είναι το διαζύγιο των κινηματογραφικών αστέρων.
2. Το διαζύγιο ασφαλιστική δικλείδα στην ενδεχόμενη, και μεταγενέστερα αποκαλυπτόμενη, ασυμφωνία των συζύγων. Εδώ εντάσσονται τα λεγόμενα συναινετικά διαζύγια.

Νομικά, υπάρχουν τρία είδη διαζυγίου:

1. Το διαζύγιο με κοινή συναίνεση. Προϋποθέτει, ότι οι σύζυγοι είναι σύμφωνοι να χωρίσουν και να ρυθμίσουν τις συνέπειες του διαζυγίου τους σε ό,τι αφορά και τα περιουσιακά τους στοιχεία. Δεν είναι υποχρεωμένοι να εκθέσουν τους λόγους του διαζυγίου. «Σ' αυτή τη μορφή διαζυγίου η έκφραση 'προς το συμφέρον του παιδιού', στις σχετικές με αυτό αποφάσεις, δεν αναγράφεται στη σύμβαση, εφόσον υποτίθεται πως έγινε μεταξύ δύο γονέων προς το συμφέρον του παιδιού. Αναθεωρήσεις στη συμφωνία, σχετικά

με το μέλλον του παιδιού, δε γίνονται παρά μόνο για λόγους σοβαρούς». Επίσης, σ' αυτή την περίπτωση διαζυγίου η προσφυγή σε κοινό δικηγόρο είναι δυνατή.

2. Το διαζύγιο λόγω πταίσματος. Υποχρεώνει τους συζύγους να επικαλεστούν τα κίνητρα του διαζυγίου. Οι σύζυγοι πρέπει να προσφεύγουν σε διαφορετικούς δικηγόρους. Το δικαστήριο αποφασίζει κυριαρχικά, λαμβάνοντας υπόψη τις προτάσεις που κατατίθενται από τους γονείς, και αν κρίνεται απαραίτητο, και τη γνώμη των παιδιών.

3. Το διαζύγιο λόγω διακοπής της συμβίωσης. Μπορεί να ζητηθεί από τον έναν ή και τους δύο συζύγους μετά από χωρισμό άνω των έξι χρόνων.

Στο σημείο αυτό πρέπει να σημειωθεί ότι ο δικαστής είναι ο μόνος αρμόδιος για τις αποφάσεις περί της κηδεμονίας, της διατροφής, καθώς και την ανάθεση του παιδιού σε ένα τρίτο.

4. Αίτια Διαζυγίου

Στην σημερινή εποχή η συζυγική ζωή κλονίζεται περισσότερο από κάθε άλλη φορά. «Όσο οι ζωές των ανθρώπων γίνονται πιο περίπλοκες και δύσκολες, όσο η τεχνολογία εξελίσσεται τόσο οι ανθρώπινες σχέσεις βραχυκυκλώνονται και η ψυχολογία του ανθρώπου γίνεται πιο δύσκολη και σύνθετη» (Χουρδάκη, 2000).

Παλαιότερα η έμφαση ήταν στην οικογένεια. Κυριαρχούσε το φαινόμενο του «φαμιλισμού». Τα συμφέροντα και οι ατομικές επιθυμίες των μελών της οικογένειας έρχονται σε δεύτερη μοίρα. Το ενδιαφέρον των συζύγων ήταν για την ανατροφή, την εκπαίδευση των μελών καθώς, και την συντήρηση των αρρώστων και των ηλικιωμένων μελών της οικογένειας. «Σήμερα οι αποτρεπτικές αυτές δυνάμεις του διαζυγίου έχουν υποχωρήσει. Τα παιδιά έχουν λιγοστέψει, ο 'φαμιλισμός' παραχώρησε την θέση του στον ατομικισμό και τα νεαρά ζευγάρια εναποθέτουν την πραγμάτωση όλων των επιδιώξεών τους στο γάμο». Από τις δικαιολογημένες ανάγκες για αναγνώριση, σιγουριά και αγάπη ως παράλογες απαιτήσεις για την απόκτηση αναρίθμητων υλικών αγαθών. Έτσι το άγχος που συνοδεύει το κυνηγητό αυτών των αναγκών και μοιραία η μη εκπλήρωση αυτών οδηγεί στην κρίση που είναι δυσλειτουργία τόσο για τους γονείς όσο και τα παιδιά (Σπινέλη Κ., 1980,σελ.186).

Η κοινωνική και οικονομική ανεξαρτησία, το φεμινιστικό κίνημα και η εργασία της γυναίκας της επιτρέπει να συμβιβάζεται σε έναν γάμο, ο οποίος δεν πληρεί τις προϋποθέσεις που αυτή επιθυμεί. Παλαιότερα, δεν γινόταν ούτε λόγος η γυναίκα να ζητήσει διαζύγιο. Τώρα, πλέον η σύγχρονη γυναίκα μπορεί να αντιμετωπίσει ένα πιθανό διαζύγιο με δυναμικό και ψυχικά υγιέστερο τρόπο.

Σύμφωνα με την Χουρδάκη (2000), οι λόγοι που κάνουν ένα διαζύγιο επιθυμητό είναι δυο ειδών. Αρχικά υπάρχουν οι λόγοι που οφείλονται στον έναν σύζυγο όπως ψυχοπάθεια, αλκοολισμός ή εγκληματικές τάσεις. Κατά δεύτερον υπάρχουν οι λόγοι που αναφέρονται στις σχέσεις ανάμεσα στους συζύγους. Σύμφωνα με τον Γεωργόπουλο (1993), η καθημερινή ρουτίνα των συζύγων που συμβιώνουν επί σειρά ετών, οδηγεί στην άμβλυνση, της αρχικής έλξης αυτών. Η έλλειψη επικοινωνίας, διαλόγου, κοινών ιδανικών και αξιών, η αίσθηση της μοναξιάς, η παθητικότητα, ο υπέρμετρος εγωισμός που εκδηλώνεται με πεισματική και άκαμπτη συμπεριφορά και τάσεις επιβολής, βρίσκουν συχνά διέξοδο με το διαζύγιο. «Στις σχέσεις συγκαταλέγονται και τα αρνητικά συναισθήματα που δημιουργούνται ανάμεσα στο ζεύγος όπως η ζήλια, οι φόβοι απόρριψης, η ανασφάλεια, η έλλειψη αγάπης, τα οποία επιβαρύνουν την συμβίωση και κάνουν δυσαρμονική την λειτουργία του γάμου» (Χουρδάκη, 2000).

Η κυριότερη αιτία διαζυγίου, σύμφωνα με έρευνες που έχουν γίνει είναι η μοιχεία. Όταν ένας από τους δύο συζύγους δεν ικανοποιείται μέσα από το γάμο, στρέφεται προς τις εξωσυζυγικές σχέσεις, αναζητώντας να βρει τα στοιχεία που έλειπαν μέσα από το γάμο. Την στενότερη επικοινωνία και επιβεβαίωση, την κατανόηση, την παραδοχή, τον σεβασμό, και την πληρέστερη σεξουαλική σχέση. Όταν ο ένας σύντροφος αισθανθεί αντιπάθεια για τον άλλο και νιώσει έλξη για ένα τρίτο άτομο, «ο γάμος του, θα του φαίνεται ανυπόφορα σκλαβιά. Αν δεν υπάρξει νομική κατανόηση θα γεννηθούν μίσση. Όταν διαλύεται ένας γάμος από ασυμφωνία χαρακτήρων ή μοιχεία ο καλύτερος τρόπος διαζυγίου είναι η αμοιβαία συγκατάθεση καθώς κανείς από τους δυο συζύγους δεν μπορεί να κατακριθεί» (ό.π.).

Σύμφωνα με τη Χουρδάκη (2000), είναι γνωστό το φαινόμενο στην ελληνική κοινωνία. Συνηθίζεται το νέο ζευγάρι να μην θέτει τα όρια του απέναντι στις πατρικές οικογένειες. Στο μεγαλύτερο ποσοστό οι σύζυγοι είναι ακόμη εξαρτημένοι από τους γονείς τους είτε οικονομικά, είτε ψυχολογικά, είτε ηθικά. Έτσι, αυτό έχει ως αποτέλεσμα την παρέμβαση των πατρικών οικογενειών στην ζωή του ζευγαριού, και πιο συγκεκριμένα στις αποφάσεις, και στην

λειτουργία του γάμου. Αυτή η κατάσταση δημιουργεί εντάσεις προστριβές και συγκρούσεις σε έντονο βαθμό με αποτέλεσμα η διάλυση του γάμου να μην μπορεί να αποφευχθεί.

5. Συνέπειες από την κρίση στην οικογένεια στη σύζυγο και το παιδί

Κάθε δυσάρεστη κατάσταση σε μία οικογένεια επηρεάζει τα μέλη της σε μεγάλο ή μικρότερο βαθμό, ανάλογα: α) «με την σημασία που έχει η κρίση για όλη την οικογένεια», β) «με την προσωπικότητα και αντοχή κάθε μέλους», και γ) «με την χρονική στιγμή που συμβαίνει» (Κυριακίδης, 2000, σελ. 168).

Από συμπεράσματα πολλών ερευνητών προκύπτει ότι οι συνέπειες των οικογενειακών κρίσεων έχουν αντίκτυπο στην ψυχική και σωματική κατάσταση των μελών της οικογένειας.

Οι καβγάδες ανάμεσα στο ζευγάρι «γίνονται εμπόδιο στην γενετήσια ικανοποίηση και οδηγούν σε άμβλυση της ερωτικής επιθυμίας. Έχει παρατηρηθεί ότι η σύζυγος – σε καταστάσεις κρίσεως – νιώθει κακοδιαθεσία, θλίψη, κόπωση και παρουσιάζει απώλεια ενδιαφέροντος για τα κοντινά της πρόσωπα. Εξαιτίας της εξασθένισης του οργανισμού της δημιουργεί ιδιοτροπίες, όπως τάση για υπερβολική καθαριότητα, ζήλια, φλυαρία, ακόμη και υστερία. (Κυριακίδης, 2000, σελ. 170)

Πολύ συχνά, οι γυναίκες έχουν αρνητική εικόνα για τον ίδιο τους τον εαυτό, τους συγγενείς και τον κόσμο γύρω τους. Η ζωή δεν έχει κανένα νόημα και είναι ανούσια. Οι σκέψεις αυτές μπορεί να οδηγήσουν τη γυναίκα σε κατάθλιψη. Σε περιπτώσεις βαριάς κατάθλιψης παρουσιάζονται ενοχλήσεις στον ύπνο, έλλειψη συγκέντρωσης, ανορεξία, ακόμη και σκέψεις αυτοκτονίας. Η κατάθλιψη οδηγεί σε σοβαρές ψυχολογικές δυσλειτουργίες, αν δεν υπάρξει έγκαιρη πρόληψη.

Ανυπολόγιστες είναι και οι συνέπειες των οικογενειακών κρίσεων στα παιδιά, για την πνευματική τους εξέλιξη. «Το ιδανικό περιβάλλον για την φυσιολογική εξέλιξη του παιδιού σχολικής ηλικίας, θεωρείται η ευτυχισμένη και σωματικά και ψυχικά υγιής οικογένεια» (Κυριακίδης, 2000, σελ. 172). Όταν, όμως το παιδί βλέπει τους γονείς του να τσακώνονται και να μην επικοινωνούν, νιώθει ότι δεν έχει οικογένεια να στηριχτεί και να βασιστεί και είναι πιθανόν να παρουσιάσει συναισθηματικά, μαθησιακά ή προβλήματα συμπεριφοράς.

6. Ψυχολογία των διαζευγμένων- Φάσεις

Η κρίση που παρουσιάζεται όταν ένα ζευγάρι χωρίζει, δεν αρχίζει τη στιγμή του χωρισμού, αλλά έχει ήδη αρχίσει συνήθως αρκετά χρόνια πιο πριν. Σύμφωνα με τους Πιντέρη (1982, σελ. 57-85) και Δημοπούλου – Λαγωνίκα (1980, σελ. 189), πέρα από τις υποκειμενικές διαφοροποιήσεις που οπωσδήποτε υπάρχουν, έχουν διαπιστωθεί πέντε επάλληλες φάσεις από τις οποίες περνάει το διαζευγμένο άτομο:

α)Περίοδος άρνησης. Την περίοδο αυτή βιώνουν εντονότερα τα άτομα που δεν έχουν πάρει την πρωτοβουλία και η περίοδος αυτή συναντάται μέσα στη φάση του συναισθηματικού διαζυγίου. Οι σύζυγοι αρνούνται να παραδεχθούν την πραγματικότητα και αμύνονται προσπαθώντας να διατηρήσουν μια επισφαλή ηρεμία που ουσιαστικά δεν υφίσταται. Ωστόσο, η περίοδος αυτή μπορεί να διαρκέσει μεγάλο χρονικό διάστημα ίσως και χρόνια.

β)Περίοδος πένθους και κατάθλιψης. Η επιφανειακή ηρεμία που διασφαλίζεται στην πρώτη περίοδο κάποια στιγμή καταλύεται από ένα γεγονός που θα αποτελέσει την κρίση. Εκεί λοιπόν οι σύζυγοι αντιδρούν ακριβώς όπως και σε περίπτωση πένθους. Παρατηρούνται σ' αυτούς έντονα συμπτώματα κατάθλιψης, πόνος, οδύνη, απομόνωση, ανορεξία, απαξίωση του εαυτού και μάλιστα μπορεί να φτάσουν σε σημείο να έχουν τάσεις και να κάνουν απόπειρες αυτοκτονίας.

γ)Περίοδος θυμού και αμφιθυμίας. Στη διάρκεια κυρίως της έκδοσης του διαζυγίου και της απόφασης για την επιμέλεια των παιδιών, ο θυμός είναι το κύριο συναίσθημα που επικρατεί μεταξύ των συζύγων. Έτσι οι συγκρούσεις είναι ένα συχνό φαινόμενο που πολλές φορές δε μένει μόνο μεταξύ των συζύγων αλλά βιώνεται και από τα παιδιά.

δ)Επαναπροσανατολισμός σε νέο τρόπο ζωής και νέες προσπάθειες.

ε)Παραδοχή και νέο επίπεδο λειτουργικότητας.

Στις δύο αυτές τελευταίες φάσεις το άτομο αναδιοργανώνει την προσωπικότητα του, επιστρατεύει τις δυνάμεις του και κινητοποιείται ξανά. Είναι βέβαια πιθανό να υπάρχουν και συμπτώματα σοβαρής αποδιοργάνωσης σε κάποια άτομα, αυτό όμως ποικίλει από την προσωπικότητά τους, τη χρονική διάρκεια του γάμου τους και την προϋπάρχουσα κατάσταση στις ενδοοικογενειακές σχέσεις.

Υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου, όταν αρχίζει η κρίση ανάμεσα στο ζευγάρι, επικρατεί αρχικά μία ατμόσφαιρα με κύρια χαρακτηριστικά την κούραση, την κατήφεια και την αδιαφορία από μέρους των συζύγων. Το στάδιο αυτό όπως αναφέρει η Χουρδάκη (2000, σελ. 327), ονομάζεται στάδιο των πρώτων διαψεύσεων. Το ζευγάρι για πρώτη φορά αρχίζει να συνειδητοποιεί πως κάτι μεταξύ τους δεν πηγαίνει καλά. Οι απογοητεύσεις που ο ένας νιώθει για τον άλλον αρχίζουν να γίνονται έντονες και αισθάνονται να εγκαταλείπουν τις προσπάθειες σε κάθε πρόβλημα που τυχόν παρουσιάζεται. Στο στάδιο αυτό, η σκέψη του διαζυγίου ελάχιστα περνά από το μυαλό τους και όποτε αυτό συμβαίνει προσπαθούν με κάθε τρόπο να το απωθήσουν, από να το βγάλουν από τη σκέψη τους και σαφώς να μην το συζητήσουν μεταξύ τους.

Το δεύτερο στάδιο, στο οποίο περνάει ένα ζευγάρι, όταν δεν μπορεί να ξεπεράσει αυτή την πρώτη κρίση, είναι το στάδιο του συναισθηματικού διαζυγίου. Στο στάδιο αυτό δεν υπάρχει η ασάφεια και η αδιαφάνεια που χαρακτηρίζουν το πρώτο. Είναι η περίοδος που αρχίζουν να γίνονται οι πρώτοι διαξιφισμοί και οι πιο έντονες αντιπαραθέσεις. Ο ένας σύζυγος κατηγορεί ανοικτά τον άλλο και του εκδηλώνει την απογοήτευση που νιώθει προς αυτόν, καθώς συνειδητοποιεί πως δεν είναι αυτός ο ιδανικός σύντροφος που πίστευε μέχρι πριν. Αυτή είναι λοιπόν η εποχή που οι δύο σύζυγοι αρχίζουν πια να λένε αλλά και να πιστεύουν ότι μεταξύ τους δεν ταιριάζουν και συχνά πυκνά αναφέρουν στις συζητήσεις τους ξεκάθαρα το διαζύγιο ως μια λύση στην κατάσταση που καθημερινά βιώνουν (Χουρδάκη, 2000, σελ. 328).

Στο σημείο αυτό υπάρχουν δύο εκδοχές: οι δύο σύζυγοι μπορεί να πάρουν απόφαση ότι δεν ταιριάζουν και ότι πρέπει να χωρίσουν. Οι καταστάσεις όμως που βιώνουν αλλά και ο ίδιος ο χαρακτήρας των ατόμων μπορεί να μην οδηγήσει τους συζύγους στο τρίτο στάδιο το λεγόμενο νομικό διαζύγιο, αλλά σε μία διαιώνιση του συναισθηματικού διαζυγίου, χωρίς ποτέ όμως αυτό να παίρνει νομική έκφραση. Αυτό συμβαίνει όταν υπάρχουν οικονομικοί λόγοι εξαιτίας των οποίων το ζευγάρι ωφελείται οικονομικά αν δε χωρίσει. Επίσης, πολλές φορές όταν υπάρχουν παιδιά, και μάλιστα μικρότερης ηλικίας, οι γονείς επιλέγουν να μην πάρουν διαζύγιο, ακριβώς επειδή υπάρχει η περίπτωση των παιδιών και αυτό το σέβονται και το υπολογίζουν. Απ' την άλλη, η δεύτερη εκδοχή που μπορεί να υπάρξει μετά το στάδιο του συναισθηματικού διαζυγίου είναι η λύση του γάμου και νομικά, και έτσι έχουμε το νομικό διαζύγιο που είναι και η πιο χαρακτηριστική έκφραση και μορφή διαζυγίου. Η έκδοση ενός διαζυγίου είναι ένα γεγονός που ξεφεύγει από τα στενά όρια της οικογένειας και του πολύ στενού συγγενικού

περιβάλλοντος-που μέχρι τότε το γνωρίζουν-και είναι μία απόφαση που κοινοποιείται ευρύτερα στο κοινωνικό σύνολο. Οι δύο πρώην πλέον σύζυγοι χωρίζουν τον μέχρι τότε κοινό τρόπο ζωής τους, ο καθένας αναλαμβάνει τις ευθύνες και τις υποχρεώσεις του και στο εξής μπορούν να συνεχίσουν τη ζωή τους χωριστά (ό.π.,σελ. 329-330).

Σε κάθε περίπτωση διαζυγίου όμως, όσο κι αν αυτό κρίνεται ότι είναι η καταλληλότερη λύση, τα άτομα που περνούν μέσα από αυτή τη διαδικασία είναι σχεδόν βέβαιο πως κάποια στιγμή οι ίδιοι θα είναι θύματα της κατάστασης που βιώνουν. Είναι προφανές πως κάθε άνθρωπος που χωρίζει δεν είναι ευτυχισμένος, καθώς για να φτάσει μέχρι το διαζύγιο έχει ζήσει έντονες συναισθηματικές καταστάσεις. Αυτό συχνά τους οδηγεί σε ακρότητες με αποτέλεσμα να μπορούμε να ξεχωρίσουμε κάποια χαρακτηριστικά που – αν όχι όλους – αρκετούς τουλάχιστον τους αντιπροσωπεύουν.

Αρχικά, μπορεί εύκολα να διαπιστωθεί μία εκδικητικότητα. Μία εκδικητική στάση όχι μόνο προς τον /την πρώην σύζυγο ή άτομα και καταστάσεις που συνδέονται με αυτόν ή αυτήν, αλλά υιοθετείται γενικότερα στην καθημερινή ζωή. Αυτό συμβαίνει γιατί με ένα διαζύγιο ανατρέπεται μία έως τότε πάγια κατάσταση που το άτομο είχε επιδιώξει, ένας τρόπος ζωής που κάποτε ονειρευόταν ότι ήταν ιδανικός και ότι θα μπορούσε να κάνει το άτομο ευτυχισμένο. Αυτή λοιπόν η προοπτική που χάνεται και αυτό το «αναποδογύρισμα» στη ζωή του ατόμου το ωθούν συχνά σε πράξεις εκδικητικές που σε κάθε άλλη περίπτωση σαφώς θα ήταν μη αποδεκτές και από το ίδιο το άτομο.

Μία δεύτερη ιδιότητα που παρουσιάζουν οι άνθρωποι είναι η τάση για αποκοπή από το παρελθόν. Ιδιαίτερα τα άτομα που έχουν πάρει την πρωτοβουλία για το διαζύγιο έχουν την τάση και τη θέληση να διαγράψουν, να ξεχάσουν και να σβήσουν από μέσα τους καθετί που μπορεί να θυμίζει την περίοδο που έζησαν μαζί με τον άλλο σύζυγο. Όταν μάλιστα έχει παρουσιαστεί και κάποιο άλλο πρόσωπο στη ζωή τους αυτή η τάση γίνεται πλέον ανάγκη. Ωστόσο, τα άτομα που δέχονται το διαζύγιο λειτουργούν διαφορετικά και μάλιστα η συζήτηση και η ανακίνηση καταστάσεων που είχαν ζήσει με τον πρώην σύζυγο πολλές φορές τους ανακουφίζει και τους ισορροπεί ψυχολογικά.

Το άγχος είναι επίσης ένα χαρακτηριστικό που παρατηρείται στα άτομα που χωρίζουν. Και οι δύο σύζυγοι που χωρίζουν, μετά το διαζύγιο νιώθουν ένα άγχος και ένα φόβο για το τι πρόκειται να ακολουθήσει. Εντονότερα όμως παρουσιάζεται στα άτομα που δεν είχαν την πρωτοβουλία του διαζυγίου. Το διαζύγιο σηματοδοτεί και για τους δύο το τέλος μιας κατάστασης – μπορεί μεν δυσάρεστης

και γνώριμης – αλλά και την έναρξη μιας καινούριας ζωής γεμάτης όμως αβεβαιότητα και ανασφάλεια. Ποιο δρόμο θα ακολουθήσουν, σε ποιον θα στραφούν, καθώς και η επιβεβαίωση για το αν τελικά η απόφαση που πήραν είναι η καλύτερη γι' αυτούς, είναι ερωτήματα που αναπόφευκτα δημιουργούν άγχος σε κάθε άτομο που βρίσκεται στη διαδικασία του χωρισμού.

Μετά από όλες αυτές τις περιστάσεις και μπροστά στις δυσκολίες που νιώθουν και αντιμετωπίζουν οι άνθρωποι που χωρίζουν, παρουσιάζεται έντονα και η ανάγκη τους να απευθυνθούν σε ένα τρίτο πρόσωπο. Κάποιο άτομο που δεν εμπλέκεται συναισθηματικά στη δική τους κατάσταση μπορεί να τους ακούσει και όταν μάλιστα είναι ειδικός μπορεί να δώσει και τις κατάλληλες συμβουλές.

Σε κάθε περίπτωση που δύο άτομα χωρίζουν και δεν υπάρχουν παιδιά, τότε η κατάσταση παρουσιάζεται πιο εύκολη. Δύο άνθρωποι που κάποια στιγμή αποφάσισαν πως θέλουν να ζήσουν μαζί, αναθεωρούν για κάποιους λόγους τη θέση τους αυτή και χωρίζουν χωρίς να χρειάζεται να λογοδοτήσουν σε κανέναν γι' αυτό, παρά μόνο αν οι ίδιοι το επιθυμούν. Όταν όμως το ζευγάρι δεν είναι μόνο του αλλά υπάρχουν ανάμεσα και παιδιά, τότε η κατάσταση είναι ομολογουμένως πιο δύσκολη και πιο πολύπλοκη. Αναφέρθηκε προηγουμένως πως ένα διαζύγιο δεν είναι ποτέ μια ευχάριστη υπόθεση, με αποτέλεσμα πολλές φορές οι ίδιοι οι σύζυγοι να γίνονται θύματα και να ταλαιπωρούνται και ψυχικά και σωματικά από αυτή τη διαδικασία. Όταν αυτή η διαδικασία είναι τόσο ψυχοφθόρα για τα ενήλικα άτομα, αναμφισβήτητα είναι πολύ περισσότερο για τα παιδιά. Βέβαια το ζευγάρι που έχει αποφασίσει να χωρίσει μπορεί να νιώθει δισταγμό ή μια μεγαλύτερη δυσκολία όταν υπάρχουν παιδιά, ωστόσο συνήθως δεν κάνει πίσω στην απόφασή του. (Χουρδάκη 2000, σελ. 331-334)

Τα άτομα λοιπόν που θέλουν και αποφασίζουν να χωρίσουν, συχνά υιοθετούν κάποιες πιο ιδιαίτερες ψυχολογικές στάσεις. Πρώτα απ' όλα, η πλειοψηφία των γονέων που χωρίζουν αισθάνονται και μάλιστα σε μεγάλο βαθμό, ένα αίσθημα ενοχής απέναντι στα παιδιά τους. Νιώθουν πως οι ίδιοι φταίνε για το διαζύγιο και κατά συνέπεια για όλη τη δυσάρεστη κατάσταση στην οποία αναγκάζονται να τα υποβάλλουν. Πιστεύουν - και συχνά όχι άδικα – πως τα παιδιά τους γίνονται θύματα, ταλαιπωρούνται άδικα και βασανίζονται εξαιτίας τους. Οι ενοχές αυτές είναι βέβαια βάσιμες, καθώς κάθε άνθρωπος θα προτιμούσε το παιδί του να έχει και τους δυο γονείς του και να ζει πιο ήρεμα. Όμως όταν κάτι τέτοιο δεν είναι εφικτό, τότε το να νιώθει ο γονιός έντονα ενοχή για την απόφασή του είναι ίσως και επικίνδυνο. Για το λόγο αυτό είναι

προτιμότερο ο γονιός, ακόμη κι αν νιώθει δύσκολα και ένοχα, να μην μπαίνει στη διαδικασία να απολογηθεί για την απόφασή του, κάτι στο οποίο είναι περισσότερο επιρρεπής ο γονιός που έχει φύγει. Ωστόσο, το θέμα της ενοχής είναι κάτι που ο γονιός το κουβαλά για πάντα μέσα του και απλά με το πέρασμα του χρόνου το μετατοπίζει βαθύτερα. Προσπαθεί να το απωθήσει σκεπάζοντάς το με κάθε καινούρια δυσκολία που παρουσιάζεται, για να μπορέσει ίσως πολύ αργότερα να δώσει ο ίδιος ένα «είδος συγχώρεσης» στον εαυτό του.

Στο αντίθετο άκρο από αυτό που βρίσκονται οι γονείς που νιώθουν ενοχές βρίσκονται εκείνοι οι γονείς που νιώθουν θυμό έως και αντιπάθεια απέναντι στα παιδιά τους. Αισθάνονται πως τα παιδιά τους αποτελούν εμπόδιο στην επίλυση του προβλήματός τους. Θυμώνουν και είναι επιθετικοί προς τα παιδιά και τους δείχνουν απρόκλητα την αντιπάθειά τους. Πολλοί γονείς και ιδιαίτερα μητέρες – όσο κι αν ακούγεται παράξενο – αισθάνονται τρομερή δυσφορία λόγω της ύπαρξης των παιδιών τους. Πιστεύουν πως αποτελούν εμπόδιο για να μπορέσουν να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους, υποστηρίζοντας πως η δική τους η ζωή είναι αυτή που τώρα κλυδωνίζεται και κινδυνεύει να καταρρεύσει ανά πάσα στιγμή, ενώ διατείνονται πως τα παιδιά τους έχουν όλη τη ζωή μπροστά τους και σίγουρα θα μπορέσουν να ζήσουν καλά και να ευτυχίσουν. Αδιαφορούν για την ψυχολογία των παιδιών τους, αφού παρόλο που και τη βλέπουν και τη συναισθάνονται, ζουν συγκεντρωμένοι μόνο στο δικό τους πρόβλημα βάζοντας καθετί άλλο σε δεύτερη μοίρα, ακόμη κι αν αυτό είναι το ίδιο τους το παιδί.

Άλλη μία συχνή αντίδραση των χωρισμένων γονιών είναι να αισθάνονται οι ίδιοι πως έχουν χάσει κάθε ενδιαφέρον και αυτό να το παρουσιάζουν στα παιδιά τους. Συνήθως οι μητέρες είναι αυτές που δεν κρατούν την ψυχραιμία τους, δείχνουν ότι υποφέρουν πολύ καθώς και ότι είναι φοβερά απογοητευμένες από την υπόθεση του διαζυγίου. Έτσι, άθελά τους πολλές φορές οι διαζευγμένοι γονείς δημιουργούν στα παιδιά μια «ανασφάλεια γάμου», καθώς είναι άλλωστε παρατηρημένο πως τα διαζύγια παρουσιάζονται σε ένα φαύλο κύκλο.

Αξίζει επίσης να αναφερθεί, πως μετά από ένα διαζύγιο οι γονείς διαφοροποιούνται ακόμα και στον τρόπο που εκδηλώνουν την αγάπη προς τα παιδιά τους. Θέλουν και προσπαθούν να τους αφιερώνουν περισσότερο χρόνο και επιδιώκουν μια πιο ουσιαστική επικοινωνία προωθώντας το διάλογο, σε σύγκριση με την περίοδο πριν από το διαζύγιο. Πολλές φορές προβαίνουν και σε κάποιου είδους κατάχρηση στην προσπάθειά τους να είναι εκείνοι που θα εξασφαλίσουν στο μεγαλύτερο βαθμό την αμέριστη αγάπη του

παιδιού τους, προβαίνοντας σε περισσότερες υποχωρήσεις, πολλά δώρα και εξεζητημένα χάρδια προς τα παιδιά. (Χουρδάκη 2000, σελ. 335)

Για να φτάσει ένα άτομο στο χωρισμό σημαίνει ότι έχει φτάσει πια στα όριά του και αυτό δεν μπορεί να το υποστεί. Είναι δηλαδή η απόφασή του να φύγει, να εγκαταλείψει μια κατάσταση, στην οποία αισθάνεται ότι αδυνατεί ο ίδιος να προσαρμοστεί. Ο χωρισμός μπορεί να είναι για κάθε άτομο, αν βέβαια ο ίδιος το θελήσει, μια περίοδος αναζήτησης. Μπορεί να κοιτάξει πίσω του και να δει τα λάθη του, τον εαυτό του μέσα σ' αυτά, να ζυγίσει τις επιδιώξεις του, να αναρωτηθεί αν «φταίει» για κάτι καθώς και να δει το «τόρα» και να σκεφθεί πώς θα ήθελε να είναι το μέλλον του. Βέβαια μια τέτοια διαδικασία απαιτεί μια πολύ αυθεντική επαφή του κάθε ανθρώπου με τον εαυτό του, που συνήθως δεν είναι ούτε εύκολη αλλά ούτε και ευχάριστη.

Σπουδαίο ρόλο σ' αυτή τη διαδικασία έχει το επίπεδο ψυχολογικής ωριμότητας του κάθε ανθρώπου. Όταν το επίπεδο είναι χαμηλό ο άνθρωπος χαρακτηρίζεται από ακαμψία και αδιαλλαξία. Όταν το επίπεδο είναι υψηλό, ο άνθρωπος είναι ευέλικτος και άνετος σε περιόδους εντάσεων, όπως το στάδιο του διαζυγίου. Έτσι μπορεί να επεξεργάζεται τα συναισθήματά του, (π.χ. το θυμό του), ώστε να μην αποτελέσουν τροχοπέδη στην προσωπική του εξέλιξη και πορεία του (Ιωαννίδου – Johnson, 1998).

Όλη αυτή η διαδικασία του διαζυγίου φαίνεται ότι είναι έντονα συναισθηματικά φορτισμένα και συχνά «επώδυνη» για τους συζύγους. Πολύ περισσότερο όμως επηρεάζονται τα παιδιά τα οποία αδυνατούν να κατανοήσουν τους λόγους που οδηγούν τους γονείς στο διαζύγιο, εξαιτίας της ψυχοσυναισθηματικής τους ανάπτυξης.

7.Παιδί και διαζύγιο

«Το θεατή τον κυριεύει μια ερημιά και μια απόγνωση σα να βρίσκεται μόνος μπροστά σε μια τραγωδία που οδηγό έχει τη μοίρα, ενώ το κορίτσι μόλις που θα μπορούσε να παρατηρήσει κάποια διαφορά σε σχέση με την προηγούμενη εποχή: είχε πια συνηθίσει, χωρίς αμφιβολία, στην ιδέα να ασχολείται μαζί της μόνο ο πατέρας της ή μόνο η μητέρα της, πράγμα που θα ξεκαθάριζε αργότερα μια για πάντα: ‘Αυτό που ενδιαφέρει είναι να βρίσκεται εδώ ένας από εσάς’».

*Peter Handke, Παιδική ιστορία, 1981
(Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 114)*

Ο Λουίς Ρόχας Μάρκος αναφέρει ότι σύμφωνα με τον Freud ένας γονιός δεν ασκεί σχεδόν ποτέ σωστά το ρόλο του και αυτό ισχύει ακόμη περισσότερο για τους διαζευγμένους γονείς.

Ένας καθόλου ευτυχισμένος γάμος κάνει δυστυχισμένους και τους γονείς και τα παιδιά. Αντίθετα, ένα διαζύγιο κάνει πιο ευτυχισμένους τους γονείς και ωφελεί ταυτόχρονα και τα παιδιά (Λουίς Ρόχας Μάρκος 1998, σελ. 114).

Σύμφωνα με τον Τσιάντη, (1991, σελ.149), όμως το προαναφερθέν σχήμα είναι “οξύμωρο”, γιατί τα παιδιά έχουν ανάγκη και τους δυο γονείς για την ομαλή ψυχοσεξουαλική τους ανάπτυξη. Είναι προτιμότερο και πιο επιθυμητό να ζουν σε μια σταθερή οικογενειακή ατμόσφαιρα με τον πατέρα και την μητέρα του να του παρέχουν ασφάλεια, προστασία, αγάπη και φροντίδα που είναι απαραίτητα για την ομαλή του εξέλιξη (Τσιάντης,1991).

Όταν, όμως, οι φυσικοί γονείς του παιδιού φτάσουν στο διαζύγιο «η συγκαλυμμένη αποστέρηση, που δεν οφείλεται σε φυσική απουσία του ενός ή και των δύο γονιών αλλά είναι αποτέλεσμα διαταραγμένων ενδοοικογενειακών σχέσεων, μπορεί να προκαλέσει βλάβη στην ψυχική υγεία του παιδιού» (Κούρος I, 1993)

8.Θεωρητικές προσεγγίσεις για την επίδραση και την προσαρμογή του παιδιού στο διαζύγιο.

Σύμφωνα με την Χατζηχρήστου (1999, σελ.120), οι Hetherington, Bridges και Iusabella προτείνουν και περιγράφουν θεωρητικά πέντε προσεγγίσεις για την ερμηνεία της σχέσης του διαζυγίου και του δεύτερου γάμου των γονέων και την προσαρμογή των παιδιών: α) Τα ατομικά χαρακτηριστικά που συσχετίζεται με αυξημένο κίνδυνο και ευπάθεια, β) Την σύνθεση της οικογένειας και απουσία του ενός γονέα, γ) το σκάφος και η δυσμενής κοινωνικό - οικονομική

κατάσταση, δ) την επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων και ε) την λειτουργία της οικογένειας (Χατζηχρήστου, 1999, σελ. 120).

Η πρώτη προσέγγιση αναφέρεται στα χαρακτηριστικά των ενηλίκων και των παιδιών που επηρεάζουν την προσαρμοστικότητα τους. Για τους ενήλικες οι αντικοινωνικές συμπεριφορές, η κατάθλιψη οι νευρωτικές διαταραχές αυξάνουν την πιθανότητα διάλυσης του γάμου, και των συγκρούσεων. Τα χαρακτηριστικά των παιδιών σχετίζονται με την προσωπικότητα, την ιδιοσυγκρασία, το στάδιο ανάπτυξης και το φύλο των παιδιών. Τα παιδιά με ιδιοσυγκρασία, κοινωνική ωριμότητα, επάρκεια και υπευθυνότητα μπορούν να αντιμετωπίσουν τον χωρισμό και έχουν μεγαλύτερη προσαρμοστικότητα.

Η δεύτερη προσέγγιση, σύμφωνα με την Χατζηχρήστου (1999, σελ.122), σύνθεση οικογένειας - απουσία γονέων, αναφέρεται στην σημασία παρουσίας και των δύο βιολογικών γονέων στην οικογένεια για την καλή ψυχοκοινωνική ανάπτυξη των παιδιών. Οποιαδήποτε απόκλιση από την παραδοσιακή μορφή πυρηνικής οικογένειας με τους δύο βιολογικούς γονείς στο σπίτι επιφέρει και αυξάνει τα προβλήματα στα παιδιά. Δύο γονείς παρέχουν πολλαπλά πρότυπα αλλά και αλληλοϋποστήριξη στην επίβλεψη, διαπαιδαγώγηση, φροντίδα και πειθαρχία των παιδιών.

Η προσέγγιση που αναφέρεται στην δυσμενή μεταβολή οικονομικής κατάστασης μετά το διαζύγιο ερμηνεύει τις επιπτώσεις του στα παιδιά, με βάση την σημαντική μείωση του οικονομικού εισοδήματος στις μονογονεϊκές οικογένειες και τις οικονομικές δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι περισσότερες από αυτές αμέσως μετά το διαζύγιο. Έρευνες δείχνουν ότι αυτές οι οικογένειες διατρέχουν το κίνδυνο να ζήσουν κάτω από το όριο της φτώχειας και ότι τα παιδιά στην εφηβική ηλικία σταματούν το σχολείο για να συνεισφέρουν οικονομικά (ό.π., σελ. 124).

Η προσέγγιση που αναφέρεται στην επιβαρημένη ψυχολογική κατάσταση των γονέων, ερμηνεύει την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά με βάση την ψυχολογική κατάσταση των γονέων και την ικανότητά τους στο γονεϊκό ρόλο (ό.π., σελ. 125).

Η προσέγγιση με βάση την λειτουργία της οικογένειας σύμφωνα με τους Amato και Keith & Hetherington., (σύμφωνα με Χατζηχρήστου, σελ. 125 αναφέρεται στις μεταβολές και στις διαταραχές των σχέσεων των γονέων με τα παιδιά. Έρευνες έχουν δείξει ότι η συνεχής εχθρότητα, μεταξύ των γονέων και το αντίστοιχο συναισθηματικό κλίμα στο σπίτι προκαλεί άγχος, στρες, ανασφάλεια, κατάθλιψη καθώς και ποικίλα προβλήματα συμπεριφοράς και σχολικής επίδοσης στα παιδιά (Χατζηχρήστου, 1999).

9.Οι επιπτώσεις του διαζυγίου τα παιδιά

Σύμφωνα με την Κογκίδου (1995), το διαζύγιο φέρνει στο προσκήνιο όλα τα συναισθήματα ανασφάλειας του παιδιού με κυρίαρχο το συναίσθημα της απόρριψης και της ενοχής. Επειδή οι γονείς φάνταζαν στα μάτια του παιδιού παντοδύναμοι και αλάνθαστοι, τώρα είναι φυσικό το παιδί να νιώθει ότι το ίδιο ευθύνεται για τον χωρισμό των γονιών του.

Με το διαζύγιο, όπως αναφέρει ο Τσιάντης (1991, σελ. 150), το παιδί χάνει ένα πρόσωπο. Η απώλεια αυτή είτε είναι παροδική είτε μονιμότερη έχει ως αποτέλεσμα τη διακοπή των συναισθηματικών σχέσεων του παιδιού με αυτό το πρόσωπο. «Το αποτέλεσμα αυτής της διαδικασίας αποκαλείται άγχος αποχωρισμού και οι αντιδράσεις θρήνου μοιάζουν με αυτές που παρατηρούνται από θάνατο γονέα. Μια από τις πιο χαρακτηριστικές αντιδράσεις του θρήνου είναι η διαρκής αναζήτηση του χαμένου προσώπου».

Το παιδί, για να αντιμετωπίσει την απώλεια, «πρέπει να τακτοποιηθεί συνειδητά ή ασυνειδήτα με τον απόντα γονέα».

«Οι τακτοποιήσεις με το χαμένο πρόσωπο διαφέρουν μεταξύ τους στο βαθμό που:

1. Είναι ή όχι παραδεκτές από το εγώ του παιδιού (ego syntonic or ego alien).
2. Ο γονέας με τον οποίο μένει το παιδί τις δέχεται ή τις απορρίπτει. Αν τις δέχεται η σχέση μεταξύ τους είναι καλή, αν δεν τις δέχεται, τότε υπάρχει μια πηγή σύγκρουσης του παιδιού με το γονέα που μένει.
3. Αντιπροσωπεύουν θετικά ή αρνητικά στοιχεία της προσωπικότητας του γονέα που είναι μακριά.

Πολλές φορές το παιδί ταυτοποιείται με αρνητικά στοιχεία της προσωπικότητας του γονέα με αποτέλεσμα να δημιουργούνται προβλήματα και αυτό αποτελεί πηγή σύγκρουσης με το γονέα που μένει.

4. Διευκολύνουν ή αναστέλλουν την εξέλιξη του παιδιού» .
(Τσιάντης 1991, σελ. 151)

Υπάρχει όμως η περίπτωση, σύμφωνα με τον Τσιάντη (1991, σελ. 152), το παιδί να “εξειδανικεύσει” τον γονιό με τον οποίο ζει μαζί ή το αντίθετο, με τον γονέα που απουσιάζει. Τότε βλάπτεται η ομαλή εξέλιξη του παιδιού επειδή «δημιουργείται εξάρτηση από

τα γονικά πρότυπα και οι διαδικασίες της τακτοποίησης δεν εξελίσσονται ομαλά».

Οι παράγοντες που μπορούν να επηρεάσουν το παιδί, διαχωρίζονται σε γενικούς και ειδικούς .

Οι **γενικοί παράγοντες**, σύμφωνα με τον Κούρο I, (1993, σελ. 25), είναι οι εξής:

α) Το άγχος, που δημιουργείται από την αλλαγή του συνηθισμένου τρόπου ζωής της οικογένειας (αλλαγή κατοικίας, φίλων, σχολείου).

β) Η εξελικτική διαδικασία προς το διαζύγιο. Συνήθως πριν από αυτό επικρατεί ένταση στις σχέσεις των γονέων που μπορεί να σημαίνει καθόλου επικοινωνία μεταξύ των συζύγων ακόμη και βία στις σχέσεις. Το αποτέλεσμα είναι μια διαταραχή της ισορροπίας όλης της οικογένειας . Τα παιδιά αυτή την αναστάτωση τη νιώθουν, όσο και αν οι γονείς προσπαθούν να την αποκρύψουν και πολλές φορές φοβούνται το χωρισμό πολύ καιρό πριν συμβεί και κάνουν πολλές προσπάθειες για να το αποτρέψουν . Όταν όμως επέρχεται ο χωρισμός των γονέων, τα παιδιά είναι ήδη ψυχολογικά επηρεασμένα από αυτήν την κατάσταση.

γ) Οι κοινωνικές επιπτώσεις του διαζυγίου , είτε με τη μορφή του κοινωνικού στίγματος , είτε με τη μορφή της έλλειψης ή όχι υποστηρικτικών συστημάτων από το κοινωνικό περιβάλλον του διαζευγμένου.

δ) Η μεταβολή της οικονομικής κατάστασης της οικογένειας και τα προβλήματα που δημιουργούνται απ' αυτήν (Κούρος I, 1993, σελ.26).

Οι **ειδικοί παράγοντες** είναι οι εξής :

α) Η ηλικία του παιδιού και ο χρόνος κατά τον οποίο γίνεται η εκτίμηση των επιπτώσεων του διαζυγίου.

Οι ψυχικές διαταραχές των παιδιών ποικίλουν και μπορεί να πάρουν το χαρακτήρα της νευρωτικής διαταραχής, τις διαταραχές της συμπεριφοράς και πιο σπάνια της ψύχωσης .

Παρατηρείται συχνά, πτώση της σχολικής επίδοσης του παιδιού και συμπτώματα ψυχολογικής παλινδρόμησης σε «συμπεριφορές μικρότερης ηλικίας» (ξαναβρέχεται το παιδί που έχει ήδη έλεγχο των σφιγκτήρων).

β) Το φύλο του παιδιού και το φύλο του γονέα που βρίσκεται μακριά . «Τα αποτελέσματα οφείλονται στη συναισθηματική αποστέρηση κι εμφανίζονται στον τομέα της ταύτισης με το φύλο με επιπτώσεις στον τρόπο που θα λειτουργήσει το παιδί σαν γονέας αργότερα» (Γσιάντης, 1991). Ενδεικτικά η απουσία της μητέρας προκαλεί «ρηχότητα» στα παιδιά και των δυο φύλων και συχνά προκαλεί νεύρωση της γυναίκας, ενώ η απουσία του πατέρα

σχετίζεται με (σεξουαλική) παραπτωματοκότητα στις γυναίκες και με τάσεις για διαταραχές στην ταύτιση με το φύλο στα αγόρια και προβλήματα πειθαρχίας με πρόσωπα εξουσίας.

γ) Η ποιότητα των σχέσεων του παιδιού με τους γονείς του πριν και μετά το διαζύγιο. Το παιδί πρέπει να έχει καλές σχέσεις με τους δυο γονείς και να μην γίνεται «μπαλάκι» ανάμεσα στους γονείς του (Κούρος Ι, 1993, σελ. 27).

Σύμφωνα με τον Τσιάντη (1991, σελ. 155), οι παράγοντες που επιδρούν καταστρεπτικά στην εξέλιξη των παιδιών είναι οι εξής :

- Όταν το παιδί παραμελείται και από τους δύο γονείς του , αλλά και μετά από το διαζύγιο από το κοινωνικό του περίγυρο .

- Όταν το παιδί ταυτίζεται από τον γονέα που μένει μαζί του με τον γονέα που απουσιάζει, με αποτέλεσμα να είναι επιθετικός/ή απέναντι στο παιδί.

Επίσης όταν το παιδί χρησιμοποιείται για τις διαφορές των γονέων του.

- Όταν ο γονέας που μένει με το παιδί υποτιμάει και κατηγορεί συνέχεια το γονέα που απουσιάζει .

- Όταν δε δίνεται η ευκαιρία στο παιδί να εκτιμήσει μόνο του τις πραγματικές αιτίες που οδήγησαν στο διαζύγιο τους γονείς του. Πρέπει να γίνεται σωστή πληροφόρηση στα παιδιά (Τσιάντης , 1991).

Ο Τσιάντης (1991, σελ. 156), επίσης , αναφέρεται στους παράγοντες που θα βοηθήσουν για την ομαλότερη εξέλιξη του παιδιού.

- Όταν το παιδί βοηθηθεί από το οικογενειακό και συγγενικό περιβάλλον, να «θρηνησει» τον απόντα γονέα.

- Όταν το παιδί έχει τη δυνατότητα για συνεχή επαφή και επικοινωνία με τον γονέα που λείπει εφ' όσον το ίδιο το επιθυμεί. Αυτή η επαφή πρέπει να έχει ως κριτήριο τις ανάγκες των παιδιών κι όχι των γονέων .

- Τέλος, η νομική ρύθμιση κυρίως για παιδιά κάτω των 10 ετών . Οι Goldstein, A. Freud και Salmi , όπως αναφέρει ο Τσιάντης (1991, σελ. 157), τονίζουν «τη μεγάλη βλάβη που μπορεί να προκληθεί όταν η επιμέλεια ανατεθεί σ' ένα πρόσωπο με το οποίο το παιδί δεν έχει στενούς συναισθηματικούς δεσμούς».

Βέβαια κάθε περίπτωση είναι εξατομικευμένη και η απόσταση για την επιμέλεια των παιδιών πρέπει να βασίζεται λιγότερο σε προσωπικές στάσεις και προκαταλήψεις και περισσότερο σε αντικειμενική επιστημονική γνώση, που μπορεί να δοθεί στο δικαστήριο με λεπτομερείς εκθέσεις από μια παιδοψυχιατρική ομάδα (ό.π., σελ. 158).

10.Οι αντιδράσεις των παιδιών σχολικής ηλικίας στο διαζύγιο

Τα περισσότερα παιδιά τον χωρισμό των γονέων τους τον αντιλαμβάνονται σαν αναχώρηση από τα ίδια. Έτσι το παιδί αναπτύσσει ένα σύνολο αντιδράσεων, που μπορούν να συγκριθούν ψυχολογικά με το γεγονός του θανάτου και συχνά προκαλεί παρόμοιες αντιδράσεις δυσπιστίας, ψυχικού κλονισμού και άρνησης.

Το διαζύγιο οδηγεί πολλές οικογένειες κι ίσως για αρκετά χρόνια σε μία διαταραχή ισορροπίας που μπορεί να φτάσει σε σοβαρή αποδιοργάνωση. Πολύ σπάνια η δομή της οικογένειας σταθεροποιείται μέσα στον πρώτο χρόνο μετά τον χωρισμό των γονέων. Η μακρά διαταραχή ισορροπίας συχνά συνοδεύεται από μείωση της συναισθηματικής προσφοράς του κηδεμόνα –γονέα προς το παιδί.

Έτσι οι αρχικές αντιδράσεις του παιδιού σε συνδυασμό με την διακοπή της γονεϊκής φροντίδας μπορεί να επηρεάσουν κατά τρόπο καταστρεπτικό την μελλοντική του ανάπτυξη (J.B. Kelly & J.S Wallerstein, 1976, σελ. 38).

Αρχικές αντιδράσεις παιδιών σχολικής ηλικίας

Σύμφωνα με τη Χατζηχρήστου (1999), «η ανάπτυξη των γνωστικών ικανοτήτων των παιδιών αυτής της ηλικίας διευκολύνει την κατανόηση της συμπεριφοράς, των αντιδράσεων και των συναισθημάτων, τόσο των άλλων όσο και του εαυτού τους». Τα παιδιά της ηλικίας αυτής όμως δεν είναι ακόμη ικανά να ερμηνεύουν πλήρως τις αντιδράσεις, τα συναισθήματα και τις αιτίες που έχουν σχέση με το χωρισμό των γονιών τους.

Σύμφωνα με τις Kelly & Wallerstein, (1976, σελ. 38-42), η εμπειρία του κάθε παιδιού είναι διαφορετική και οι αντιδράσεις ποικίλλουν, ωστόσο έχουν επισημανθεί κοινές αντιδράσεις χαρακτηριστικές των παιδιών αυτής της ηλικίας.

1) Η πιο χαρακτηριστική αντίδραση των παιδιών σχολικής ηλικίας είναι **η διάχυτη λύπη**. Έχουν συνειδητοποιήσει τον πόνο κι έχουν ιδιαίτερη δυσκολία στο να ανακουφισθούν. Μερικά παιδιά υποφέρουν πάρα πολύ, ακόμη κι όταν δεν υπάρχει ανοικτή γονεϊκή διαμάχη.

Η επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά είναι πολύ έντονη. Οι μηχανισμοί άμυνας των παιδιών – η άρνηση μέσω της φαντασίας κι αναστροφή- δεν αντέχουν κάτω από το άγχος που προκαλεί έντονη οδύνη κι αδράνεια. Ούτε έχει το

παιδί την δυνατότητα για αυτόνομο προγραμματισμό ώστε να ανακουφισθεί με άλλες δραστηριότητες, ατομικές ή ομαδικές.

Είναι λίγοι οι γονείς οι οποίοι προσπάθησαν να βοηθήσουν τα παιδιά τους να αντιμετωπίσουν την απελπισία τους. Οι υπόλοιποι δεν ήταν συναισθηματικά διαθέσιμοι, γιατί ήταν απασχολημένοι με την δική τους πικρία.

Παράδειγμα **Ρότζερ**: Ο Ρ... 7 ετών, αισθανόταν πολύ λυπημένος για τον χωρισμό των γονιών του, και είχε προσπαθήσει πολλές φορές να σταματήσει τους καβγάδες των γονιών του, αλλά επέμενε ότι δεν μπορούσε να κλάψει, γιατί έλεγε ότι θα ήταν ντροπή να κλαίει στο σχολείο. Απογοητευμένος λέει ότι η μητέρα του δεν σηκώνεται τα πρωινά όπως συνήθιζε, κι αναγκάζεται να φτιάχνει το πρωινό και το μεσημεριανό του μόνος του.

Για μερικά παιδιά η **κατάθλιψη** είναι έντονο συναίσθημα και βλέπουν γύρω τους μόνο τα άσχημα γεγονότα και τις αρνητικές πλευρές της ζωής.

Παράδειγμα **Τζένη**: Η Τζένη είναι ανήσυχη και ισχυρίζεται ότι δεν έχει αγαπημένα πράγματα ούτε στο σχολείο, ούτε σπίτι ούτε οπουδήποτε αλλού. Επιθυμεί να γυρίσει ο μπαμπάς της στο σπίτι, να ξανασμίξουν οι γονείς της και να μην ξαναχωρίσουν αλλά λυπημένα λέει ότι οι ευχές της δεν θα πραγματοποιηθούν ποτέ.

Μερικά παιδιά **σιωπούν** κι αποφεύγουν να εκφραστούν και να μιλήσουν για τα συναισθήματα που τα κυριεύουν.

Παράδειγμα **Ρίτσαρντ**: Ο Ρίτσαρντ 8 ετών, δεν μπορεί αρχικά να εκφράσει τις σκέψεις και τα συναισθήματά του για το διαζύγιο ενώ τελικά αποκαλύφθηκε ότι είναι ένα παιδί ευάλωτο που αισθάνεται ότι τίποτα στον κόσμο του δεν ήταν ασφαλές από εισβολές.

Μερικά παιδιά **αρνούνται να παραδεχτούν την λύπη τους λεκτικά**, αλλά βγαίνει η σύγχυση που νιώθουν μέσα από το παιχνίδι και το σχέδιο.

Παράδειγμα **Ντάνι**: Ο Ντάνι 8 ετών, επέμενε αρχικά ότι δεν αντιμετωπίζει τόσα πολλά προβλήματα από το διαζύγιο κι είναι ευχαριστημένος που τώρα τελείωσε. Όταν όμως του ζητήθηκε να ζωγραφίσει την οικογένειά του έκανε ένα πολύπλοκο σχέδιο του σπιτιού, αλλά δεν δέχτηκε να ζωγραφίσει κανένα από τα μέλη της οικογένειας. Η μητέρα του προσπαθούσε να εμποδίσει την επαφή του παιδιού με τον πατέρα. Το με προσοχή σχέδιασμα του σπιτιού του σπιτιού του αντιπροσώπευε την έντονη προσπάθειά του να

αντιμετωπίσει τον πόνο του και να αποφύγει τα δυσάρεστα συναισθήματα, αλλά σε βάρος της ψυχικής του υγείας.

Τέλος, μερικά παιδιά αποφεύγουν να μιλήσουν για το κυρίως πρόβλημα που τα απασχολεί, ενώ **συζητούν με άνεση για άλλα θέματα.**

Παράδειγμα **Κάρεν**: Η Κ..... 7 ετών, χαρούμενα παραδέχτηκε ότι το πρόβλημά της ήταν να βρεί ένα σπίτι για τον πατέρα της, κι αγνόησε την άγρια διαμάχη των γονιών της για την κηδεμονία της.

Υπάρχουν λίγες περιπτώσεις παιδιών που αρνούνται να μιλήσουν για το διαζύγιο των γονιών τους με οποιοδήποτε τρόπο.

2) Άλλη μία χαρακτηριστική αντίδραση των παιδιών είναι **ο φόβος**. Τα περισσότερα παιδιά νιώθουν φοβισμένα για την ασταθή οικογενειακή κατάσταση που αντιμετωπίζουν. Η διάλυση της οικογένειάς τους σημαίνει απειλή «σε όλη τη σφαίρα της ζωής τους». Ανησυχούν ότι δεν υπάρχει πλέον ασφαλής τόπος – το προστατευτικό οικογενειακό περιβάλλον, που ήταν απαραίτητο για την ασφάλειά τους, δεν υφίσταται πια.

3) Η τρίτη χαρακτηριστική αντίδραση των παιδιών είναι **η βίωση συναισθημάτων αποστέρησης**. Πολλά παιδιά έχουν φαντασιώσεις αποστέρησης που εκφράζονται άλλοτε σαν συναισθήματα απώλειας ή ‘ακόρεστης πείνας’ κι άλλοτε στο παιχνίδι και στην φαντασίωση.

Άλλα παιδιά έχουν φαντασιώσεις για πολυτελείς διακοπές ή αναπτύσσουν την τάση να τα θέλουν όλα δικά τους και παρουσιάζουν δυσκολία στο να μοιράζονται πράγματα με τα αδέρφια και τους συμμαθητές τους.

4) Η τέταρτη χαρακτηριστική αντίδραση είναι **οι φαντασιώσεις ευθύνης και αποστέρησης**. Μερικά παιδιά πιστεύουν ότι τα ίδια προκάλεσαν το διαζύγιο κι ότι είναι υπεύθυνα. Όλα τα παιδιά επιθυμούν την επανασύνδεση της οικογένειας. Μερικά κατέχονται τόσο πολύ από αυτή την επιθυμία, ώστε να επηρεάζεται η συμπεριφορά τους σε πολλούς τομείς. Είναι χαρακτηριστικό και σημαντικό, ότι κανένα από τα παιδιά δεν είναι ευχαριστημένο ή ανακουφισμένο από το διαζύγιο, παρά την άσχημη οικογενειακή κατάσταση που αντιμετωπίζουν. Τα παιδιά δεν συμφωνούν με την άποψη ότι το διαζύγιο είναι καλύτερο, αλλά προτιμούν την οικογενειακή θalπωρή έστω κι αν αυτή συνυπάρχει με μία συνεχή συζυγική διαμάχη (Kelly J.B. & Wallerstein J.S, 1976).

Όσον αφορά την περίπτωση μόνιμων βλαβών, σύμφωνα με τον Λουίς Ρόχας Μάρκο (1998), ως συνέπεια του χωρισμού, δεν υπάρχουν σήμερα αποδείξεις που να φαίνεται ότι τα παιδιά χωρισμένων γονιών έχουν περισσότερα προβλήματα από τα παιδιά που οι γονείς τους δεν χωρίζουν, παρόλο που έχουν προβλήματα στη σχέση τους. Μπορεί ο χωρισμός να διαταράσσει την ασφάλεια και την ισορροπία των παιδιών, η ζωή όμως στο σπίτι με ένα γονέα «σε μία σταθερή βιώσιμη κατάσταση», συνεπάγεται την ομαλή ανάπτυξη του παιδιού (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998).

11.Σχολείο και παιδιά χωρισμένων γονέων.

Ένα διαζύγιο είναι μια διαδικασία μακρόχρονη και έχει αντίκτυπο στα παιδιά, οι αντιδράσεις των οποίων είναι εμφανείς όχι μόνο στο οικογενειακό αλλά και στο σχολικό περιβάλλον. Πολλές φορές αισθάνονται πως στο σχολείο μπορούν να μιλήσουν πιο άνετα και να εκφράσουν τα συναισθήματά τους για την δύσκολη κατάσταση που βιώνουν στο σπίτι. Τα κυριότερα στοιχεία που χαρακτηρίζουν τις αντιδράσεις τους είναι η θλίψη, η απογοήτευση, το αίσθημα της εγκατάλειψης, το άγχος του αποχωρισμού, οι δυσκολίες στις ενδοοικογενειακές σχέσεις, και πολλές φορές, η μείωση της σχολικής επίδοσης.

Όπως αναφέρει η Χατζηχηρήστου (1999, σελ.190), σύμφωνα με τον Guidubaldi, το σχολείο μπορεί να αποτελέσει παράγοντα διευκόλυνσης και προσαρμογής των παιδιών στο διαζύγιο και στη νέα κατάσταση που βιώνει η οικογένεια. Αυτό επιτυγχάνεται με την επίδραση των πέντε ακόλουθων παραμέτρων που το χαρακτηρίζουν: το σχολείο α) αποτελεί ένα περιβάλλον οργανωμένο, με σταθερή οργάνωση και δομή που μπορεί να παρέχει ασφάλεια, β) προσδοκά υψηλούς στόχους από όλους τους μαθητές, γ) διατηρεί μια σταθερότητα σε ό,τι αφορά το χρόνο μαθημάτων και τις ευκαιρίες που δίνονται σε όλα τα παιδιά, δ) ελέγχει συχνά την πρόοδο των μαθητών και ε) χρησιμοποιεί κατάλληλες μεθόδους για την επιβράβευση των παιδιών.

Η πρώτη περίοδος – περίπου τα δύο πρώτα χρόνια – που ακολουθεί ένα χωρισμό, είναι κρίσιμη και για τα παιδιά αλλά και για τους γονείς. Συμβαίνει συχνά να μειώνεται η ικανότητα των γονέων, κυρίως αυτών που έχουν την επιμέλεια του παιδιού, για σωστή επικοινωνία και φροντίδα. Μητέρες και πατέρες αποδεικνύονται

περισσότερο ελαστικοί, από όσο πρέπει, αδυνατώντας να διατηρήσουν μια πειθαρχία και κάποια όρια στη σχέση τους με τα παιδιά τους· ο έλεγχος της προόδου τους, των εξωσχολικών δραστηριοτήτων και των προσδοκιών, που συνήθιζαν να έχουν από αυτά, σταδιακά μειώνεται. Το ίδιο συμβαίνει πολλές φορές και με την εκδήλωση συναισθημάτων αγάπης αλλά και επιβράβευσης και ενίσχυσης.

Δεδομένης λοιπόν αυτής της κατάστασης, στην οποία συχνά περιέρχονται γονείς και παιδιά μετά από ένα διαζύγιο, είναι προφανής η σημαντικότητα του ρόλου του σχολείου για την καλύτερη δυνατή εξέλιξη των παιδιών.

Ένας παράγοντας στον οποίο πρέπει να δοθεί έμφαση είναι η δημιουργία μιας καλής σχέσης και συνεργασίας εκπαιδευτικών και γονέων, που βασίζεται στην αμοιβαία εμπιστοσύνη και αποδοχή. Αναφέρει η Χατζηχρήστου (1999), πως οι Desforges (1987) υποστηρίζουν πως οι γονείς συχνά δεν θέλουν ή ακόμα κι όταν θέλουν, διστάζουν να ενημερώσουν το σχολείο για το διαζύγιο και το χωρισμό. Μερικοί γονείς το αποφεύγουν, είτε γιατί πιστεύουν πως η ζωή των παιδιών είναι διαφορετική στο σπίτι και στο σχολείο και πως η οικογενειακή κατάσταση δεν θα επηρεάσει το παιδί στο σχολείο, είτε γιατί πιστεύουν πως η οικογενειακή ζωή είναι πολύ προσωπική και δε θέλουν να τη γνωστοποιήσουν στο σχολικό περιβάλλον. Άλλοι πάλι γονείς θέλουν να ενημερώσουν το σχολείο, αλλά τους είναι ιδιαίτερα δύσκολο. Όταν και οι δύο βρίσκονται σε μια κατάσταση τόσο αγχογόνα και πειστική αισθάνονται συχνά πως θα «καταρρεύσουν» μπροστά στα μάτια του εκπαιδευτικού και δε θα μπορέσουν να παρουσιάσουν τη δύσκολη κατάσταση που βιώνει το παιδί τους. Άλλες φορές πάλι νιώθουν δυσπιστία σχετικά με το πώς η πληροφορία που θα δώσουν θα γίνει γνωστή στο σχολικό περιβάλλον. Ο φόβος στιγματισμού του παιδιού τους και απόδοσης κάθε δυσκολίας του στην οικογενειακή του κατάσταση είναι κάτι που αισθάνονται έντονα. Ακόμη και για τον ίδιο τον εαυτό τους, αισθάνονται πως θα κριθούν και μπορεί να στιγματιστούν από τους εκπαιδευτικούς ως «ακατάλληλοι» γονείς. Προσπαθούν, δηλαδή, να παρουσιάζουν την κατάσταση που βιώνουν καθ' όλα «φυσιολογική», προκειμένου να αποφύγουν τη μεταχείριση του παιδιού τους ως «διαφορετικό» (Χατζηχρήστου, 1999, σελ.192).

Αυτοί οι φόβοι των γονέων δεν είναι ανυπόστατοι, αφού συχνά η ίδια η συμπεριφορά των εκπαιδευτικών τους τροφοδοτεί. Πολλοί δάσκαλοι, από άγνοια για το πώς θα πρέπει να συμπεριφερθούν, να αντιδράσουν αλλά και να επιπλήξουν κατάλληλα τα παιδιά, αποφεύγουν να ενημερώνονται για τέτοια θέματα. Επίσης, συχνά είναι προκατειλημμένοι απέναντι στα παιδιά

και τους γονείς μετά από ένα διαζύγιο. Κάποιοι αντιμετωπίζουν τα παιδιά με περισσότερη συμπάθεια και οίκτο, ενώ άλλοι εξακολουθούν να έχουν τις ίδιες απαιτήσεις από τους μαθητές (παιδιά χωρισμένων γονέων) και δεν κατανοούν την επίδραση του διαζυγίου στα παιδιά, παρά την χαρακτηρίζουν ως μια απλή «δικαιολογία» για την μείωση της σχολική τους επίδοσης. Άλλες φορές, οι εκπαιδευτικοί αν και αναγνωρίζουν την επίδραση του διαζυγίου, επιδεικνύουν χαμηλά όρια υπομονής και ανοχής στη συμπεριφορά των παιδιών και κατηγορούν τους γονείς ως ανεύθυνους και ανίκανους να φροντίσουν τα παιδιά και να συνεργαστούν ικανοποιητικά με το σχολείο.

Η κατάσταση αυτή δημιουργεί ένα αρνητικό πλαίσιο, όπου ο γονιός χαρακτηρίζεται μη συνεργάσιμος, το παιδί περισσότερο ενοχλητικό, ο εκπαιδευτικός μη διαλλακτικός και προκατειλημμένος. Το κλίμα όμως αυτό το βιώνει εντονότερα το παιδί καθώς αποτελεί πλέον και για την οικογένεια αλλά και για το σχολείο το «πρόβλημα» (Χατζηχρήστου, 1999, σελ. 193).

Ένα σημαντικό βήμα για τη βελτίωση της κατάστασης αυτής από τους εκπαιδευτικούς, είναι η συνειδητοποίηση και αποδοχή κάθε μορφής οικογένειας (π.χ. μονογονεϊκή) που ξεφεύγει από τα όρια της κλασικής, παραδοσιακής πυρηνική οικογένειας. Οι εκπαιδευτικοί οφείλουν να κατανοήσουν πως και οι ίδιοι οι γονείς περνούν μια δύσκολη φάση στη ζωή τους και χρειάζονται συμπαράσταση για να αντεπεξέλθουν στις δυσκολίες, εκείνες κυρίως, που σχετίζονται με τα παιδιά τους.

Οι γονείς, απ' την άλλη, οφείλουν να διαθέτουν περισσότερο χρόνο στα παιδιά τους και να διατηρούν μια συχνή επαφή με το σχολείο. Η ενημέρωσή τους για την πορεία των παιδιών και η διάθεση για συνεργασία αποτελούν καθοριστικούς παράγοντες για μια καλή εξέλιξη. Όταν ζητούν βοήθεια μπορούν να δεχτούν και τον συμπληρωματικό ρόλο που οι εκπαιδευτικοί μπορούν να έχουν για την καλύτερη προσαρμογή των παιδιών στα νέα οικογενειακά δεδομένα.

Το γεγονός, επίσης, πως το σχολείο είναι ένας χώρος γνώριμος, σταθερός, που παρέχει ασφάλεια, είναι παράγοντας που μπορεί να αξιοποιηθεί προς το συμφέρον του παιδιού. Η κατάλληλη υποβοήθηση από τον εκπαιδευτικό είναι σημαντική, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα κλίμα αποδοχής και υποστήριξης των παιδιών από τους αποδοχής και υποστήριξης των παιδιών από τους συμμαθητές τους.

Έτσι με τη βοήθεια των συμμαθητών τα παιδιά θα μπορούν να εκφράζουν τα συναισθήματά τους ενισχύοντας την προσπάθειά τους για να προσαρμοστούν στις οικογενειακές καταστάσεις.

Έχει, ακόμη επισημανθεί η σπουδαιότητα α) της αλλαγής της στάσης εκπαιδευτικών και μαθητών απέναντι στο "διαζύγιο" & μονογονεϊκή οικογένεια" καθώς και των απαιτήσεων των β) «της αναμόρφωσης των διδακτικών ενοτήτων με βάση την πυρηνική ιδανική οικογένεια», και γ) της αλλαγής στις αντίστοιχες απαιτήσεις των εκπαιδευτικών π.χ. στις εκθέσεις, τις γιορτές των Χριστουγέννων κ.τ.λ. που δημιουργούν στα παιδιά επιπρόσθετη πίεση, παράγοντας τα στερεότυπα της απόκλισης από το «φυσιολογικό». (Χατζηχρήστου 1999, σελ.197)

12. Δικαστικοί αγώνες από το διαζύγιο

«Η ανάγκη του ανθρώπου να ερμηνεύει κάθε στιγμή τη συμπεριφορά του, τις καταστάσεις και τον κόσμο στον οποίο ζει είναι τόσο θεμελιώδης όσο και η ανάγκη της τροφής ή του νερού. Με τον ίδιο τρόπο που η φύση δεν ανέχεται το φυσικό κενό, το ανθρώπινο πνεύμα απεχθάνεται το κενό που δημιουργεί η έλλειψη εξήγησης, νοήματος και σημασίας των πραγμάτων».
Jerome D. Fran, Πειθώ και Θεραπεία, 1961
(Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 91)

Σύμφωνα με την Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη (1998), το άρθρο 1439 Αστικού Κώδικα αναφέρει ότι «καθένας από τους συζύγους μπορεί να ζητήσει διαζύγιο, εάν υπό υπαιτιότητα του άλλου επήλθε τόσο ισχυρός κλονισμός στη σχέση του γάμου, ώστε βάσιμα η εξακολούθηση της έγγαμης συμβίωσης να αποβαίνει αφόρητη για τον αιτούντα το διαζύγιο».

Οι πράξεις των συζύγων που μπορούν να κλονίσουν το γάμο κατατάσσονται ως εξής:

α) «Οι παραβάσεις της υποχρέωσης για συμβίωση».

Αδιαφορία για το πρόσωπο του άλλου συζύγου, με μη συμμετοχή σε κοινές εκδηλώσεις ζωής, με συχνές αδικαιολόγητες απουσίες από τη συζυγική κατοικία.

β) «Παραβάσεις της συζυγικής πίστης».

Υποπτες συναναστροφές και μοιχεία στην ευρεία της έννοια.

γ) «Παραβάσεις που αφορούν την ισότητα των δύο φύλων, την προσβολή της προσωπικότητας».

Η μη συνεισφορά και των δύο συζύγων στα έξοδα για την αντιμετώπιση των οικογενειακών αναγκών αλλά και η αυθαίρετη απόφαση του ενός των συζύγων, χωρίς τη σύμφωνη γνώμη του

άλλου σε θέματα που αφορούν τη διαπαιδαγώγηση των παιδιών, μη σωστή συμπεριφορά του ενός συζύγου προς τον άλλον σε κάθε εκδήλωση της προσωπικότητάς τους.

δ) Τέλος, κλονισμό της έγγαμης σχέσης «εκφέρουν ανυπαίτιες καταστάσεις που έχουν σχέση με τη διαφορά ηλικίας των συζύγων, με την κοινωνική προέλευση, το μορφωτικό επίπεδο καθώς κι η ασυμφωνία χαρακτήρων».

Τόσο στις περιπτώσεις των υπαίτιων λόγων διαζυγίου όσο και των ανυπαίτιων, εναπόκειται στην κρίση του Δικαστηρίου να κρίνει τις πράξεις και παραλείψεις καθενός από τους συζύγους καθώς και την επίδραση των πράξεων αυτών στον ισχυρό κλονισμό του γάμου.

Παραδείγματα παραπτωμάτων είναι οι αδικαιολόγητες εκδηλώσεις ζηλοτυπίας. Συχνά έχουν ως αποτέλεσμα την ρήξη στη σχέση των συζύγων η οποία μπορεί να εκδηλώνεται με έντονους καβγάδες, ίσως και με χειροδικίες, και τελικά να καταλήξει η συμβίωση του ζεύγους να γίνει αφόρητη κι επομένως αναπόφευκτη η λύση του διαζυγίου. Από το σημείο αυτό αρχίζει μια διαμάχη μεταξύ των συζύγων κι ένας έντονος μεταξύ τους δικαστικός αγώνας ο οποίος μπορεί να αφορά:

- α) «Τη ρύθμιση της υπάρχουσας συζυγικής στέγης, κινητής κι ακίνητης περιουσίας.
- β) Τη ρύθμιση του ζητήματος της γονικής μέριμνας κι επιμέλειας των ανήλικων παιδιών τους και της επικοινωνίας τους μ' αυτά.
- γ) Τη ρύθμιση της διατροφής του ενός των συζύγων προς τον άλλον καθώς και των ανήλικων παιδιών».

(Χατζηχρήστου, 1999)

A. Συζυγική Στέγη, Κινητή κι Ακίνητη Περιουσία

Συζυγική στέγη υπάρχει μέχρις ότου «λυθεί» ο γάμος με αμετάκλητη δικαστική απόφαση.

Συνήθως, το δικαστήριο παραχωρεί το σπίτι στον/ -ην σύζυγο που δεν εργάζεται, τα εισοδήματά της/ του δεν επαρκούν για να ενοικιάσει άλλο διαμέρισμα, ενώ παράλληλα έχει την επιμέλεια των παιδιών, τα οποία έχουν ήδη υποστεί ένα πρώτο πλήγμα από τον χωρισμό και θα είναι ακόμη μεγαλύτερο στην περίπτωση αλλαγής του τόπου κατοικίας.

B. Γονική Μέριμνα

Σύμφωνα με την Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη (1994, σελ.31), ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα που έχουν σχέση με το διαζύγιο είναι οι επιπτώσεις του στα ανήλικα παιδιά και πιο συγκεκριμένα, η

άσκηση της γονικής μέριμνας, η οποία μέχρι πρότινος ασκούταν και από τους δύο γονείς σύμφωνα με τον κανόνα του Αστικού Δικαίου (αρ. 1510§1 εδάφιο του Αστικού Κώδικα).

Η γονική μέριμνα αποτελεί «ευρύτερο λειτουργικό δικαίωμα» του οικογενειακού δικαίου και περιλαμβάνει:

- π Κάθε φροντίδα που αποβλέπει στη σωματική και ψυχική υγεία και στην ανάπτυξη του ανήλικου παιδιού.
- π Την υποχρέωση του γονέα να ελέγχει τη διαγωγή του παιδιού του, τις συναναστροφές και την αλληλογραφία του.
- π Τη μόρφωση και την επαγγελματική του εκπαίδευση.
- π Τον προσδιορισμό του τόπου διαμονής και κατοικίας του.
- π Την λήψη ασφαλιστικών μέτρων κι ιατρικής περίθαλψης.
- π Τη διοίκηση της περιουσίας του.
- π Την επικοινωνία του γονέα με το παιδί.

Βέβαια, όπως αναφέρει η Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη (1994, σελ. 32), οι γονείς δεν είναι υποχρεωμένοι μετά το διαζύγιο να προσφύγουν στο δικαστήριο για τη ρύθμιση της άσκησης της γονικής μέριμνας των παιδιών τους. Σε περίπτωση όμως διαφωνίας υπεισέρχεται το δικαστήριο, το οποίο δεν αφαιρεί ποτέ την γονική μέριμνα αλλά την άσκηση γονικής μέριμνας, η οποία είναι δυνατόν να αποκατασταθεί εφόσον εκλείψει ο λόγος για τον οποίο αφαιρέθηκε αυτή από τον ένα γονέα.

Το Δικαστήριο έχει τις εξής δυνατότητες:

- α) «Να αναθέσει την άσκηση της γονικής μέριμνας στον έναν από τους γονείς.
- β) Να αποφασίσει αν μπορούν οι γονείς να εξακολουθήσουν να ασκούν τη γονική μέριμνα του παιδιού τους.
- γ) Να κατανείμει την άσκηση της γονικής μέριμνας ανάμεσα στους δυο γονείς είτε χρονικά, είτε λειτουργικά.
- δ) Και τέλος, να αναθέσει την άσκηση της γονικής μέριμνας σε κάποιον τρίτο».

(Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη (1994, σελ. 33).

Το δικαστήριο είναι ελεύθερο να επιλέξει μια από τις προτεινόμενες λύσεις η οποία να αποβλέπει στο συμφέρον του παιδιού, χωρίς να κάνει διακρίσεις μεταξύ των γονέων που να θίγουν την ισότητα των δύο φύλων, τη γλώσσα, τη θρησκεία, τις πολιτικές κι άλλες πεποιθήσεις.

Συγκεκριμένα σύμφωνα με την Χατζηχρήστου (1999), σκοπός του δικαστηρίου για την άσκηση της γονικής μέριμνας είναι:

- α) Η εκτίμηση του καλύτερου ψυχολογικού «συμφέροντος" του παιδιού.
- β) Το "συμφέρον" και η ψυχική υγεία του παιδιού.

γ) Η κάλυψη των ψυχολογικών και αναπτυξιακών αναγκών του παιδιού.

Πολλές φορές, όπως αναφέρει η Κουνουγέρη - Μανωλεδάκη (1998), ο Δικαστής είναι υποχρεωμένος να ζητά και να συνεκτιμά τη γνώμη του ανήλικου παιδιού, ανάλογα με την ωριμότητά του. Ανακλύπει όμως το ερώτημα, πότε μπορεί να θεωρηθεί ένα παιδί ώριμο. Στη νομολογία του Αρείου Πάγου «η ωριμότητα του παιδιού ερμηνεύεται κι η ικανότητά του να αντιληφθεί το συμφέρον του».

Έτσι «ώριμο είναι ένα παιδί όταν λόγω βιολογικών (όπως ο βαθμός ευφυΐας) και κοινωνικών παραγόντων (όπως τα βιώματα και οι εμπειρίες) είναι σε θέση να παίρνει μια λογική θέση για ένα ορισμένο ζήτημα και να συμπεριφέρεται ανάλογα».

Ειδικότερα ένα παιδί μπορεί να θεωρηθεί «ώριμο» όταν μπορεί να δώσει στοιχεία για τις σχέσεις του με τους γονείς του και τα αδέρφια του και να εκφράσει την επιθυμία σχετικά με τον τρόπο ζωής μετά το διαζύγιο (ό.π.).

Η ίδια απόφαση που ρυθμίζει την επιμέλεια του ανήλικου παιδιού ρυθμίζει και την συχνότητα επικοινωνίας με τον απόντα γονέα. Σε μερικές περιπτώσεις μπορεί να παρίσταται και τρίτο πρόσωπο την ώρα της επικοινωνίας, αν αυτό υπαγορεύει η ψυχική και σωματική υγεία του γονέα.

Το δικαστήριο είναι ελεύθερο να επιλέξει μία από τις προτεινόμενες λύσεις αλλιώς μπορεί να αποφασίσει λαμβάνοντας υπ' όψιν την επαγγελματική κι ατομική ζωή του αιτούντα. Ιδιαίτερη μέριμνα λαμβάνεται για την επικοινωνία με το ανήλικο παιδί κατά τη γιορτή των Χριστουγέννων, του Πάσχα και τους θερινούς μήνες.

Κάθε Νομικό Σύστημα, το οποίο ασχολείται με το διαζύγιο επιδιώκει να λαμβάνει αποφάσεις σεβόμενοι τα δικαιώματα του παιδιού.

α) Το δικαίωμα δικαστικής ακρόασης (άρθρο 12 CRC)

Εάν το παιδί είναι σε θέση να διαμορφώνει τη δική του άποψη, θα πρέπει να υπάρχει η δυνατότητα να ακούγεται αυτή σε οποιαδήποτε δικαστική διαδικασία το αφορά. Οι απόψεις του εκτιμώνται ανάλογα με την ωριμότητα και την ηλικία του παιδιού.

β) Το δικαίωμα διατήρησης επαφής και με τους δύο γονείς (άρθρο 12 CRC)

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων έχει δηλώσει ότι ο σεβασμός για την οικογενειακή ζωή εμπεριέχει «Το δικαίωμα γονιών και παιδιών να διατηρούν σχέσεις μεταξύ τους».

(Doek Jaap, 1998, σελ. 211-212).

Στο στάδιο της εξακρίβωσης του συμφέροντος του παιδιού σύμφωνα με Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη (1994), σημαντικό ρόλο μπορούν να παίξουν οι παιδοψυχολόγοι και παιδοψυχίατροι. Οι ειδικοί αυτοί επιστήμονες μπορούν να εμπλέκονται στην υπόθεση της γονικής μέριμνας με τους εξής τρόπους:

α) Μπορούν να είναι παρόντες όταν ο Δικαστικός καλέσει το παιδί να ακούσει τη γνώμη του, αφού σύμφωνα με το Νόμο «η επικοινωνία του δικαστή με το παιδί γίνεται ιδιαιτέρως και δεν επιτρέπεται να είναι παρόν σ' αυτήν άλλο πρόσωπο, εκτός αν ο δικαστής κρίνει διαφορετικά».

Μπορεί να κρίνει ο Δικαστής ότι το παιδί έχει κάποια ιδιαίτερα ψυχολογικά προβλήματα και να κρίνεται απαραίτητη η παρουσία παιδοψυχολόγου.

β) Αν κριθεί αναγκαίο, μπορεί να ζητηθεί από τους παιδοψυχολόγους να διεξάγουν πραγματογνωμοσύνη, όσον αφορά τη ψυχική υγεία του παιδιού (ή ακόμη και των γονέων του, οπότε αρμόδιοι θα είναι ψυχίατροι ενηλίκων), ώστε να αποφασιστεί σε ποιόν από τους δύο γονείς θα ανατεθεί η άσκηση της γονικής μέριμνας.

Σύμφωνα με την Χατζηχηρήστου (1999, σελ. 74-75), ο ρόλος του παιδοψυχιάτρου απαιτεί συγκεκριμένες ικανότητες και γνώσεις. Για το λόγο αυτό, η Αμερικανική Ψυχολογική Εταιρεία (American Psychological Association) όπως αναφέρει στο Guidelines for Child Custody Evaluation in Divorce Proceedings, 1994, προτείνει τις ακόλουθες κατευθύνσεις όσον αφορά την πραγματογνωμοσύνη ψυχολόγων σε δικαστικές περιπτώσεις για τη ρύθμιση της άσκησης της γονικής μέριμνας.

I. Βασικές κατευθύνσεις: Σκοπός της πραγματογνωμοσύνης για την άσκηση της γονικής μέριμνας.

1. Ο βασικός σκοπός της πραγματογνωμοσύνης είναι η εκτίμηση του καλύτερου ψυχολογικού "συμφέροντος" του παιδιού.
2. Το "συμφέρον" του παιδιού και η ψυχική του υγεία είναι κυρίαρχα στοιχεία.
3. Η πραγματογνωμοσύνη επικεντρώνεται στη γονεϊκή ικανότητα, στις ψυχολογικές και αναπτυξιακές ανάγκες του παιδιού και στην επακόλουθη αντίστοιχα δυνατότητα κάλυψης των αναγκών του.

II. Γενικές κατευθύνσεις: Προετοιμασία για την πραγματογνωμοσύνη για την άσκηση της γονικής μέριμνας

4. Ο ρόλος του ψυχολόγου είναι αυτός του ειδικού επιστήμονα - επαγγελματία που αγωνίζεται να τηρήσει μια αντικειμενική, ουδέτερη στάση.
5. Ο ψυχολόγος έχει εξειδικευμένες ικανότητες και γνώσεις.
6. Ο ψυχολόγος έχει επίγνωση των προσωπικών και των κοινωνικών προκαταλήψεων και ενεργεί χωρίς διακρίσεις.
7. Ο ψυχολόγος αποφεύγει πολλαπλές σχέσεις σε διαφορετικούς ρόλους (π.χ. στο ρόλο του ειδικού πραγματογνώμονα στο δικαστήριο και του ψυχοθεραπευτή του παιδιού ή των γονέων).

III. Κατευθύνσεις διαδικασίας: Διεξαγωγή της πραγματογνωμοσύνης για την άσκηση της γονικής μέριμνας.

8. Το πλαίσιο και τα όρια της πραγματογνωμοσύνης καθορίζονται από τον πραγματογνώμονα με βάση το ερώτημα της παραπομπής.
9. Ο ψυχολόγος πληροφορεί και παίρνει τη συγκατάθεση όλων των ενηλίκων που συμμετέχουν και παρέχει τις κατάλληλες πληροφορίες στα παιδιά που συμμετέχουν.
10. Ο ψυχολόγος πληροφορεί τους συμμετέχοντες για τα όρια του απορρήτου στην αποκάλυψη πληροφοριών.
11. Ο ψυχολόγος χρησιμοποιεί πολλαπλές μεθόδους συλλογής δεδομένων.
12. Ο ψυχολόγος δεν δίνει ερμηνείες που δεν αντιστοιχούν στα κλινικά και διαγνωστικά δεδομένα.
13. Ο ψυχολόγος δεν εκφράζει τη γνώμη του για την ψυχική λειτουργία οποιουδήποτε ατόμου για το οποίο δεν έχει κάνει διάγνωση προσωπικά.
14. Προτάσεις, αν γίνουν, βασίζονται στο καλύτερο ψυχολογικό "συμφέρον" του παιδιού.
15. Ο ψυχολόγος διευκρινίζει θέματα οικονομικής αμοιβής.
16. Ο ψυχολόγος διατηρεί γραπτά αρχεία.

Γ. Διατροφή

Σύμφωνα με την Κογκίδου (1995), «η αξίωση διατροφής του ενός από τον άλλο σύζυγο μετά το διαζύγιο, προϋποθέτει απορία του δικαιούχου και ευπορία του υπόχρεου».

Οι προϋποθέσεις για την παροχή διατροφής από τον ένα σύζυγο στον άλλο είναι οι παρακάτω:

- n Ο δικαιούχος να μην μπορεί να αρχίσει ή να συνεχίσει να εργάζεται λόγω της ηλικίας του, της υγείας του ή του μορφωτικού του επιπέδου.
- n Ο δικαιούχος να έχει την επιμέλεια των ανήλικων παιδιών του, ώστε να εμποδίζεται η εργασία του.

η Ο δικαιούχος να μη βρίσκει κατάλληλη εργασία με βάση την επαγγελματική του εκπαίδευση.

η Στην περίπτωση που ο δικαιούχος είναι και υπαίτιος για τον κλονισμό της έγγαμης σχέσης αποκλείεται από το δικαίωμα της διατροφής. Επιβάλλεται μόνο για λόγους επιείκειας.

Η διατροφή προκαταβάλλεται κάθε μήνα και παύει να ισχύει αν ο/ η σύζυγος ξαναπαντρευτεί ή συμβιώνει. «Η παροχή της διατροφής από τον/την σύζυγο διασφαλίζεται από άρθρο του Αστικού Κώδικα» (Κογκίδου, 1995).

Όλες αυτές οι δικαστικές διαμάχες αποτελούν γεγονότα που όταν γίνουν αντιληπτά από τα παιδιά αποδοκιμάζουν το οικογενειακό τους περιβάλλον.

13.Ο ρόλος των συγγενών και φίλων και η στάση του κοινωνικού συνόλου απέναντι στους διαζευγμένους γονείς και παιδιά

Πολύ σημαντικό ρόλο στο χωρισμό ενός ζευγαριού έχουν οι γονείς, οι συγγενείς και η στάση του κοινωνικού συνόλου. Οι αντιδράσεις ποικίλουν ανάλογα με το είδος των σχέσεων μεταξύ τους και την θέση που κατείχαν μέσα στην κοινωνία.

Πολύ συχνά, το ζευγάρι καθυστερεί το χωρισμό, γιατί φοβάται την κριτική και τις πιέσεις από το οικογενειακό περιβάλλον. Όταν ανακοινώσει το διαζύγιο, οι ερωτήσεις, οι επιπλήξεις, οι κατηγορίες, ακόμη και οι παρακλήσεις για επανασύνδεση είναι έντονες και για μεγάλη διάρκεια. Μπροστά στο χωρισμό υπάρχουν γονείς που δείχνουν κατανόηση προσφέροντας την υποστήριξη και τη βοήθειά τους. Άλλοι αντίθετα κατηγορούν τα παιδιά τους ότι απέτυχαν στη ζωή ή κατηγορούν τον εαυτό τους, ότι δεν διαπαιδαγώγησαν σωστά το παιδί τους και είναι αυτοί υπαίτιοι για την κρίση. Με το πέρασμα του χρόνου, όμως, οι γονείς πλησιάζουν τα παιδιά τους προστατεύοντας και βοηθώντας τα να ξεπεράσουν την κρίση.

Ο ρόλος των φίλων είναι εξίσου σημαντικός, εξαιτίας της υποστήριξης που προσφέρουν στο ζευγάρι όταν χωρίζει. Οι διαζευγμένοι νιώθουν πολύ έντονα την ανάγκη να μιλήσουν γι' αυτό που τους συνέβη, να εκφράσουν το θυμό, την θλίψη τους, το φόβο τους, και οι φίλοι είναι οι καλύτεροι ακροατές. Ο χωρισμός, όμως,

προκαλεί και την απώλεια των φίλων, ιδίως εκείνων που ήταν κοινός ο κύκλος και για τους δύο συζύγους. Αυτό δημιουργεί συναισθήματα μοναξιάς, μείωσης και εγκατάλειψης (Λούις Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 130).

Όσον αφορά τα παιδιά διαζευγμένων γονέων η παρουσία πολλών γυναικείων και αντρικών μορφών στη μονογονεϊκή οικογένεια είναι πολύ σημαντική για την ολοκλήρωση μιας συγκροτημένης προσωπικότητας. Όταν δεν υπάρχουν ενήλικες και από τα δύο φύλα στο σπίτι, δημιουργείται στο παιδί ένα είδος «συμβολικής ημιπληγίας». (Ντολτό Φ., 1993, σελ.89). Αυτή η κατάσταση ισοβαθμίζεται όταν υπάρχει στο περιβάλλον του παιδιού μία φιλική οικογένεια – νονός, θείος, ξαδέρφη – οι οποίοι στηρίζουν το παιδί και αποτελούν πρότυπα (ό.π.).

Το παιδί διαζευγμένων γονέων, σύμφωνα με τη Σταματιάδου Μ. (1998, σελ. 207), που προέρχεται είτε από συντηρητικές, είτε από φιλελεύθερες οικογένειες, αντιμετωπίζεται σα να ανήκει σε μία διαφορετική κατηγορία από αυτή των άλλων παιδιών. Ακόμη και όταν το παιδί βρίσκεται σε υψηλή κοινωνική θέση γίνεται στόχαστρο και ανυπεράσπιστο θύμα από το κοινωνικό σύνολο. Η ίδια η εμπειρία του διαζυγίου για το παιδί είναι καθοριστική και αλησμόνητη και συνοδεύεται από συναισθήματα μειονεξίας και ενοχής. Η κοινωνία όμως, ενισχύει την δυσκολία της κατάστασης, καθώς προβάλλει στο παιδί διαζευγμένων γονέων ένα στίγμα, και το κάνει να ντρέπεται, να νιώθει κατώτερο και ένοχο για το χωρισμό των γονιών του.

Από τα παραπάνω, διαπιστώνεται ότι η στάση συγγενών, φίλων και κοινωνικού συνόλου μπορεί να είναι είτε υποστηρικτική στην διάλυση ενός γάμου, είτε καταστρεπτική με σοβαρές επιπτώσεις στην ψυχολογία διαζευγμένων γονέων και των παιδιών τους (Λούις Ρόχας Μάρκος, 1998).

14. Διαζύγιο και Εκκλησία

Σύμφωνα με τον Καντιώτη (1980), η Ορθόδοξη Εκκλησία κατά την τέλεση του γάμου αναφέρει «ους ο Θεός συνέζευξεν άνθρωπος μη χωρίζετω». Για ένα πραγματικό γάμο δεν γίνεται λόγος για διαζύγιο. «Όσο μπορεί να κόψει κανείς στα δύο ένα ζωντανό σώμα, άλλο τόσο μπορεί να χωρίσει και έναν γάμο» (Καντιώτης, Α., 1980, σελ. 81).

Το διαζύγιο είναι ένα ανεπιθύμητο αποτέλεσμα του θεσμού του γάμου και της οικογένειας. Σύμφωνα με τον Καντιώτη (1980), όταν το μυστήριο του γάμου διαλύεται χάνεται η αγιότητα και η ιερότητά του.

Σύμφωνα με τον Ράσσελ (1981, σελ. 152), στην Ορθόδοξη Χριστιανική Εκκλησία λύση γάμου επιτρέπεται μόνο για πορνεία ή μοιχεία. «Ο γάμος είναι θείος θεσμός, άρα πρέπει να εγκλείει τα στοιχεία της πίστεως, της ηθικής δύναμης και αξίας, της ισχυρής θέλησης και αυτοθυσίας».

Ο σκοπός του διαζυγίου είναι να θέσει τέλος σε μια συμβίωση, η οποία για ειδικούς λόγους την καθιστά ανυπόφορη. Σε πολλούς μη χριστιανικούς λαούς το διαζύγιο είναι πολύ εύκολο για τον σύζυγο ακόμα και για την σύζυγο. Στον Μωσαϊκό Νόμο το διαζύγιο αναγνωρίζεται μόνο από τον σύζυγο. Για την Καθολική Εκκλησία το διαζύγιο δεν επιτρέπεται για κανένα λόγο, στην πράξη όμως η αυστηρότητα αυτή δεν ισχύει. Στις Σκανδιναβικές χώρες το διαζύγιο είναι εύκολη υπόθεση όπως και στα προτεσταντικά μέρη της Αμερικής αλλά και στην Αγγλία και Γαλλία (Ράσσελ, 1981).

E. Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΜΕΤΑ ΤΟ ΔΙΑΖΥΓΙΟ

1. Μονογονεϊκές οικογένειες στην Ελλάδα

Όπως αναφέρει η Κογκίδου (1995), δεν υπάρχει ένας κατοχυρωμένος – διεθνώς – ορισμός για τη μονογονεϊκότητα. Ανάλογα με το ποια πτυχή της περιγράφεται κάθε φορά-κοινωνική, ψυχολογική κ.τ.λ. αναφέρεται και ένας ορισμός. Ένας γενικός ορισμός αναφέρει πως μονογονεϊκότητα και όταν «ένας γονέας - χωρίς σύζυγο ή σύντροφο αλλά, ίσως, μαζί με άλλα άτομα (π.χ. τους γονείς του/ της) – ζει με ένα τουλάχιστον ανύπαντρο παιδί, εξαρτώμενο από αυτόν». Όταν εδώ αναφέρεται ο όρος εξαρτώμενο παιδί νοείται ένα παιδί μέχρι την ηλικία των 18 ετών, που έχει συνήθως πάντα οικονομική εξάρτηση από το γονέα. Ωστόσο, είναι μάλλον επισφαλές να θεωρηθεί ο ηλικιακός προσδιορισμός ως κύριο κριτήριο ότι ένα άτομο είναι εξαρτώμενο από την οικογένεια (Κογκίδου, 1995).

Στην συντριπτική τους πλειονότητα, σε ποσοστό που αγγίζει το 95% περίπου, οι μονογονεϊκές οικογένειες αποτελούνται από τη γυναίκα και συνήθως ένα παιδί. Οι μονογονεϊκές οικογένειες αυξάνονται με πολύ γρήγορους ρυθμούς παγκοσμίως, να και στην Ελλάδα, παρά το ότι παρουσιάζουν αυξητικές τάσεις, βρίσκονται ακόμη σε χαμηλά ποσοστά (Κυριακίδης, 2000, σελ. 105).

Όταν μια οικογένεια μετά από ένα διαζύγιο δεν είναι πλέον διγονεϊκή αλλά μονογονεϊκή, πάρα πολλές αλλαγές λαμβάνουν χώρα σ' αυτήν οι οποίες συνοψίζονται σε τρεις κύριους τομείς: α) στον τομέα των σχέσεων β) στον τομέα των οικονομικών και πρακτικών αλλαγών και γ) στον τομέα των κοινωνικών στάσεων και σχέσεων.

Σε ότι αφορά στις σχέσεις γονέα-παιδιού πρέπει να σημειωθεί πως τροποποιούνται πάρα πολύ. Μια ιδιόμορφη σχέση, διαφορετική από το συνηθισμένο σύνδεσμο γονέα-παιδιού δημιουργείται: Ένα «ζεύγος γονέα-παιδιού». Κατά τους Bleckman και Manning, όπως αναφέρει η Κογκίδου (1995), η σχέση αυτή χαρακτηρίζεται από «μεγαλύτερη ισότητα, εντονότερη αλληλεπίδραση, μεγαλύτερη εγγύτητα και σύμπνοια», μια σχέση

με τελείως διαφορετική «συναισθηματική δομή» (Κογκίδου, 1995). Πολλές πτυχές της σχέσης αυτής είναι θετικές, καθώς συμβάλλουν στην ψυχολογική ωριμότητα γονέα και παιδιού, ωστόσο στη σχέση αυτή ελλοχεύει έντονα ο κίνδυνος το παιδί - όταν μάλιστα είναι στην ηλικία των 5 ετών και άνω - να θεωρήσει τον εαυτό του και παιδί αλλά και σύντροφο του γονέα με τον οποίο διαμένει (Dolto, 1985).

Οι οικονομικές παράμετροι, απ' την άλλη, σχετίζονται ιδιαίτερα με τη λειτουργία της μονογονεϊκής οικογένειας. Όπως αναφέρει η Χατζηχρήστου (1999), οι μονογονεϊκές οικογένειες είναι από τις φτωχότερες και μη προνομιούχες κοινωνικές ομάδες. Οι οικονομικές συνέπειες του διαζυγίου έχουν αρνητική επίδραση, ιδιαίτερα, στις γυναίκες. Οι γυναίκες έχουν χαμηλότερα εισοδήματα απ' ότι ο πρώην σύζυγος και επιπλέον αναλαμβάνουν και το κόστος για τα παιδιά που μένουν μαζί τους. Το γεγονός αυτό περιορίζει τις δυνατότητες και τις ώρες εργασίας τους και κατά συνέπεια αυτό τους δημιουργεί μεγαλύτερη οικονομική δυσπραγία. Σ' αυτό συντελεί και η αδυναμία ή άρνηση καταβολής του ποσού της διατροφής από τον πατέρα καθώς και τα ελάχιστα επιδόματα που χορηγούνται από το κράτος.

Σε ό,τι τέλος, αφορά τις κοινωνικές σχέσεις και την κοινωνική ζωή των ατόμων μετά το διαζύγιο, όπως αναφέρει η Χατζηχρήστου (1999, σελ.106-119), περιορίζονται σημαντικά. Οι γυναίκες έχουν στενότερη επαφή και επικοινωνία με τους συγγενείς τους, συγκριτικά με τους άνδρες. Αυτή η επικοινωνία τις στηρίζει συναισθηματικά αλλά συχνά και υλικά. Παρά την υποστήριξη τους όμως, οι συγγενείς τείνουν να είναι κριτικοί και παρεμβατικά σε ό,τι έχει σχέση με τα θέματα ανατροφής των παιδιών. Αυτό οδηγεί συχνά σε ένταση και ρήξη με το μόνο γονέα. Κατά τον Groetting (1981), όπως αναφέρει η Χατζηχρήστου (1999), η κοινωνική ζωή οργανώνεται ως επί το πλείστον με βάση τα ζευγάρια και τις πυρηνικές οικογένειες. Για το λόγο αυτό, τα χωρισμένα άτομα, και κυρίως οι γυναίκες, θεωρούνται ακατάλληλα για να συμμετέχουν σε σχετικές κοινωνικές εκδηλώσεις και πολλές φορές συνιστούν, κατά πολλούς, «απειλή» για τα παντρεμένα ζευγάρια.

Υπάρχουν λοιπόν πολλά στοιχεία που διαφοροποιούν τη μονογονεϊκή οικογένεια από τα άλλα συστήματα οικογενειακής οργάνωσης. Οι διαφορές όμως δεν αρκούν για να αποδείξουν ότι «η μονογονεϊκή οικογένεια είναι παθολογική και ότι παράγει ψυχοπαθολογικές καταστάσεις στα μέλη της». Η μονογονεϊκή οικογένεια μπορεί, όπως κάθε άλλο οικογενειακό

σύστημα, να ανταποκριθεί στις ανάγκες των μελών της, αφού άλλωστε «ο παράγοντας που καθορίζει, κυρίως, την ψυχολογική ευεξία των μελών μας οικογένειας είναι τα ψυχοκοινωνικά χαρακτηριστικά της ως συστήματος και όχι ο αριθμός των γονέων» (Κογκίδου, 1995).

2.Σχέσεις των μελών της οικογένειας μετά το διαζύγιο

Το διαζύγιο μπορεί να αποτελεί λύση γάμου, αλλά όχι διάλυση της οικογένειας. Παύουν να είναι σύζυγοι αλλά όχι και γονείς των παιδιών τους. Γι' αυτό και τα τελευταία χρόνια οι σύγχρονες έρευνες αποσκοπούν κυρίως στην διερεύνηση της λειτουργίας της οικογένειας και των σχέσεων των μελών της μετά το διαζύγιο, αφού έχει αποδειχθεί η καθοριστική σημασία τους στην προσαρμογή όλων των μελών της οικογένειας.

Σύμφωνα με την Χατζηχρήστου (1999, σελ. 155), μετά το χωρισμό των γονέων, επέρχονται αλλαγές, που αφορούν την δομή και την οργάνωση της οικογένειας, καθώς και τους ρόλους και τις σχέσεις των μελών. Ο γονέας που μένει μαζί με το παιδί αναλαμβάνει την καθημερινή φροντίδα του νοικοκυριού, τη διαχείριση του σπιτιού καθώς και την ανατροφή, φροντίδα και επίβλεψη του παιδιού. Μαζί και με την επαγγελματική δραστηριότητα ο γονέας αναλαμβάνει εξ' ολοκλήρου δύο εργασίες πλήρους απασχόλησης. Η προσπάθεια αυτή, να αντεπεξέλθει στο καθημερινό φορτωμένο πρόγραμμα, του προκαλεί συναισθηματική επιβάρυνση, ένταση, άγχος, κούραση και εξάντληση. Η έλλειψη, χρόνου και ενέργειας έχει επιπτώσεις στην προσωπική ζωή του γονέα (Χατζηχρήστου, 1999).

Οι δυσκολίες στις σχέσεις παιδιού και γονέα που μένουν μαζί (μονογονεϊκή οικογένεια) ποικίλουν ανάλογα με την ηλικία του παιδιού. Στην σχολική ηλικία (6 - 12 ετών) το παιδί δείχνει κατανόηση για την ψυχολογική κατάσταση του γονέα.

Σύμφωνα με την Χατζηχρήστου (1999, σελ. 156), η απουσία των παιδιών, για τον γονέα που δεν μένει μαζί τους, αποτελεί οδυνηρή εμπειρία.

Έρευνες δείχνουν πως η συχνότητα της επικοινωνίας είναι μικρή και μειώνεται σημαντικά με την πάροδο του χρόνου. Ωστόσο, η επικοινωνία των παιδιών με τον γονέα που δεν μένει μαζί του είναι περισσότερο κοινωνική και ψυχαγωγική.

Χαρακτηρίζεται από χαλαρούς κανόνες και μικρότερες προσδοκίες για τη συμπεριφορά του παιδιού και για τα μαθήματα του σχολείου. Είναι περισσότερο μία φιλική στοργική και ισότιμη σχέση, παρά μια παραδοσιακή γονεϊκή σχέση (Χατζηχρήστου, 1999, σελ. 158).

Καθοριστικές προϋποθέσεις για την θετική προσαρμογή των παιδιών στο χωρισμό των γονιών τους αποτελούν οι καλές σχέσεις των δυο γονέων, η καλή στάση, συνεργασία και αλληλοϋποστήριξη για την διαπαιδαγώγηση των παιδιών.

3.Χωρισμένοι ‘μπαμπάδες’

Με τον χωρισμό αλλάζουν οι σχέσεις μεταξύ απόντος πατέρα και παιδιών. Σύμφωνα με τον Λουίς Ρόχας Μάρκο (1998), ο ‘εξορισμένος γονέας’ υποφέρει έντονα από την απουσία των παιδιών του. Πολλοί πατέρες δεν φεύγουν από το σπίτι με την θέλησή τους ,αλλά καταναγκαστικά , λόγω μιας δικαστικής απόφασης .

Αυτοί οι πατέρες δεν απολαμβάνουν την ελευθερία όπως πολλοί ίσως να φαντάζονται. Οι περισσότεροι ανησυχούν και έχουν την αίσθηση ότι είναι ανίκανοι να καθοδηγήσουν το μέλλον των παιδιών τους και παράλληλα βρίσκονται σε μια αδιέξοδη απομόνωση που γίνεται ολοένα και περισσότερο καταστρεπτική. Οι μέρες περνούν χωρίς να μπορούν οι ίδιοι να δουν τα μικρά θαύματα που συμβαίνουν στα παιδιά του: ο γιος που κάνει τα πρώτα του βήματα, μαθαίνει να χρησιμοποιεί το κουτάλι, ή να ανεβαίνει στο ποδήλατο, η έφηβη κόρη που πηγαίνει στο πρώτο της ραντεβού ή που μαθαίνει να οδηγεί . Ενώ γίνονται όλα αυτά τα γεγονότα, ο πατέρας δεν βρίσκεται στο σπίτι για να μπορεί να συμμετέχει και να τα απολαμβάνει .

Άλλη πηγή ανησυχίας για την απόντα πατέρα είναι η διαπίστωση ότι μπορεί να κάνει ελάχιστα για να προστατεύσει τα παιδιά από τους καθημερινούς κινδύνους. Νιώθει άχρηστος και απουσιάζοντας από το σπίτι, χάνει την ταυτότητα του προστάτη και προμηθευτή της οικογένειας. Γιατί αν και συνεχίζει να στέλνει κανονικά τα χρήματα για τη συντήρηση της οικογένειας που εγκατέλειψε, ωστόσο ο ρόλος του προμηθευτή έχει νόημα μόνο εφ’ όσον ο ίδιος βρίσκεται μέσα στο σπίτι. Σαν αντιστάθμισμα, υπάρχουν πατέρες που προσπαθώντας με κάθε τρόπο να ενισχύσουν το ρόλο τους ως υπευθύνων της οικογενειακής

ισορροπίας, πηγαίνουν τα παιδιά τους σε πολυτελή εστιατόρια ή τους κάνουν ακριβά δώρα. Οι πιο ευχάριστες επισκέψεις είναι εκείνες στις οποίες ο πατέρας διαισθάνεται σημαντικός ή νιώθει αποδεκτός και αναγκαίος από τα παιδιά του και τελικά επιβεβαιωμένος για το ρόλο του (Pittman F., 1995).

Πολλοί πατέρες βεβαιώνουν ότι τους απασχολεί περισσότερο το καλό των παιδιών τους τώρα απ' όταν ζούσαν μαζί. Άλλοι διαβεβαιώνουν ότι κατά την διάρκεια των επισκέψεων τους μπορούν να εκτιμούν καλύτερα κάποιες από τις αξίες τους που βλέπουν τώρα να αντανακλώνται στα παιδιά τους και την επίδραση που ασκούν στον τρόπο σκέψης τους.

Στο τέλος της επίσκεψης η στιγμή του αποχαιρετισμού είναι πολύ οδυνηρή τόσο για τον πατέρα όσο και για τα παιδιά. Στη σκέψη ότι πρέπει να περάσει χρόνια μέχρι την επόμενη επίσκεψη, μετατρέπει κάθε αποχαιρετισμό σε πραγματικό χωρισμό.

Μετά από αυτές τις συναντήσεις πολλοί πατέρες καταθλίβονται, αποθαρρύνονται και νιώθουν πάλι ένοχοι που συνέβαλαν στη διάλυση της οικογένειας. Επίσης, τα παιδιά εκδηλώνουν τον πόνο τους κάποιες φορές με σιωπή, άλλες με κλάματα και σε ορισμένες περιπτώσεις δείχνοντας ανοιχτά την οργή τους προς τον πατέρα.

Σύμφωνα με τον Γαλάνη (1995), η απουσία του πατέρα είναι κάτι περισσότερο από ένα «παθητικό έλλειμμα» στην εξέλιξη της προσωπικότητας του παιδιού. Βιογραφικά αποδεικνύεται πως τα παιδιά διαζευγμένων γονέων όταν προσπαθούν σε μεγαλύτερη ηλικία να περιγράψουν τον πατέρα τους, στο επίκεντρο της σκέψης τους έρχεται η εικόνα της απουσίας του.

Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις η σχέση μεταξύ του απόντος πατέρα και των παιδιών βελτιώνεται μετά το χωρισμό, ίσως ως συνέπεια της πιο συνετής προσοχής που έχουν ο πατέρας προς τα παιδιά. Αυτό όμως που έχει πραγματικά σημασία δεν είναι η συχνότητα των επισκέψεων αλλά η ποιότητα αυτών. Υπάρχουν γονείς που αν και βλέπουν πολύ συχνά τα παιδιά τους, δεν νιώθουν να συμμετέχουν στον κόσμο τους, ενώ συμβαίνει το αντίθετο με άλλους γονείς που οι επισκέψεις τους είναι πιο σποραδικές.

Για τα παιδιά, ο απών πατέρας θα συνεχίζει να είναι σημαντικό πρόσωπο, παρόλους τους περιορισμούς της σχέσης ή την έλλειψη πολλών στοιχείων που χαρακτηρίζουν τη ζεστασιά της οικογενειακής θαλπωρής. Σίγουρα, ο πατέρας είναι η κύρια πηγή ασφάλειας σε περίπτωση που συμβεί κάτι στη μητέρα.

Οι απόντες πατέρες νιώθουν και θέλουν να πιστεύουν όσος καιρός κι αν περάσει από την απομάκρυνσή τους από το σπίτι, τα παιδιά δεν θα τους ξεχάσουν, ούτε θα αδιαφορήσουν γι' αυτούς.

Θα συνεχίσουν να είναι αγαπητοί και σεβαστοί ως πατέρες, χωρίς τα παιδιά να επηρεάζονται από τις πιθανές διαμάχες που θα έχουν με τις πρώην συζύγους τους (Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998).

4.Χωρισμένες 'μαμάδες'

Αμέσως μετά τον χωρισμό, πολλές γυναίκες χαίρονται που έχουν τα παιδιά μαζί τους σαν ένα κίνητρο που δίνει νόημα στη ζωή τους, τις υποχρεώνει να οργανωθούν, τις απασχολεί, τις κάνει να νιώθουν αγαπητές κι αναγκαίες, και τις βοηθά να αναδυθούν από την αβεβαιότητα και τη σύγχυση, που ήταν βυθισμένες. Όμως γρήγορα αυτή η έντονη δραστηριότητά τους, τόσο ικανοποιητική και θετική αρχικά, δημιουργεί μια σειρά αμφιβολιών. Τα παιδιά, αν και κατέχουν μια προνομιακή θέση στη ζωή τους, η σχέση τους δεν τις γεμίζει και δεν τις γλιτώνει από τη μοναξιά τους. Επιπλέον, όσο η σχέση γίνεται ολοένα και πιο σημαντική, τόσο αυτές ανησυχούν και θλίβονται περισσότερο. Είναι τεράστια η ευθύνη που ανέλαβαν. Είναι τόσες οι αποφάσεις που πρέπει να πάρουν, οι εργασίες που πρέπει να φέρουν εις πέρας, οι πιέσεις που πρέπει να υποστούν, ώστε τελικά δεν έχουν χρόνο για να ασχοληθούν και να περιποιηθούν τον εαυτό τους. Είναι πολύ δύσκολος συνδυασμός κι επίσημη διαδικασία για μια μητέρα να φροντίζει μόνη τα παιδιά και το σπίτι και ταυτόχρονα να δουλεύει. Οι περισσότερες από αυτές τις μητέρες, όταν χωρίζουν δεν μπορούν να φανταστούν τις στερήσεις που επρόκειτο να υποστούν.

Αρχίζουν να νιώθουν ενοχή γιατί σκέφτονται ότι στέρησαν από τα παιδιά τους την ευτυχία μιας πλήρους οικογένειας. Υπάρχει όμως και μια άλλη πηγή άγχους: βλέπουν τα παιδιά τους σαν ένα εμπόδιο που παρεμβάλλεται στο δρόμο τους προς την ανεξαρτησία, την ολοκλήρωση και την ευτυχία.

Επιδρούν και σ' έναν από τους στόχους της χωρισμένης μητέρας, αυτόν της δυνατότητας δημιουργίας μιας νέας συναισθηματικής σχέσης με κάποιον άνδρα.

Πολλές φορές τα παιδιά, συνειδητά ή ασυνείδητα, υπονομεύουν οποιαδήποτε ευκαιρία της μητέρας, να συνάξει

ερωτική σχέση, γιατί πολλά από αυτά συνεχίζουν να διατηρούν ζωντανή τη φαντασίωση, ότι ο απών πατέρας κάποια μέρα θα επιστρέψει.

Ωστόσο, πολλές φορές ο χωρισμένος γονέας - “πατέρας”, “μητέρα” - έχει ανάγκη και επιδιώκει μια νέα ερωτική σχέση.

5. Άλλη γυναίκα - Άλλος άνδρας

Σύμφωνα με τον Λουίς Ρόχας Μάρκο (1998), όταν ο χωρισμένος πατέρας ζει με άλλη γυναίκα, πολλές μητέρες δε θέλουν να τη δουν τα παιδιά τους και μάλιστα ακόμη περισσότερο, αν αυτή η γυναίκα έπαιξε σημαντικό ρόλο στο χωρισμό του ζευγαριού. Εάν συμβαίνει αυτό, τότε δεν μπορούν να πάνε να τη βλέπουν «σαν κάτι μικρό που θα μπορούσε να μολύνει τα παιδιά».

Κι αν ο πατέρας παντρευτεί μ’ αυτήν την γυναίκα, η μητέρα θα πρέπει να υποκύψει στην ιδέα ότι τα παιδιά θα την αποδεχτούν, όμως δεν θα πάψει να τη νιώθει σαν μια πικρή επιβολή.

Το ίδιο συμβαίνει όταν η μητέρα ζει με άλλον άνδρα ή κάνει ένα δεύτερο γάμο. Πολλοί πατέρες νιώθουν ανασφαλείς κι απειλούμενοι.

Φοβούνται ότι με την παρουσία ενός “δεύτερου άνδρα” ίσως χάσουν την επίδραση που ασκούν στα παιδιά τους ή ότι τα παιδιά τους θα απομακρυνθούν από αυτούς και θα πλησιάσουν το νέο άνδρα. Ωστόσο, με το χρόνο αποδεικνύεται ότι η επίδραση του πατέρα στα παιδιά του δεν αλλάζει καθόλου, εκτός από εκείνες τις περιπτώσεις στις οποίες η σχέση μεταξύ των παιδιών και του νέου άνδρα στο σπίτι γίνεται σταθερή και στενή.

Τα παιδιά αν και μπορεί να αναπτύξουν μια καλή σχέση με τον καινούριο σύντροφο της μητέρας, ξεχωρίζουν πάντα τον πατέρα τους.

ΣΤ. ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΜΕΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

*Οι άντρες και οι γυναίκες
ριψοκινδυνεύουν και έχουν το θάρρος
να αψηφούν τον φόβο, τον κυνισμό,
την απογοήτευση την αδιαφορία,
τον κίνδυνο και τον πόνο
που παρεμβάλλονται στην αναζήτηση
μιας ευτυχισμένης σχέσης,
μετά την αποτυχία της πρώτης τους προσπάθειας.
(Λουίς Ρόχας Μάρκος, 1998)*

1.Ιστορική Αναδρομή

Παλιότερα μόνο ο θάνατος χώριζε τα ζευγάρια. «Στο μεσαίωνα», επισημαίνει η Irène Thèry, ερευνήτρια στο CNRS, όπως αναφέρουν οι Γκαρμπάρ και Τεοντόρ (1996, σελ. 178), « ο δεύτερος γάμος ήταν σχεδόν κανόνας. Το 16^ο και 17^ο αιώνα αντιπροσώπευε το 20% - 40% των γάμων και πολύ μεγαλύτερο ποσοστό σε περιόδους πολέμου, επιδημίας ή λιμού. Τα ποσοστά αυτά άρχισαν να μειώνονται αισθητά μόνο από τον 18^ο αιώνα κι έπειτα. Οι δεύτεροι γάμοι των χήρων ήταν αναλογικά εξίσου πολυάριθμοι με τους δεύτερους γάμους των διαζευγμένων σήμερα ».

Τον περασμένο αιώνα η πρόωγη χηρεία ήταν λόγος δημιουργίας νέας οικογένειας. Τώρα το πρόωρο διαζύγιο αντικαθιστά αυτή την αιτία. Το 1987 στη Γαλλία, 600.000 παιδιά ζούσαν σε οικογένειες αυτού του τύπου. Κάποια από αυτά είχαν γεννηθεί από το δεύτερο γάμο του ζευγαριού και άλλα ήταν παιδιά από τον πρώτο γάμο. Τον ίδιο χρόνο το 41% των ανδρών και το 38% των γυναικών ξαναπαντρεύονται μετά από ένα διαζύγιο. Ενώ 95.000 παιδιά διαζευγμένων παρευρέθησαν στο δεύτερο γάμο του ενός από τους γονείς τους (Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ.,1996, σελ. 178).

Πολλοί διαζευγμένοι αρνούνται να ξαναπαντρευτούν ή έστω να συμβιώσουν, καθώς φοβούνται τις αντιδράσεις των παιδιών. Ωστόσο, όμως, για πολλούς η τελική επιλογή είναι ένας δεύτερος γάμος, καθώς συχνά τον χρησιμοποιούν, για να γίνουν πιο αποδεκτοί κοινωνικά.

2.Νέα Αρχή

« Όταν περάσει η κρίση του χωρισμού και οι πικρές διαμάχες που προηγήθηκαν, η σύγχυση, ο θυμός, η πικρία, ο φόβος, η ενοχή, ο πόνος και η σκληρή περίοδος της μοναξιάς και της απομόνωσης, οι πρωταγωνιστές αρχίζουν να νιώθουν πραγματικά διαφορετικά, σε σχέση με τότε που ήταν παντρεμένοι, και επιθυμούν έντονα να ξεκινήσουν νέες σχέσεις » (Λούις Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 150).

Σύμφωνα με πρόσφατες έρευνες, όταν ξεπεραστεί η φάση σύγχυσης και μοναξιάς, οι περισσότεροι εντάσσονται στο κοινωνικό σύνολο και συμμετέχουν σε φιλικές συγκεντρώσεις και σε άλλες κοινωνικές εκδηλώσεις. Λίγοι είναι αυτοί που μένουν στην απομόνωσή τους και αποφεύγουν εσκεμμένα το αντίθετο φύλο, για ψυχολογικούς και σεξουαλικούς λόγους. Από τους πιο νέους που χωρίζουν, 25 έως 30 ετών, είναι πολύ λίγοι αυτοί που παραμένουν μόνοι για πολύ καιρό, ενώ οι χωρισμένοι από 45 έως 50 ετών, είναι περισσότερο διατεθειμένοι να παραμείνουν απομονωμένοι και αποκομμένοι, και ιδιαίτερα οι γυναίκες.

Σύμφωνα με κάποιες άλλες κοινωνιολογικές έρευνες, σχεδόν όλοι όσοι χωρίζουν ή παίρνουν διαζύγιο, τόσο οι άνδρες όσο και οι γυναίκες, γρήγορα επιθυμούν να δημιουργήσουν ξανά μία νέα ερωτική σχέση. Στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής 4 στους 5 διαζευγμένους, ξαναπαντρεύονται. Αυτό δείχνει, ότι πολλοί αυτούς ξαναπαντρεύονται χωρίς μεγάλες δυσκολίες, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών, παρά την παρουσία των παιδιών τους, η οποία μπορεί να δυσχεραίνει μία τέτοια απόφαση. Όμως ο γάμος δεν επιδιώκεται από όλα τα ζευγάρια που χωρίζουν. Πολλοί διαζευγμένοι, άνδρες και γυναίκες, προτιμούν να κάνουν μία σχέση χωρίς να φτάσουν στο γάμο. Μακροπρόθεσμα, όμως, οι περισσότεροι νιώθουν ξανά την επιθυμία να επισημοποιήσουν τη σχέση τους ή ακόμη και να ξαναπαντρευτούν. «Γι' αυτή την κατηγορία – την πιο μεγάλη – ο χωρισμός αποτέλεσε μόνο ένα διάλειμμα στη ζωή τους, ως παντρεμένων» (ό.π., σελ. 160).

Στη νέα σχέση, αν και υπάρχουν εκείνοι που επαναλαμβάνουν το λάθος και τείνουν να διαλέξουν τον ίδιο τύπο συντρόφου, οι περισσότεροι αποφεύγουν όποιον μοιάζει στον πρώην σύντροφο. Ωστόσο, πολλοί άντρες και γυναίκες που ξαναπαντρεύονται, βεβαιώνουν ότι είναι ικανοποιημένοι από τη νέα τους σχέση. Νιώθουν ανανεωμένοι ' σα να έχουν ξαναγεννηθεί, υπερήφανοι που μετέτρεψαν μία ήττα σε νίκη'. Βέβαια, δεν λείπουν και τα προβλήματα. Υπάρχουν και άτομα που κάνουν το βήμα βιαστικά μεταφέρουν στη νέα σχέση τα άλυτα προβλήματα και τις διαμάχες

του χωρισμού. Γι' αυτό το λόγο, συνήθως, συναντούν λιγότερες δυσκολίες αυτοί που αφήνουν να περάσει ένα χρονικό διάστημα, πριν αρχίσουν μία νέα σταθερή ερωτική σχέση. Εκτός από το ότι προσπαθούν να ξεπεράσουν τις πρακτικές δυσκολίες, τις σχετικές με το χωρισμό, πολλοί πρέπει να συνηθίσουν τα αντιφατικά ή αλληλοσυγκρουόμενα συναισθήματα προς τον πρώην σύζυγο, τα οικονομικά προβλήματα και σε ορισμένες περιπτώσεις την απουσία ή τη νοσταλγία των παιδιών. Όλες αυτές οι καταστάσεις δυσκολεύουν τη νέα σχέση ή παρεμβαίνουν σ' αυτή (Λούις Ρόχας Μάρκος, 1998, σελ. 161).

Η απόφαση για τη δημιουργία μιας νέας οικογένειας προϋποθέτει το άτομο να είναι ψυχολογικά ώριμο, να διαθέτει δηλαδή αυτοπεποίθηση κι αυτογνωσία, ώστε να μπορέσει να προσαρμοστεί στη νέα κατάσταση, αναπτύσσοντας θετικές σχέσεις με τα νέα πρόσωπα.

Τελικά, «οι διαζευγμένοι, παρά την ανθρώπινη τραγωδία που εκπροσωπούν, δεν κομίζουν το θάνατο του έρωτα ή της οικογένειας αλλά την αναγέννησή τους. Αντανακλούν αλλαγή, αλλά και συνέχεια. Ένα τέλος και μια αρχή. Την πτώση των αποτυχημένων οραμάτων και την εμφάνιση μιας νέας προσδοκίας. Επειδή η ανάγκη δημιουργίας σχέσης είναι μια ενστικτώδης και ζωτική δύναμη της ανθρώπινης ύπαρξης» (ό.π., σελ. 167).

3. Νέα Οικογένεια - 'Οικογένεια Μωσαϊκό'

Από τη μονογονεϊκή οικογένεια γίνεται μετάβαση στη νέα οικογένεια, την 'οικογένεια μωσαϊκό', όπως την ονομάζουν οι Κλαιρ Γκαρμπάρ και Φρανσίς Τεοντόρ (1996, σελ. 177). Όπως συγκεκριμένα αναφέρουν, η 'οικογένεια μωσαϊκό' είναι « ένα σύνολο στοιχείων τοποθετημένων το ένα δίπλα στο άλλο ». Σε μια τέτοια οικογένεια υπάρχουν 'τα παιδιά μου', 'τα παιδιά σου', 'ο πατριός', 'η μητριά' και τα γνήσια ή ετεροθαλή αδέρφια. Αυτό συνεπάγεται μια ολόκληρη 'φυλή' με εξ αίματος και εξ αγχιστείας παππούδες, γιαγιάδες, θείους, θείες και ξαδέρφια.

Η 'οικογένεια μωσαϊκό' είναι « η νέα οικογένεια, στην οποία εντάσσονται και παιδιά από προηγούμενους γάμους. Ορισμένες φορές το παιδί που μπορεί να γεννηθεί από αυτό το γάμο έρχεται να συμπληρώσει την όλη διάταξη». Δεν υπάρχει, όμως, ένας ειδικός όρος που να την προσδιορίζει, κι έτσι χρησιμοποιούνται 'αδιακρίτως' οι εκφράσεις «νέα οικογένεια», «σύνθετη οικογένεια»,

«ανασυγκροτημένη οικογένεια», «επαναδημιουργημένη οικογένεια».

Στη νέα οικογένεια υπάρχει μια σύγχυση στο πώς το παιδί αποκαλεί τους θετούς γονείς και τα ετεροθαλή αδέρφια. Δεν υπάρχουν κατάλληλες λέξεις για να αποκαλούν 'τον πατριό' ή 'τη μητριά'. Οι λέξεις μαμά, μπαμπά απευθύνονται στους βιολογικούς γονείς. Το σύνηθες είναι να αποκαλούν τους θετούς γονείς με το όνομά τους. Για τα αδέρφια επικρατεί ο δόκιμος όρος 'ετεροθαλή αδέρφια' ή 'αδερφό/ή', όταν οι σχέσεις είναι πολύ καλές μεταξύ τους. Εκείνο που καθορίζει την προσφώνηση είναι η συναισθηματική σχέση (Γκαρμπάρ Κ.& Τεοντόρ Φ. 1996, σελ. 180). (Βλ. Παράρτημα Β)

4. Χαρακτηριστικά Νεοσύστατων Οικογενειών

Παρόλο που υπάρχουν πολλές διαφορετικές μορφές θετών οικογενειών, τις περισσότερες από αυτές διακρίνουν ορισμένα κοινά χαρακτηριστικά, που αναμφίβολα επηρεάζουν το ρυθμό και τον τρόπο ανάπτυξής τους. Σύμφωνα με τον Δρ. Lisselote Wilk (1998, σελ. 219-220), ορισμένα από αυτά είναι τα εξής:

- ⊕ Οι θετές οικογένειες είναι πιο πολύπλοκες από τις πυρηνικές.
- ⊕ Τα παιδιά έχουν συνήθως περισσότερου από δύο γονείς, έναν βιολογικό γονέα που μένει αλλού και περισσότερους από τέσσερις γιαγιάδες και παππούδες, που μένουν αλλού.
- ⊕ Οι δεσμοί μεταξύ γονιού – παιδιού είναι πιο παλιοί από τους δεσμούς μεταξύ των συζύγων. Συχνά οι δεσμοί ανάμεσα στο παιδί και τον βιολογικό γονέα που μένει μαζί του έχουν γίνει εξαιρετικά στενοί, κατά την περίοδο που το παιδί έμενε μόνο μ' αυτόν το γονιό.
- ⊕ Οι νεοσύστατες οικογένειες συνήθως ξεκινάνε από απώλειες ή αλλαγές. Το παιδί έχει χάσει τουλάχιστον ένα σημαντικό πρόσωπο και αυτό μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο στην σύναψη μιας νέας σχέσης.
- ⊕ Οι νεοσύστατες οικογένειες έχουν διαφορετικές οικογενειακές ιστορίες. Πρέπει να αναπτύξουν μία κοινή αίσθηση της οικογένειας και μια κοινή ταυτότητα.
- ⊕ Ο 'πατριός' ή η 'μητριά' δεν έχουν υποχρεώσεις ή δικαιώματα, καθώς δεν υπάρχουν νόμιμες σχέσεις ανάμεσα στο μη βιολογικό παιδί και το νέο μέλος της οικογένειας.

Δ Ο ρόλος του μη βιολογικού γονιού δεν είναι κοινωνικά προσδιορισμένος. Στις περισσότερες κοινωνίες δεν είναι σαφής ο ρόλος ενός γονιού που είναι μόνο κοινωνικός κι όχι βιολογικός.

Δ Τα παιδιά ανήκουν πολλές φορές σε δύο νοικοκυριά. Αυτό σημαίνει, ότι όχι μόνο τα παιδιά αλλά και τα ενήλικα μέλη της οικογένειας, πρέπει να προσαρμοστούν και να νοιάζονται ο ένας για τον άλλον.

Δ Αν υπάρχει βιολογικός γονιός που μένει μακριά, τότε και οι δύο βιολογικοί γονείς πρέπει να μοιράζονται σε κάποιο βαθμό τις ευθύνες (συναισθηματικές, οικονομικές) για την ανατροφή των παιδιών.

Δ Τα εξωτερικά όρια της ‘ανασυγκροτημένης οικογένειας’, πολλές φορές δεν είναι σαφής, και τα μέλη της οικογένειας έχουν διαφορετικές ιδέες για το ποιος ανήκει σ’ αυτή.

Δ Στις περισσότερες κοινωνίες, τα κοινωνικά θεσμοποιημένα πρότυπα για τη ζωή νεοσύστατων οικογενειών είναι ανύπαρκτα. Το πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας είναι αποτελεσματικό για μερικές, μόνο, ‘ανασυγκροτημένες οικογένειες’. Για τις περισσότερες δεν είναι κατάλληλο.

(Δρ. Liselotte Wilk, 1998)

Στο σημείο αυτό πρέπει να αναφερθεί, ότι τα παραπάνω χαρακτηριστικά μπορεί να δημιουργήσουν προβλήματα, καθώς η απόφαση ενός γονιού να ξαναπαντρευτεί δεν είναι πάντα κι επιθυμία του παιδιού, το οποίο μπορεί να δυσκολευτεί να δεχτεί αυτή τη νέα κατάσταση. Επιπρόσθετα τα παιδιά αυτά έχουν περάσει πολλά ή έντονα γεγονότα στο παρελθόν και μια νέα οικογένεια μπορεί να είναι γι’ αυτά υπερβολικά μεγάλο φορτίο.

Το παιδί, επίσης, πρέπει να δεχτεί το νέο σύζυγο, όχι μόνο σαν ένα σημαντικό μέλος της οικογένειας, αλλά και σαν ‘θετό’ γονιό και να δημιουργήσει μαζί του μία ικανοποιητική σχέση ‘θετού’ ‘γονιού’ – παιδιού. Υπάρχουν, όμως, πολλοί παράγοντες που εμποδίζουν την ανάπτυξη αυτής της σχέσης, όπως η αβεβαιότητα του ‘θετού γονιού’ για τα δικαιώματά του, για την τρυφερότητα που πρέπει να δείχνει, καθώς και για το πόση πειθαρχία μπορεί να επιβάλλει. Η πίστη, επίσης, στον βιολογικό γονιό που δεν μένει μαζί μπορεί να μην επιτρέψει την σύνδεση με το ‘θετό γονιό’. Συχνά παρατηρείται και κάποιος ανταγωνισμός ανάμεσα στο νέο σύντροφο και το παιδί, καθώς το παιδί φοβάται να μην μειωθεί η αγάπη και η προσοχή του βιολογικού του γονέα απέναντί του.

Τα χαρακτηριστικά της οικογένειας, τα οποία αυξάνουν τις πιθανότητες να αισθανθεί ένα παιδί καλά μέσα στην οικογένεια και να αναπτυχθεί σε ολοκληρωμένο άτομο, είναι τα παρακάτω:

- Να υπάρχει μια στενή σταθερή σχέση κατανόησης κι εμπιστοσύνης ανάμεσα στο παιδί και σε όλους τους γονείς του.
 - Όλοι οι γονείς να διαβεβαιώνουν το παιδί ότι αυτό είναι σπουδαίο πρόσωπο κι να αγωνιούν να βρουν χρόνο γι' αυτό.
 - Να δοθεί αρκετός χρόνος να αναπτυχθεί η σχέση 'νέου συντρόφου' – παιδιού, και η διαδικασία αυτή να βασίζεται στις ανάγκες του παιδιού.
 - Ο 'θετός γονιός' να μην επιβάλλει πειθαρχία στο παιδί πριν αναπτυχθεί ο δεσμός συμπάθειας.
 - Η σχέση ανάμεσα στο διαμένοντα γονιό και το παιδί να είναι στενή, αλλά όχι συμβιωτική.
 - Η σχέση ανάμεσα στο παιδί και τον μη διαμένοντα βιολογικό γονιό του να είναι τόσο καλή και σταθερή, ώστε το παιδί να μη φοβάται μην τον χάσει.
 - Η οικογένεια να έχει αναπτυχθεί σε μία μονάδα που μπορεί να προσφέρει συνοχή κι αμοιβαιότητα.
 - Η οικογένεια να επιτρέπει στα μέλη της να έχουν αυτονομία και να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες ανάγκες του παιδιού.
 - Το παιδί να είναι ενσωματωμένο στην οικογένεια του μη διαμένοντα γονιού.
 - Η οικογένεια να έχει υψηλές ικανότητες στην επικοινωνία και σε στρατηγικές επίλυσης διαφορών, και το παιδί να είναι δεκτό σαν άτομο με ίσα δικαιώματα στις οικογενειακές αποφάσεις.
 - Να συζητιούνται οι σχέσεις μέσα στην οικογένεια.
- (Δρ. Liselotte Wilk, 1998, σελ. 22)

5. Νέος Γάμος και για τους δύο συζύγους

Όταν και οι δύο γονείς ξαναπαντρεύονται, το παιδί δεν έχει μόνο δύο σπίτια, αλλά και δύο οικογένειες. Για ορισμένα παιδιά αυτό είναι ευχάριστο, για άλλα όμως η κατάσταση είναι πιο περίπλοκη.

Σε μερικές περιπτώσεις η ζωή είναι τόσο ευχάριστη κι αρμονική και τα παιδιά προσαρμόζονται αμέσως. Νιώθουν τυχερά από την ύπαρξη δύο μπαμπάδων και δύο μαμάδων και τεσσάρων γιαγιάδων και τεσσάρων παππούδων, δύο υπνοδωματίων, διπλών γενεθλίων, διπλών δώρων κ.λ.π..

Άλλες περιπτώσεις, όμως, δεν είναι τόσο ειδυλλιακές. Μπορεί να μην υπάρχουν δύο υπνοδωμάτια, ούτε και προσωπικά αντικείμενα στο σπίτι του γονέα που δεν μένει μαζί του. Έτσι, το παιδί αισθάνεται επισκέπτης κάθε φορά που βλέπει το γονέα του.

Το παιδί που πηγαίνει κάθε Σαββατοκύριακο στον γονέα που δεν μένει μαζί, είναι αναγκασμένο να προσαρμόζεται κάθε φορά σε νέες συνθήκες και νέους τρόπους ζωής, νέες εντολές και νέους κανόνες. Αν το παιδί μπορεί να προσαρμοστεί σε όλες αυτές τις διαφορές, θα αποκτήσει μεγάλη ευρύτητα πνεύματος. Τις περισσότερες φορές όμως, το παιδί που επιστρέφει από την οικογένεια του Σαββατοκύριακου είναι μπερδεμένο, θλιμμένο και αμήχανο, και χρειάζεται χρόνο για να ξαναβρεί το ρυθμό του στη νέα οικογένεια.

Μερικές φορές μάλιστα το παιδί συμπεριφέρεται πολύ άσχημα. Είναι εκδικητικό απέναντι στους γονείς του, γιατί δεν του αρέσει η θέση στην οποία βρίσκεται ή είναι αναιδής κι αντιδραστικός σε ό,τι του ζητάνε. Πολλές φορές προσπαθεί να φέρει σε σύγκρουση τους δύο γονείς του. Η κριτική σε φαγητό, εξόδους και παρατηρήσεις είναι η συνήθης αντίδρασή του.

Όταν οι βιολογικοί γονείς δεν έχουν καλές σχέσεις, το παιδί μπορεί να γίνει αφορμή για να αναπαραχθούν νέες και βαριές κατηγορίες. Το παιδί ακούσια γίνεται ακροατής των επικρίσεων που ο ένας γονιός αναφέρει για τον άλλον, και επηρεάζεται από τη συνεχιζόμενη διαμάχη. Πολλές φορές απαιτείται από το παιδί να είναι «ο έμπιστός τους, ο προστάτης τους ή ο φορέας της εκδίκησης». Το παιδί δύσκολα διώχνει από τη σκέψη του αυτές τις έριδες των ενηλίκων και υποφέρει πολύ. (Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ. 1996, σελ. 209)

Η καλύτερη λύση για την επίλυση όλων των θεμάτων είναι ο διάλογος. Αν οι γονείς δε μιλούν στα παιδιά τους από φόβο μην προκαλέσουν πόνο, αυτό δημιουργεί περισσότερα προβλήματα.

Πρέπει να βοηθήσουν το παιδί να εκφράσει αυτά που αισθάνεται: τα συναισθήματά του, τις ενοχές, τις τύψεις του, γιατί μόνο τότε θα ανακουφιστεί και θα νιώσει, ότι οι γονείς του ενδιαφέρονται γι' αυτό.

6. Νέος Γάμος και Νέοι Ρόλοι γονέων και παιδιού στην οικογένεια

Παλαιότερα το φαινόμενο της θετής γονεικότητας οφειλόταν αποκλειστικά σχεδόν στο θάνατο ενός βιολογικού γονέα. Σήμερα, όμως, η αύξηση του φαινομένου οφείλεται στα διαζύγια και στους νέους γάμους.

Σύμφωνα με την Κογκίδου (1995, σελ. 330), στη φάση της δημιουργίας της νέας οικογένειας, όλα τα μέλη της βιώνουν νέους ρόλους και κάνουν νέες προσαρμογές. Οι σύζυγοι καλούνται να ανταποκριθούν στις ανάγκες κι απαιτήσεις των παιδιών, ενώ ταυτόχρονα και οι δύο διανύουν μία περίοδο προσαρμογής στο νέο συζυγικό ρόλο. Αλλά και τα παιδιά προσαρμόζονται στη νέα κατάσταση με το 'θετό γονέα', όπου η αγάπη δεν θεωρείται δεδομένη, αλλά πρέπει και οι δύο πλευρές να την κερδίσουν. Η δημιουργία νέας οικογένειας μπορεί να προκαλέσει συναισθήματα ζήλιας στα μέλη της οικογένειας ή στον άλλο γονέα του παιδιού. Συναισθήματα που μπορούν να δημιουργήσουν ανακατατάξεις και μια βραχύχρονη ή μακρόχρονη περίοδο αναταραχής. Την περίοδο αυτή το παιδί προσπαθεί να προσαρμοστεί κάτω από διαφορετικές συνθήκες στη νέα του ζωή, καθώς και με την ιδέα ότι έχει δύο παμμάδες, δύο μαμάδες και ίσως και νέα αδέρφια.

Ο ρόλος του νέου άντρα στην οικογένεια δεν είναι πάντα σαφώς προσδιορισμένος, παρόλο που η μόνη- μητέρα μπορεί να προετοιμάσει την έλευσή του. Οι περισσότερες μητέρες τον θεωρούν ως ένα φίλο του παιδιού κι όχι 'θετό πατέρα', ιδίως αν το παιδί δεν είναι σε μικρή ηλικία. Συνήθως περιορίζεται σε δραστηριότητες με το παιδί που έχουν σχέση με το φύλο του.

Σύμφωνα με τον Λουίς Ρόχας Μάρκο (1998), η ενσωμάτωση του νέου γονέα δεν είναι τόσο απλή. Μπορεί να έχει όλη την καλή διάθεση να αγαπήσει τα παιδιά, αλλά να έχουν συγκρούσεις ώστε αυτό να μην είναι εφικτό. Ο 'πατριός' ή η 'μητριά' μπορεί να γίνει σύμμαχος με τα παιδιά ή το αντίθετο, « ένας παρείσακτος, αντικείμενο παρατήρησης, κριτικής, ακόμη κι εμπαιγμού ».

Ένα σημείο, που προκαλεί ανησυχία στο μόνο γονέα, είναι η εγκατάλειψη του γονεϊκού ρόλου από τον σύζυγο που φεύγει στην περίπτωση του διαζυγίου. Ιδίως οι μητέρες, μετά από μεγάλα χρονικά διαστήματα, καταφέρνουν να ανταπεξέλθουν μόνες στην ανατροφή των παιδιών τους και στις οικιακές ευθύνες. Αυτός ο ρόλος, ο οποίος διαπίστωσαν ότι μπορούν να τον εκπληρώσουν με επιτυχία, έχει ένα βασικό πλεονέκτημα. Δεν χρειάζεται, πλέον, να συναποφασίζουν με τον σύντροφό τους σε θέματα ανατροφής, που μπορεί να διαφωνούσαν. Έτσι η νέα οικογενειακή κατάσταση προκαλεί αναπόφευκτα κάποιες αλλαγές, γεγονός που μπορεί να δημιουργήσει νέο άγχος στην πρώην μόνη – μητέρα (Κογκίδου Δ. 1995, σελ. 332).

Αλλά και το παιδί, στην ηλικία των 6 – 7 ετών, παρουσιάζει μεγάλες δυσκολίες να δεχτεί έναν άλλο γονέα, γι` αυτό κι ο ρόλος του ‘θετού’, πρέπει να είναι ευδιάκριτος, έτσι ώστε να διευκολυνθεί η προσαρμογή του στη νέα κατάσταση. Στα παιδιά, ηλικίας 6 – 7 ετών, ο γονέας εξακολουθεί να έχει σημαντικό ρόλο στην ανατροφή του παιδιού, γι` αυτό κι ο ‘θετός γονέας’ δεν θα πρέπει να παρεμβληθεί και να οικειοποιηθεί μεγάλο τμήμα του ρόλου του βιολογικού γονέα. Αν δεν διευκρινιστεί ο ρόλος του, είναι πολύ φυσικό, το παιδί να βρίσκεται σε δίλημμα ανάμεσα στο νέο γονέα και το βιολογικό.

Σύμφωνα με τον Λουίς Ρόχας Μάρκο (1998), η σχέση του παιδιού με το νέο γονέα είναι « μία πρόσθετη, συμπληρωματική και μη ανταγωνιστική σχέση ». Η προσαρμογή του παιδιού εξαρτάται από την ιδιοσυγκρασία και από την ιδέα που έχει, για το τι κερδίζει ή χάνει απ` αυτήν την κατάσταση. Επειδή έχει ήδη ταλαιπωρηθεί από το διαζύγιο των γονέων του, έχει μία τάση δυσπιστίας. Χρειάζεται χρόνο και θέληση για τη δημιουργία της νέας σχέσης.

7. Η ένταξη του ‘νέου γονέα’ στην οικογένεια

Σύμφωνα με τις Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. (1996, σελ. 195), η ένταξη στην οικογενειακή ζωή προϋποθέτει την ανάπτυξη συναισθηματικής σχέσης με τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας, και ιδιαίτερα με τα παιδιά, τα οποία επηρεάζονται και συμπεριφέρονται με τα συναισθήματά τους.

Ο ‘νέος γονέας’ πρέπει να προσπαθήσει να πλησιάσει τα παιδιά, να ενδιαφερθεί για το πώς νιώθουν, να εξοικειωθεί μαζί τους

και να επιτύχει, αρχικά, μία ισορροπία ανάμεσα στην απαραίτητη παρουσία του – κοντά στα παιδιά – και στην τήρηση κάποιας απόστασης, ώστε να μην γίνεται πειστικός.

« Ο ‘πατριός’ είναι πιο αποδεκτός από τη ‘μητριά’ ». Αυτό, ίσως, συμβαίνει επειδή συνήθως ο ‘πατριός’ ενδιαφέρεται λιγότερο για τη σχέση του με τα παιδιά, αφού η μητέρα έχει λιγότερες απαιτήσεις από το νέο της σύζυγο. Σε αντίθεση, ένας πατέρας είναι πιο απαιτητικός από τη νέα του γυναίκα.

Με την καθημερινή συμβίωση τα μέλη της νέα οικογένειας ‘δένονται’ πιο πολύ και τους δίνεται η ευκαιρία να διαμορφώσουν ένα κλίμα ‘οικογενειακής συντροφικότητας’, μιλώντας για θέματα που τους απασχολούν, έτσι ώστε να απλοποιηθούν οι περίπλοκες σχέσεις που χαρακτηρίζουν αυτές τις οικογένειες. Εάν το παιδί νιώσει ότι ο ‘πατριός’ ή ‘μητριά’ του ενδιαφέρεται και νοιάζεται πραγματικά γι’ αυτό, και οι σχέσεις μεταξύ των ενηλίκων είναι ήρεμες, τότε η δυσπιστία του κι η καχυποψία του θα εξαφανιστούν και θα προσπαθήσει και το ίδιο να αναπτύξει πιο οικεία σχέση με το νέο γονέα, η οποία τελικά να οδηγήσει σε μία προσωπική σχέση.

Στην περίπτωση που ο ‘νέος γονέας’ θελήσει να επέμβει στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών – γεγονός που συχνά δεν επιθυμεί ο φυσικός γονέας με τον οποίο ζει το παιδί, επειδή δεν θέλει να μοιραστεί με κανέναν άλλον τη θέση του – πρέπει να υποστηριχθεί από τον βιολογικό γονέα και να συμφωνήσουν όσον αφορά τις παιδαγωγικές αρχές που θα δοθούν στα παιδιά. Διαφορετικά, τα παιδιά εκμεταλλεύονται την κατάσταση της μη σταθερότητας και της διχογνωμίας και παίρνουν τη θέση του γονέα που συνήθως επιβάλλεται στους άλλους, δημιουργώντας προβλήματα στην οικογενειακή συνοχή και ηρεμία.

Συμβαίνει, επίσης, όπως αναφέρουν οι Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. (1996, σελ. 197), ο βιολογικός γονέας να παίρνει το μέρος των παιδιών του και να μην έχει αλληλεγγύη με το νέο σύζυγο. Αυτό συνήθως συμβαίνει, όταν ένας γονέας μένει για μεγάλο χρονικό διάστημα μόνος με το παιδί του, κι έτσι δημιουργείται ένας δυνατός δεσμός με έντονο το συναίσθημα της οικειότητας, στον οποίο η οποιαδήποτε παρεμβολή δεν είναι ευπρόσδεκτη.

Αυτή η παραίτηση από το γονεϊκό ρόλο προκαλεί σύγχυση κι άγχος στο παιδί, επειδή μπορεί να εκληφθεί ως πρόταση ‘για οιδιπόδεια σχέση’. Πολύ συχνά αυτό το άγχος εκδηλώνεται με επιθετική συμπεριφορά προς το ‘νέο γονιό’, ο οποίος θεωρείται ‘παρείσακτος’, κι οι συχνοί καβγάδες οδηγούν σε έναν φαύλο κύκλο.

Μερικές φορές το παιδί παραδέχεται, μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, τον ‘πατριό’ ή τη ‘μητριά’ και αρχίζει πλέον να

λέει ότι έχει πολλούς μπαμπάδες και πολλές μαμάδες, αν και κάποιες φορές, οι φυσικοί γονείς δυσαναστούνται από αυτό το γεγονός. Το παιδί έχει ανάγκη από τα πρότυπα και των δύο γονέων κι αυτά δεν είναι αποκλειστικά μόνο των βιολογικών του γονιών (Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ, 1996).

8.Η δυσφορία του νέου συζύγου

Στις νέες οικογένειες παρατηρείται συχνά ο νέος σύζυγος να είναι αυτός που δεν μπορεί να αποδεχτεί και να λειτουργήσει με τα παιδιά του συντρόφου του. « Νιώθει ότι εισβάλλουν στην προσωπική τους ζωή και θυμώνει μαζί τους, επειδή υποβαθμίζουν ή και καταστρέφουν την συζυγική τους σχέση. Είναι γεγονός ότι η στενή προσωπική σχέση μεταξύ των ενηλίκων διακόπτεται, όπως σε κάθε οικογένεια, από απρόβλεπτες και αδιάκοπες απαιτήσεις. Η κατάσταση επιδεινώνεται όταν το παιδί είναι δύσκολο ή δεν αποδέχεται το δεύτερο γάμο » (Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ. 1996, σελ. 192).

Τα παιδιά έχουν ήδη μάθει να ζουν με τον ένα γονέα, με τις ευθύνες και τις απολαύσεις που συνοδεύουν την μονογονεϊκότητα. Όταν η νέα μητέρα έρχεται, παίρνει πολλούς από τους ρόλους των παιδιών, με σκοπό να τα ανακουφίσει: για παράδειγμα το νοικοκυριό, το οποίο είχε αναλάβει η μεγάλη κόρη. Όμως αυτό δεν γίνεται δεκτό και δεν εκτιμάται από την κόρη, γιατί νιώθει ότι χάνει τη θέση της.

Επιπλέον, ο νέος γονέας έχει να αναλάβει την ανατροφή των παιδιών, τα οποία πιθανότατα είχαν συνηθίσει σε έναν άλλο τρόπο ανατροφής και έχουν ήδη διαμορφώσει την προσωπικότητά τους, την οποία, πολλές φορές, είναι δύσκολο να αποδεχτεί ο νέος σύζυγος. Τα παιδιά του άλλου συζύγου μπορεί να είναι κακομαθημένα και καθόλου διευκολυντικά στον ερχομό του νέου γονέα (ό.π., σελ. 192).

Ο 'πατριός' και η 'μητριά' δεν είναι προετοιμασμένοι για τον ρόλο του γονέα. Είναι προετοιμασμένοι για τον ρόλο του συζύγου, αλλά όχι και για την ανατροφή παιδιών, που ούτε το ήθελαν, ούτε έχουν μεγαλώσει. Ακόμη και ο ερχομός ενός παιδιού επιθυμητού διαταράσσει την συναισθηματική και καθημερινή ζωή των γονέων του. Το να γίνει κανείς γονέας δεν είναι εύκολη υπόθεση. Χρειάζεται ευελιξία, διπλωματία, προσαρμοστικότητα και συμβιβαστική διάθεση, για να δημιουργηθεί ένα υποφερτό κλίμα μέσα στη νέα οικογένεια.

Μεγάλη δυσκολία παρουσιάζεται όταν ο νέος σύζυγος δεν γνωρίζει το παρελθόν του, την ιστορία του, τα χαρακτηριστικά και την προσωπικότητα του κάθε παιδιού. Πάντως όταν τα παιδιά είναι μικρά η δημιουργία καλής σχέσης κι αποδοχής μεταξύ τους είναι ευκολότερη, καθώς τα μικρά παιδιά δεν κάνουν πολλές ερωτήσεις και έχουν εκ φύσεως την τάση να επωφελούνται από τις σχέσεις, οι οποίες τους προσφέρονται (ό.π.).

9.Μια νέα οικογένεια για το παιδί

Το παιδί, σύμφωνα με τις Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. (1996, σελ. 201-204), όταν ο ένας από τους δύο γονείς του ξαναπαντρεύεται, έχει πλέον δύο οικογένειες: μία βιολογική, που όμως έχει διαλυθεί, και μία ‘νέα οικογένεια’, εκείνη στην οποία ζει καθημερινά.

Αυτή η νέα οικογενειακή κατάσταση είναι περίπλοκη και απαιτεί χρόνο, υπομονή και ψυχική διάθεση, ώστε τα άτομα να ξεκαθαρίσουν και να παραδεχτούν αυτή τη νέα κατάσταση. Πολλές οικογένειες τα καταφέρνουν, ενώ άλλες όχι. Εξαρτάται από την ηλικία των παιδιών, το φύλο τους, αν ο νέος σύζυγος έρχεται μόνος του ή με παιδιά, και ο χαρακτήρας όλων, πόσο εύκολα δηλ. μπορούν να προσαρμοστούν σ` αυτές τις αλλαγές.

Το παιδί, όμως δυσκολεύεται να εντοπίσει και να συνειδητοποιήσει αυτές τις αλλαγές και είναι υποχρεωμένο να προσαρμοστεί σε νέους χώρους με νέα πρόσωπα, συγγενικά και μη. Επιπλέον, αυτές οι ανακατατάξεις του δημιουργούν ερωτηματικά σχετικά με τις ρίζες του. Μπορεί να αναρωτηθεί για το γενεαλογικό του δέντρο και γι` αυτό πρέπει να του διευκρινιστεί η γενεαλογική του σειρά, κι ότι καθορίζεται μόνο από τους ‘γεννήτορες’. Αυτοί οι δεσμοί είναι βιολογικοί κι αμετάβλητοι, και το παιδί θα μπορέσει να προσδιορίσει τις ρίζες του.

Στο πρόσωπο του γονέα το παιδί ένα πρότυπο προς μίμηση: ο γονιός μεταβιβάζει στο παιδί στοιχεία από την προσωπική του ιστορία, από την προσωπικότητά του, κάτι που είναι πολύ σημαντικό για το παιδί, εφ` όσον οι σχέσεις είναι καθορισμένες. Στην περίπτωση, όμως, που τα ‘σημεία αναφοράς’ αλλάζουν συνεχώς, το παιδί αποπροσανατολίζεται και πολύ ουσιώδεις απορίες του δεν βρίσκουν σαφείς απαντήσεις.

Όπως αναφέρουν οι Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. (1996), ένα νέο συγγενικό δίκτυο δημιουργείται κι αν διατηρούνται οι σχέσεις και με το παλιό συγγενικό δίκτυο, τότε το πεδίο κοινωνικοποίησης

μπορεί να διευρύνεται, όμως στο παιδί μπορεί να δημιουργηθεί σύγχυση. Για το λόγο αυτό οι συναισθηματικές σχέσεις παίζουν πρωταρχικό ρόλο: και ενώ ούτε στην βιολογική οικογένεια η αγάπη δεν ήταν ένα συναίσθημα αυτονόητο, στην ανασυγκροτημένη οικογένεια τα πράγματα είναι ακόμη πιο περίπλοκα. Τα γεγονότα του παρελθόντος δεν μπορούν να ξεπεραστούν εύκολα και αρνητικά συναισθήματα, όπως το μίσος και η ζήλια, εμφανίζονται στο 'καινούριο έδαφος' παίρνοντας αφορμές από διάφορα γεγονότα.

Για το παιδί όμως που είναι ήδη καταπονημένο ψυχικά, οι συναισθηματικές σχέσεις είναι ακόμη πιο ασταθείς. Μετά το διαζύγιο των γονιών του αναγκάζεται να δημιουργήσει νέες σχέσεις, ξεχωριστές με τους δύο γονείς του, κι επιπλέον συναισθηματικούς δεσμούς με τον 'πατριό' ή τη 'μητριά' του, κι ίσως και με τα νέα του αδέρφια.

Από τη στιγμή που υπάρχουν δύο οικογένειες το παιδί δεν μπορεί να προσαρμοστεί εύκολα και ειδικά όταν αυτές είναι διαφορετικές μεταξύ τους.

Πολλά παιδιά δυσκολεύονται, γιατί έχουν να αντιμετωπίσουν τη διάσταση απόψεων των γονέων τους όσον αφορά τη διαπαιδαγώγησή τους. Οι διαφορετικοί κανόνες μεταξύ των οικογενειών αναγκάζουν πολλά παιδιά να συμπεριφέρονται διαφορετικά.

Ο νέος γονέας είναι ένα πρόσωπο που δημιουργεί άγχος στο παιδί, αφού έρχεται στον προσωπικό του χώρο κι έτσι γεννιούνται σ' αυτό πολλά ερωτήματα, όπως: «αυτό το άτομο θα μείνει για πολύ καιρό μαζί μας ή θα είναι περαστικό»; Το παιδί θα υποβάλλει το νεοφερμένο πρόσωπο σε δοκιμασία, γιατί θέλει να τον γνωρίσει.

Οι νέοι σύζυγοι, όμως, δεν αντιλαμβάνονται συνήθως τη σύγχυση που προκαλείται στο παιδί, επειδή είναι ερωτευμένοι μεταξύ τους και δεν κατανοούν εκείνη τη στιγμή ότι το παιδί δε νιώθει ανάλογα συναισθήματα για το νέο πρόσωπο. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα το παιδί να νιώθει παραμελημένο κι ότι ενοχλεί το νέο ζευγάρι. Υπάρχουν, ωστόσο, και περιπτώσεις με τα αντίθετα αποτελέσματα: να νιώθει δηλαδή το παιδί είναι περισσότερο διαθέσιμος, αφού ο νέος ενήλικας συμμετέχει περισσότερο στις οικογενειακές υποχρεώσεις (Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ., 1996).

10. Η σχέση με τους καινούριους συντρόφους των γονέων

Υπάρχουν πολλά ερωτηματικά σε μια νέα οικογενειακή κατάσταση, τόσο για την συμπεριφορά των γονέων, όσο και για το ποια θα πρέπει να είναι η σχέση ανάμεσα στους συντρόφους και τα παιδιά, καθώς και τα προβλήματα που δημιουργούνται σ' αυτήν. Το πρώτο ερώτημα που έρχεται στο μυαλό είναι για τα εμπόδια που δημιουργούνται στις σχέσεις.

Τα σοβαρότερα εμπόδια στην σχέση 'μητριάς' ή 'πατριού' με το παιδί δεν δημιουργούνται κατά κύριο λόγο από αυτό. Συνήθως προέρχονται από τη μητέρα, η οποία ζηλεύει, είτε το νέο γάμο του συζύγου, είτε την αγάπη του παιδιού της για τη « νικήτρια αντίζηλο ». Αυτό συμβαίνει κι αν ακόμη η μητέρα έχει ξαναπαντρευτεί κι έχει αποκτήσει παιδιά.

Ένα άλλο εμπόδιο, επίσης, μπορεί να προέλθει από την αλλαγή στάσης του πατέρα του παιδιού, όταν απαιτήσει παιδί από τη νέα του σύζυγο. Το παιδί από τον α' γάμο μπορεί να θυμηθεί κάτι από την οδυνηρή κατάσταση των χρόνων που οδήγησαν στο διαζύγιο. Με την σειρά και το παιδί θα τον αισθανθεί πολύ απαιτητικό απέναντί του και συχνά θα έχει δίκιο (Ντολτό Φ., 1993 σελ. 74).

Ένα ερώτημα για το οποίο αγχώνονται οι γονείς είναι για το αν το παιδί μπορεί να αποκαλεί το 'θετό γονέα': «μπαμπά» ή «μαμά». Στην ουσία πρόκειται για μια τριαδική σχέση. Το παιδί, όμως γενικά, χρειάζεται πολλούς ενήλικες, και των δύο φύλων, να ασχολούνται μαζί του. Ακόμη κι όταν είναι μικρό, είναι ευτυχισμένο να βλέπει πολλές εικόνες ανδρών και γυναικών.

Είναι προτιμότερο για ένα παιδί να λέει: «έχω δύο μπαμπάδες», παρά να λέει: «η μαμά μου ζει μόνη και δεν έχω μπαμπά». Είναι τρόπος αυτοάμυνας απέναντι στην περιέργεια των φίλων του. Η μητέρα μπορεί να του πει: «έχεις πατέρα, όπως όλα τα παιδιά, έστω κι αν δεν τον γνωρίζεις». Το να φωνάζει, όμως, δύο άτομα είτε μπαμπά είτε μαμά, είναι καλύτερο από το να μην έχει ούτε 'μπαμπά', ούτε πατέρα, γνωστό ή άγνωστο. Ένας μπαμπάς δεν είναι υποχρεωτικά ο 'πατέρας γεννήτορας', ούτε ο νόμιμος ή 'θετός' πατέρας. Μπορεί, επίσης, να έχει πολλές μαμάδες, αλλά έχει μόνο μία, αυτή που το γέννησε, γνωστή ή άγνωστη. Τα παιδιά αποκαλούν τους 'θετούς γονείς' μπαμπάδες ή μαμάδες με την λογική ότι αυτοί τους συμπαραστέκονται και τους συμπεριφέρονται σαν στους αληθινούς μπαμπάδες και μαμάδες (ό.π., σελ. 74).

Ένα άλλο θέμα που προκύπτει είναι, ότι συνήθως τα παιδιά δεν θέλουν οι γονείς τους να ξαναπαντρευτούν. Η καλύτερη απάντηση που πρέπει να δώσουν οι γονείς είναι ότι: «Δεν

παντρεύομαι για να σας ευχαριστήσω ή να σας δυσαρεστήσω.

Παντρεύομαι γιατί το έχω ανάγκη». Τα παιδιά που δεν το αποδέχονται αυτό, μένουν συχνά μωρά για πολύ καιρό. Αν οι γονείς υπακούσουν στις προτροπές των παιδιών τους – να μην παντρευτούν – είναι σίγουρο ότι μετά από χρόνια θα πουν ότι θυσιάστηκαν γι' αυτά και δεν ξαναπαντρεύτηκαν, καθλώνοντάς τα με ενοχές.

«Υπάρχουν, όμως, και παιδιά που επιθυμούν οι γονείς τους να ξαναπαντρευτούν. Τα παιδιά αυτά θέλουν να απελευθερωθούν από τις αιμομικτικές τους ορμές, απέναντι στο γονέα με τον οποίο ζουν. Αυτό συμβαίνει, επειδή ο γονέας φαίνεται να μην χρειάζεται άλλους ενήλικες κι αναδιπλώνεται συναισθηματικά στο παιδί. Ή επειδή ο ενήλικας ζει πάλι με το δικό του πατέρα ή μητέρα» (Ντολτό Φ. 1993, σελ. 77).

Οι 'θετοί γονείς' αναρωτιούνται εάν θα πρέπει να θυμίζουν στα παιδιά ότι δεν είναι οι βιολογικοί γονείς τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις, μπορεί να είναι ανάγκη να πει 'ο πατριός' ή 'η μητριά', ότι δεν είναι εχθρός με τον βιολογικό του γονέα. Τα παιδιά μπορούν να ακούσουν τα πάντα, 'πως: « Δεν έχεις παρά μόνο έναν πατέρα, αυτόν που σε γέννησε αλλά εγώ δέχομαι ευχαρίστως να είμαι ο 'μπαμπάς σου'». Εάν η θέση του παιδιού απέναντι στο νέο σύντροφο δεν είναι ξεκάθαρη και δεν έχει διατυπωθεί λογικά και με στοργή από τον βιολογικό γονέα, τότε δημιουργείται μία αβεβαιότητα για το παιδί. Γι' αυτό θα πρέπει να γίνει σαφές, η σχέση του παιδιού με το νέο σύντροφο, χωρίς να υπενθυμίζεται συνεχώς (ό.π.).

Ο Λουίς Ρόχας Μάρκος (1998), αναφέρει το ερώτημα, ποιος πρέπει να παρέμβει στην διαπαιδαγώγηση των παιδιών και ποιος πρέπει να αναλάβει τον πειθαρχικό ρόλο.

Ανάμεσα στους 'πατριούς'/ 'μητρίες' και τα παιδιά η σχέση δεν είναι βιολογική, αλλά συναισθηματική και παιδαγωγική. Όσο σαφής, απλός και συνετός και συνετός είναι ο βιολογικός δεσμός, τόσο υποκειμενικός και πολύπλοκος είναι ο εξ' ορισμού συναισθηματικός δεσμός. Οι οικογένειες αυτές θα πρέπει να διευθετούν τα προβλήματά τους χωρίς τη βοήθεια των νόμων, και να διευκολύνουν τις σχέσεις μεταξύ των μελών. Έτσι καταναλώνουν πολύ χρόνο κι ενέργεια για την επινόηση νέων τρόπων διευθέτησης των σχέσεών τους, για να ορίσουν κάποιους κανόνες συμπεριφοράς και να προσδιορίσουν την καθημερινή πραγματικότητα.

Φαίνεται, λοιπόν, πως είναι αναγκαίο τα παιδιά να παραδεχτούν και να αποδεχτούν τη σχέση με το νέο γονέα, αλλά και με τα νέα αδέρφια του – ετεροθαλή και εξ' αγχιστείας.

11.Τα αδέρφια στη νέα οικογένεια

Σε κάθε νέα οικογένεια, όταν υπάρχουν παιδιά από τους προηγούμενους γάμους των συζύγων, τότε η σχέση μεταξύ των παιδιών γίνεται πιο πολύπλοκη και απαιτεί περισσότερη περίσκεψη κι οργάνωση, ώστε να λειτουργήσει με τον καλύτερο δυνατό τρόπο.

Ορισμένα παιδιά αντιμετωπίζουν τον ερχομό των νέων ετεροθαλών αδερφών με φόβο και ζήλια, γιατί πιστεύουν ότι θα χάσουν την αγάπη του γονιού που μένει μαζί του. Άλλα πάλι παιδιά προσαρμόζονται κι επιδιώκουν την συμβίωση με τα ετεροθαλή αδέρφια, καθώς μπορούν να δημιουργήσουν ένα νέο χώρο ταύτισης κι αλληλεγγύης. Ένα κοινό πεδίο που θα βοηθήσει και θα εξισορροπήσει τις σχέσεις με τους γονείς τους.

Όσο μικρότερο είναι το παιδί, τόσο ευκολότερη είναι η προσαρμογή του στη συμβίωση με τα νέα του αδέρφια. Σε μεγαλύτερη ηλικία τα παιδιά έχουν την τάση να θεωρούν τον ερχομό των αδερφών ως εισβολή. Τα αδέρφια εξ αίματος χαρακτηρίζονται από την κοινή τους καταγωγή, γι' αυτό και δεν νιώθουν να διαφοροποιούνται. Στα αδέρφια εξ αγχιστείας η καταγωγή είναι διαφορετική και « οι δεσμοί δεν έχουν ακόμη ριζώσει» (Γκαρμπάρ Κ.& Τεοντόρ Φ. 1996, σελ.211). Ωστόσο, τα αρνητικά συναισθήματα που πιθανόν να δημιουργούνται, μπορεί να προαχθούν σε αλληλεγγύη κι οικειότητα, αν το γονεϊκό κλίμα είναι πρόσφορο για κάτι τέτοιο.

Σε κάθε οικογένεια το κάθε παιδί έχει συγκεκριμένη θέση στην οικογενειακή κι αδελφική ιεραρχία. Είναι είτε ο μεγάλος αδελφός με τις ευθύνες και το κύρος, την δύναμη και την εμπιστοσύνη που εμπνέει, είτε ο μικρός αδελφός, το αγαπημένο παιδί, το χαϊδεμένο με τα νάζια και τις αταξίες του. Τις περισσότερες φορές με τον ερχομό των νέων παιδιών, τα αδέρφια όλα χάνουν τη θέση τους. Από μεγάλα αδέρφια γίνονται μεσαία και αλλάζει έτσι ο τρόπος ζωής και σκέψης που είχαν για τον εαυτό τους. Αυτό δημιουργεί προστριβές, συγκρούσεις, παράπονα, αισθήματα αδικίας και θλίψης.

Οι εκδηλώσεις ζήλιας απέναντι στα νέα αδέρφια είναι φυσιολογική εκδήλωση, καθώς μπορεί να χρησιμοποιηθεί ως μέσο επίθεσης εναντίον του 'νέου' ή του βιολογικού γονέα, οι οποίοι δεν θέλουν να εμπλακούν ευθέως στις διαφορές των παιδιών, ή ως αντανάκλαση των γονεϊκών διαπληκτισμών ή ακόμη την έλλειψη κανόνων λειτουργίας μέσα στην οικογένεια (ό.π., σελ.213).

Πολλές φορές, όμως, έχει παρατηρηθεί να σχηματίζονται κλίκες ανάμεσα στα παιδιά των δύο γονέων, λόγω ηλικίας ή φύλου κ.λ.π. Οι κλίκες αυτές ίσως αυξήσουν τη ζήλια ανάμεσα στα παιδιά του ίδιου γονέα. Οι γονείς, από την πλευρά τους προτείνουν ότι δεν πρέπει να παρεμβαίνουν στις σκηνές ζήλιας ανάμεσα στα αδέρφια, καθώς αυτή η παρέμβαση μπορεί να επιφέρει περισσότερη σύγχυση μεταξύ των παιδιών. Από την άλλη όμως η μη ενασχόληση με τις διαφορές ή τις διαμάχες των παιδιών, μπορεί να θεωρηθούν και ως αδιαφορία. Ενδέχεται οι διαφορές αυτές να φανούν ως ανταγωνισμοί ανάμεσα σε διαφορετικές κλίκες κι όχι σαν παιδικές διαμάχες. Αν οι διαμάχες αυξηθούν ή γίνουν μόνιμη κατάσταση, η συζήτηση σε οικογενειακό επίπεδο μπορεί να εκτονώσει την κατάσταση (ό.π., σελ.213).

Πολλές φορές, όμως, συνάπτονται και συμμαχίες και μυστικές συμφωνίες ανάμεσα στα αδέρφια. Η φύση των αδερφικών δεσμών είναι πολύ ιδιαίτερη και σημαντική. Η σύμπνοια αυτή πάντα ευχαριστεί και χαροποιεί τους γονείς, καθώς γνωρίζουν ότι η επιτυχία του γάμου εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από αυτό. Ανησυχία κι ιδιαίτερη προσοχή χρειάζεται όταν τα παιδιά είναι στην εφηβεία και διαφορετικού φύλου από διαφορετικό γονέα, καθώς βρίσκονται στο «έλεος της σεξουαλικότητας και των συναισθημάτων τους». Η διαρκής επαγρύπνηση των γονέων και η θέσπιση ορισμένων κανόνων, όσον αφορά τις αμοιβαίες επισκέψεις στα δωμάτια, ή κατά πόσο τα παιδιά πρέπει να κυκλοφορούν γυμνά μέσα στο σπίτι, είναι κάποια από τα προστατευτικά μέτρα που πρέπει να ληφθούν (ό.π., σελ. 215).

12. Ο ερχομός ενός νέου μωρού

Μέσα σε μια 'νέα οικογένεια', από τη στιγμή που θα περάσει ένα χρονικό διάστημα προσαρμογής και κοινής ζωής, είναι πιθανό το ζευγάρι να αποφασίσει να απαιτήσει ένα παιδί. Η απόφαση αυτή, όταν μάλιστα πραγματοποιείται, δημιουργεί αρκετές δυσκολίες και δυσφορία, τόσο στα παιδιά που ήδη υπάρχουν στην οικογένεια, όσο και στους συζύγους.

Η ιδέα του ερχομού ενός νέου παιδιού στην οικογένεια, όπως αναφέρουν οι Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. (1996, σελ.215), είναι πιθανό να δημιουργήσει έντονες ανησυχίες στο παιδί. Αυτό συμβαίνει, γιατί είναι υποχρεωμένο να μοιραστεί την αγάπη του φυσικού γονιού του, εκτός από το 'θετό γονέα' και τα παιδιά του, και με το νέο μέλος

που έρχεται στην οικογένεια. Ο φόβος, δηλ. ότι ο γονέας μπορεί να το εγκαταλείψει ή να σταματήσει να το αγαπά, αρχίζει να το κυριεύει. Αυτό, επίσης, έχει μεγαλύτερες πιθανότητες να συμβεί, όταν ο ρόλος του παιδιού μέσα στη νέα οικογένεια δεν είναι ξεκάθαρος και το παιδί δυσκολεύεται να συνειδητοποιήσει και τη δική του θέση, αλλά και τη θέση του νέου ατόμου, σε σχέση με τον εαυτό του και τα άλλα μέλη της οικογένειας.

Πολλές φορές, όταν γεννιέται ένα παιδί, είναι δυνατόν οι γονείς να αλλάξουν στάση απέναντι στα παιδιά τους – φυσικά και ‘θετά’ – δίνοντας έτσι την εντύπωση πως το νέο παιδί είναι αυτό που τους δένει και τους δίνει χαρά, σε αντίθεση με τα άλλα παιδιά τους, που περισσότερες δυσκολίες παρά χαρές δημιουργεί η συνύπαρξή τους (στην αρχή τουλάχιστον της συμβίωσης). Μία τέτοια συμπεριφορά εκ μέρους των γονιών – ακόμη κι αν κατά ένα μέρος είναι δικαιολογημένα – είναι φυσικό πως προκαλεί ιδιαίτερο πόνο στα παιδιά και δυσκολεύονται να δεχτούν αυτή τη διαφορετική μεταχείριση και την αδικία εις βάρος τους. Ωστόσο, άλλες φορές συμβαίνει οι γονείς να συμπεριφέρονται σε όλα τα παιδιά – φυσικά και ‘θετά’ – με τον ίδιο τρόπο. Μπορεί, μάλιστα τα «δικά τους» να τα διαπαιδαγωγούν αυστηρότερα, ακριβώς για να μη δημιουργήσουν την εντύπωση ότι τα ευνοούν, σε σύγκριση με τα παιδιά του συντρόφου τους (Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. 1996, σελ. 215-216).

Ο ερχομός, λοιπόν, ενός νέου μωρού στην οικογένεια, αποτελεί ‘σταθμό’ στην οικογενειακή αναδιοργάνωση. Τα παιδιά μπορεί να ενθουσιάζονται όταν βλέπουν τους γονείς τους ξανά ευτυχισμένους, δεν παύει όμως να υπάρχει έντονα η ανάγκη για επανεξέταση της δικής τους συναισθηματικής ζωής. Θα πρέπει να δεχτούν την ανακατανομή εξουσιών και θέσεων. Κάτι τέτοιο μπορεί να αλλάξει, όχι μόνο τη σχέση που προϋπήρχε με τους γονείς, αλλά και αυτή με τα αδέρφια του – βιολογικά και ετεροθαλή (ό.π.).

Όλη αυτή η συναισθηματική αναστάτωση στην οποία υπόκειται το παιδί, οδηγεί συχνά στην εριστική και απορριπτική στάση εκ μέρους του απέναντι σε κάθε άτομο της ‘νέας’ οικογένειας, που του προκαλεί δυσφορία. Το παιδί δυσκολεύεται να οριοθετηθεί και έχει ανάγκη να κατανοήσει το ίδιο, τις δικές του αντιδράσεις. Η κατάλληλη, λοιπόν, προετοιμασία για την πορεία και τη λειτουργία της ‘νέας’ οικογένειας, είναι απαραίτητη και απαιτεί μεγάλη σαφήνεια και ακρίβεια από τους γονείς, στο θέμα αυτό.

Βασική, επίσης, προϋπόθεση για την καλή πορεία της ‘νέας’ οικογένειας είναι όλα τα μέλη να είναι «ψυχικώς διαθέσιμα», να έχουν θέληση και να προσπαθούν, προκειμένου να προσαρμοστούν και να δημιουργήσουν μία οικογενειακή συνοχή. Έτσι το παιδί μπορεί να επωφεληθεί από τη νέα οικογενειακή κατάσταση, σ’

αυτήν την πιο διευρυμένη μορφή της, και να νιώθει ευχάριστα που του δίνεται η ευκαιρία να ζήσει κάτι τόσο διαφορετικό, μία κατάσταση που «διευρύνει τους ορίζοντές του, αναπτύσσει το κριτικό του πνεύμα και την ανεκτικότητα του» (ό.π., σελ. 217).

Για να γίνει αυτό εφικτό, οφείλουν οι γονείς – βιολογικοί και ‘θετοί’ – να κάνουν προσπάθειες και να ενισχύσουν το παιδί, προκειμένου να προετοιμαστεί σωστά για να προσαρμοστεί σωστά και να αγαπήσει τη ‘νέα’ οικογένεια.

13. Η προετοιμασία των παιδιών, για να αγαπήσουν τη ‘νέα οικογένεια’

Ο ρόλος του φυσικού γονέα στην ανάπτυξη μιας νέας σχέσης, μεταξύ του ενήλικα και του παιδιού, όπως αναφέρουν οι Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. (1996), είναι καθοριστικός. Αν ο νέος ενήλικας παρουσιαστεί σαν νέος μπαμπάς ή μαμά, τότε είναι πιθανόν το παιδί να νιώσει αισθήματα προδοσίας έναντι του άλλου γονιού. Αν παρουσιαστεί σαν νέος/ α σύζυγος, τότε ίσως και να αποφευχθεί η σύγχυση στις γονεϊκές θέσεις.

Ο γονέας, επίσης, μπορεί να πει στο παιδί του ότι δεν είναι υποχρεωμένο να αγαπά το ‘θετό’ γονιό του, όπως τον βιολογικό, αλλά ότι πρέπει να υπάρχει σεβασμός μεταξύ τους. Πρέπει να πληροφορήσει το/ τη νέο/ α σύζυγο, για το χαρακτήρα του παιδιού και να ισορροπεί την κατάσταση, όταν υπάρχουν συγκρούσεις ανάμεσα στο νέο σύζυγο και στα παιδιά. Είναι καθήκον του, επίσης, να παραχωρήσει ορισμένες γονεϊκές υποχρεώσεις στο νέο σύζυγο, κι όσον αφορά τη διαπαιδαγώγηση του παιδιού, πρέπει να υπάρχει σύμπνοια.

Υπάρχουν, ωστόσο, και περιπτώσεις, που ο γονέας και το παιδί έχουν μία πολύ στενή σχέση, που κάποιος πρέπει να είναι πολύ θαρραλέος για να μπει ανάμεσά τους (Γκαρμπάρ Κ. & Τεοντόρ Φ., 1996, σελ.195).

Ο Herbert Martin (1998, σελ. 58), αναφέρει ότι ο γονέας δεν θα πρέπει να αναγκάσει το παιδί να πάρει το μέρος κανενός, αλλά να του δώσουν το χρόνο να κάνει μία σταδιακή μετάβαση στη νέα οικογενειακή κατάσταση, επισκεπτόμενο συχνά την καινούρια οικογένεια πριν την οριστική μετακόμισή του.

Ο Herbert Martin (1998, σελ. 58-59), χαρακτηριστικά αναφέρει μία μέθοδο, ώστε να κατανοήσει το παιδί, ότι μπορεί να αγαπά την

καινούρια οικογένεια χωρίς να εγκαταλείψει την αγάπη των γονιών του.

Παρουσιάζει τον γονέα να κρατάει ένα κεριάκι και να λέει: «Όταν γεννήθηκες, είχες το χάρισμα να δίνεις και να παίρνεις αγάπη. Αυτό το χάρισμα μοιάζει με ένα φως, σε κάνει να νιώθεις ζεστός κι ευτυχισμένος». (Εκείνη τη στιγμή ο γονιός ανάβει το κεριάκι, που απεικονίζει το παιδί). «Στην αρχή συνήθισες τη μαμά σου. Αυτή σε αγκάλιασε και σου έδωσε να φας. Ένωσες κοντά της». (Και τότε βάζει το αναμμένο κεριάκι του παιδιού δίπλα στο ζεστό κεριάκι που αναπαριστάει τη μητέρα που το γέννησε, έως ότου ανάψει και αυτό). «Και με τα δύο κεριάκια ανάβει ένα φως αγάπης.» Έπειτα συνεχίζει λέγοντα: «Ο μπαμπάς σου πίστευε ότι ήσουν πραγματικά ιδιαίτερος. Έπαιζε μαζί σου όταν γύριζε σπίτι από τη δουλειά. Σε βοηθούσε να κάνεις μπάνιο. Τον ένωθες κοντά σου» (βάζοντας το κεριάκι του παιδιού πλάι στο κεριάκι του πατέρα έως ότου ανάψει) «και ανάβεις ένα φως αγάπης και με τον πατέρα». Ανάλογα μετά μπορεί να συνεχίσει: «Ο μπαμπάς και η μαμά σου σταμάτησαν να αγαπούν ο ένας τον άλλον. Ο μπαμπάς σου πήγε να ζήσει σε άλλο σπίτι, αλλά το φως της αγάπης του για σένα συνεχίζει να υπάρχει, και το φως της αγάπης σου για εκείνον συνεχίζει, επίσης, να υπάρχει».

Μπορεί μετά να συνεχίσει: «Ο μπαμπάς σου/ η μαμά σου πρόκειται να παντρευτεί την/ τον (το όνομα του νέου/ της νέας συντρόφου). Αυτός/ ή θα ζει στο σπίτι σας και θα κάνει για σένα μερικά πράγματα που συνήθιζε να κάνει ο μπαμπάς σου/ η μαμά σου, όταν οι γονείς σου ήταν ακόμη παντρεμένοι. Με τον καιρό μπορεί να συνηθίσεις την/ τον ... (το όνομα της/ του νέας/ ου συντρόφου) να σε βοηθά σε διάφορα πράγματα. Μπορείς να έρθεις κοντά του/ της κι εκείνος μπορεί να έρθει κοντά σου. (Ανάβετε το κεριάκι που αναπαριστά το 'θετό' γονέα). «Όταν συμβεί αυτό, θα υπάρχει ακόμη ένα πρόσωπο που θα αγαπάς και θα σε αγαπά. Είναι σημαντικό να θυμάσαι ότι το φως της αγάπης που αισθάνεσαι για τον μπαμπά/ τη μαμά σου δε θα σβήσει. Η αγάπη δεν είναι σαν τη σούπα που τη μοιράζεις έως ότου τελειώσει. Μπορείς να αγαπάς όλους τους ανθρώπους με τους οποίους έρχεσαι κοντά. Κανείς όμως δε θα σε κάνει να σβήσεις κανένα από τα κεριά σου. Δεν είσαι υποχρεωμένος να απομακρύνεις την αγάπη που νιώθεις για τον μπαμπά/ τη μαμά σου, για να αγαπήσεις τον/ την ... (το όνομα του/ της νέου/ νέας συντρόφου).

Χρειάζεται μ' αυτόν τον τρόπο να δοθεί στο παιδί η άδεια να μεγαλώσει κοντά σε ένα καινούριο πρόσωπο που θα το φροντίσει. Αυτή η μέθοδος συνίσταται για κάθε περίπτωση που το παιδί νιώθει υποχρεωμένο να «σβήσει» τα συναισθήματά του προς ένα σημαντικό ενήλικα, για να ευχαριστήσει κάποιον άλλον. Επιλέχθηκε

το κερι σαν σύμβολο, γιατί μπορεί να το αντιληφθεί το παιδί για την αγάπη, ως φως και ζεστασιά. Και κλείνοντας ο γονιός μπορεί να πει:

« Βλέπω(το όνομα του παιδιού), ότι καταλαβαίνεις τι σημαίνει να αγαπάς. Δε νομίζω ότι χρειάζεσαι πια τα κεριά για να σε βοηθήσουν. Αυτό το κερι δεν είναι στην πραγματικότητα η μητέρα/ ο πατέρας σου. Αυτή/ -ός δεν θα πάψει να σε αγαπά, εάν το σβήσεις. Είσαι έτοιμος να με βοηθήσεις να το σβήσουμε »;

Αυτό πρέπει να επαναληφθεί για κάθε κερι προτού σβηστεί.
(Herbert Martin, 1998, σελ. 58-59).

14. Δυσκολίες στις ανασυγκροτημένες οικογένειες

Είναι γεγονός ότι βιολογικοί και ‘θετοί’ γονείς που δημιουργούν μια νέα οικογένεια κάνουν προσπάθειες προκειμένου και οι ίδιοι και τα παιδιά να συμβιώσουν ομαλά στη νέα οικογένεια. Ωστόσο, οι δυσκολίες είναι αναπόφευκτες.

Το παιδί δυσκολεύεται να δεχτεί το χωρισμό των βιολογικών του γονέων. Όνειρο κι ελπίδα του είναι η συμφιλίωση και η επανασύνδεσή τους. Έτσι όταν έρχεται ο νέος σύζυγος του γονιού με τον οποίο μένει μαζί, τα όνειρά του διαψεύδονται, απογοητεύεται και νιώθει θυμωμένο.

Στην μονογονεϊκότητα το παιδί έχει στραμμένη επάνω του όλη την προσοχή του γονιού του και νιώθει το ‘παιδί – βασιλιάς’. Όταν έρχεται ο νέος σύζυγος αισθάνεται ότι χάνει αυτά τα πρωτεία και πιστεύει ότι δεν σημαίνει τίποτα , για τον γονέα που μέχρι πρότινος νόμιζε ότι ήταν το παν γι` αυτόν.

Όπως αναφέρουν οι Γκαρμπάρ Κ. και Τεοντόρ Φ. (1996, σελ. 205), το παιδί που δεν έχει δεχτεί το χωρισμό των γονιών του, κινδυνεύει να βιώσει το δεύτερο γάμο της μητέρας του ή του πατέρα του, ‘ως προδοσία’. Χρειάζεται να περάσει ένα χρονικό διάστημα μεταξύ της διάλυσης και της ανασυγκρότησης, για να προσαρμοστεί και να αφομοιώσει τις αλλαγές. Μεγάλη σημασία έχει η συζήτηση μεταξύ των παιδιών και του νέου ζευγαριού.. Να εξηγηθεί η επιθυμία των ενηλίκων να ζουν με άλλους ενήλικες, και να διαβεβαιωθεί το παιδί πως οι γονείς το αγαπούν και το στηρίζουν.

Πολλά παιδιά βιώνουν τον δεύτερο γάμο πολύ αρνητικά. Κλείνονται στον εαυτό τους, προσποιούνται πως είναι θύματα, είναι αντιδραστικά κι επιθετικά. Πολλά μετατοπίζουν την επιθετικότητά τους στο σχολείο, στους δασκάλους και στα αδέρφια τους. Αν ο δεύτερος γάμος δεν γίνει βεβιασμένα, ‘αν γίνουν συστάσεις’, εάν

εξηγηθούν τα δικαιώματα και οι υποχρεώσεις του καθενός, τότε ο γάμος, μετά από κάποιο χρονικό διάστημα, θα γίνει παράγοντας σταθερότητας για τα παιδιά (ό.π.).

Από έρευνες που έχουν γίνει, σύμφωνα με τον Herbert M. (1998), η αντικοινωνική συμπεριφορά που παρουσιάζεται στα παιδιά μετά το νέο γάμο, βελτιώνεται σημαντικά δύο χρόνια μετά την πραγματοποίηση του γάμου.

Δυσκολίες, επίσης, παρουσιάζονται όταν ξαναπαντρεύεται ο γονιός που δεν μένει μαζί του το παιδί. Το παιδί βιώνει ξανά αισθήματα εγκατάλειψης και ανησυχίας, όχι όμως τόσο έντονα, καθώς δεν ζει καθημερινά μαζί του. Οι νέες, όμως, συνθήκες που επικρατούν στο σπίτι το κάνουν να νιώθει παρείσακτο και φιλοξενούμενο. Το παιδί, επίσης, ζηλεύει περισσότερο τα παιδιά του νέου συντρόφου, καθώς βλέπουν περισσότερο τον μπαμπά του ή τη μαμά του κι επειδή αυτός/ η ασχολείται περισσότερο μ` αυτά.

«Τέτοιου είδους αντιζηλίες και αισθήματα αδικίας φανερώνουν, ορισμένες φορές, την μεγάλη οδύνη του παιδιού, το οποίο νιώθει ότι δεν έχει καμιά αξία για το γονέα και αισθάνεται εγκαταλειμμένο. Σ` αυτήν την περίπτωση, θα είναι καλό, ο γονέας που έχει φύγει από το σπίτι να μιλήσει με το παιδί του και να φροντίσει να μοιράζεται ορισμένες προσωπικές στιγμές μαζί του, ώστε να του προσφέρει ένα αίσθημα ασφάλειας » (Γκαρμπάρ κ. & Τεοντόρ Φ., 1996, σελ. 207).

(Βλ. Παράρτημα Γ)

Ζ. ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΕΣ ΜΕΛΕΤΕΣ- ΠΟΣΟΣΤΑ

1.Ποσοστά Διαζυγίων

Στις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα, η οικογένεια θα μπορούσε να χαρακτηριστεί μάλλον εκτεταμένη και πολυλειτουργική, με αποτέλεσμα η συζυγική δυσλειτουργία να είναι ένα θέμα στο οποίο δε δινόταν έμφαση από κανέναν. Άλλωστε η τεκνογονία πολλών παιδιών, η ανατροφή, η εκπαίδευση και η κοινωνικοποίησή τους, καθώς και η φροντίδα των ηλικιωμένων, που σε μεγάλο ποσοστό αναλάμβανε η οικογένεια, δεν άφηναν περιθώριο μεταξύ των συζύγων για διενέξεις. Η πατριαρχική δομή και εξουσία, η αποδοκιμασία από την κοινή γνώμη, η ύπαρξη πολλών παιδιών, η υποχρέωση επιστροφής της προίκας, ήταν όλα ανασχετικά του διαζυγίου.

Ωστόσο, στην Ελλάδα την δεκαετία του `80 (Ε.Σ.Υ.Ε.), λιγότερα από τα μισά διαζύγια αφορούσαν άτεκνους. Οι περισσότεροι διαζευγμένοι είχαν 1 ή 2 παιδιά, με αποτέλεσμα κάθε χρόνο να αυξάνει ο αριθμός των παιδιών που πλήττονται από το διαζύγιο (Πίνακας 1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1.

ΠΑΙΔΙΑ ΠΟΥ ΠΛΗΤΤΟΝΤΑΙ ΚΑΘΕ ΧΡΟΝΟ ΑΠΟ ΤΑ ΔΙΑΖΥΓΙΑ	
1972	1712
1973	2278
1974	1980
1975	1772
1976	1724
1977	2061
1978	2290

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε 1981

Σύμφωνα με την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, το σύνολο των διαζυγίων και τα συναινετικά διαζύγια από το 1984 μέχρι το 1998 αναγράφονται στον Πίνακα 2.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2

ΕΛΛΑΔΑ

ΕΤΟΣ	Σύνολο διαζυγίων	Συναινετικά διαζύγια
1984	8.672	5.104
1985	7.568	4.596
1986	8.939	6.195
1987	8.830	5.737
1988	8.335	6.013
1989	6.360	4.313
1990	6.037	4.125
1991	6.351	4.578
1992	6.156	4.768
1993	7.725	6.283
1994	7.675	6.230
1995	10.995	8.077
1996	9.360	6.740
1997	9.422	7.076
1998	7.814	6.234

ΠΗΓΗ: Ε.Σ.Υ.Ε. « Στατιστική της Δικαιοσύνης »

Από τον πίνακα 2, διαπιστώνεται ότι ο αριθμός των διαζυγίων στην Ελλάδα δεν είναι πολύ μεγάλος, συγκριτικά με άλλες χώρες και υπάρχει μία σχετική σταθερότητα. Το έτος 1995 'από μόνο του' δεν διατυπώνει συμπεράσματα για θεματική αύξηση διαζυγίων. Εντυπωσιακή και ενθαρρυντική είναι, επίσης, η αναλογία μεταξύ συναινετικών διαζυγίων και διαζυγίων με αντιδικία. Περίπου το 75% των διαζυγίων εκδίδεται ύστερα από συμφωνία συζύγων, γεγονός που υποδηλώνει, όχι μόνο την επιτυχή διείσδυση του συναινετικού διαζυγίου στην κοινωνική πραγματικότητα, αλλά κυρίως την ποιοτική μετάβαση στην ειρηνική αντιμετώπιση της αποτυχίας του γάμου με ιδιαίτερα ευεργετικά αποτελέσματα, τόσο στους διαζευγμένους, όσο και στα ανήλικα παιδιά τους (Ελευθεροτυπία, 28 Αυγούστου 2001).

Όσον αφορά την υπαιτιότητα των συζύγων για τους διαλυμένους γάμους, με βάση τις δικαστικές αποφάσεις 1960 – 1996, από έρευνα της Εθνικής στατιστικής Υπηρεσίας της Ελλάδος, διαπιστώθηκε, ότι η συνυπαιτιότητα είναι συχνότερη και παρατηρείται μία τάξη αύξησης του αριθμού αποφάσεων των δικαστικών διαζυγίων με βάση την κοινή υπαιτιότητα (Πίνακας 3).

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

Υπαιτιότητα συζύγων για τους διαλυμένους γάμους, σύμφωνα με τις δικαστικές αποφάσεις, 1960 - 1996			
ΕΤΟΣ	Υπαιτιότητα		
	του άνδρα	της γυναίκας	και των δύο
1960	692	850	897
1961	798	909	1.082
1962	843	959	1265
1963	783	892	1.414
1964	719	839	1.713
1965	799	930	1.762
1966	765	972	1.620
1967	552	750	1.982
1968	738	799	1.679
1969	691	896	1.560
1970	656	742	2.094
1971	730	871	2.074
1972	637	775	1.983
1973	815	859	2.395
1974	674	728	2.212
1975	627	703	2.395
1976	638	662	2.468
1977	641	626	3.239
1978	575	653	3.093
1979	570	578	3.566
1980	2.162	1.144	3.378
1981	1.539	576	4.234
1982	937	418	4.203
1983	571	378	4.958
1984	694	548	7.430
1985	353	402	6.813
1986	205	242	8.492
1987	375	346	8.109
1988	303	318	7.714
1989	280	294	5.786

1990	288	343	5.406
1991	242	271	5.838
1992	171	225	5.760
1993	198	188	7.339
1994	186	162	7.327
1995	310	287	10.398
1996	241	244	8.875

ΠΗΓΗ: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, Στατιστική της Δικαιοσύνης

Σύμφωνα με μία έρευνα το 1990 από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος, σε σύνολο 6.037 διαζυγίων οι περισσότερες οικογένειες χώρισαν, αφού συμπληρώθηκε η πρώτη δεκαετία (10 – 14 χρόνια γάμου = 1.178 διαζύγια), ενώ μεγάλη αύξηση διαζυγίων παρατηρείται και μετά τη δεύτερη δεκαετία (20 < χρόνια γάμου = 1.077 διαζύγια). Σε σύνολο 6.037 διαζυγίων, οι 4.446 οικογένειες είχαν « ζώντα τέκνα ». 1.538 οικογένειες είχαν ένα παιδί, ενώ ακολουθούν 1.313 οικογένειες με δύο παιδιά. (Πίνακες 4 & 5)

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Διαζύγια κατά διάρκεια γάμου, Έτους 1990	
Διάρκεια γάμου	Διαζύγια
Κάτω του έτους	5
1 έτους	125
2 ετών	273
3 ετών	393
4 ετών	334
5 ετών	345
6 ετών	307
7 ετών	357
8 ετών	302
9 ετών	299
10 – 14 ετών	1.178
15 – 19 ετών	774
20 < ετών	1.077
Δε δηλώθηκε	268
Σύνολο Διαζυγίων	6.037

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

Διαζύγια κατά αριθμό 'ζώντων τέκνων' κατά την έκδοση του διαζυγίου, έτους 1990	
Αριθμός τέκνων	Διαζύγια
Σύνολο Διαζυγίων	6.037
0 τέκνα	1.591
1 τέκνο	1.538
2 τέκνα	1.313
3 τέκνα	270
4 τέκνα	56
5 τέκνα	11
6 τέκνα	7
7 < τέκνα	8
Δε δηλώθηκε	1.243
Συνολικός αριθμός τέκνων	5.351

1. Ν. 868/79 «Περί διαζυγίων λόγω μακροχρόνιας διακοπής της έγγαμης συμβίωσης»
2. Ν. 1329/83 «Περί διακοπής της έγγαμης συμβίωσης πέραν των 4 ετών»

Σύμφωνα με τη Χατζηχρήστου (1999), από την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία Ελλάδος, ως συχνότερος λόγος διαζυγίου παρουσιάζεται το συναινετικό διαζύγιο και ακολουθούν οι άλλοι «νόμιμοι λόγοι» της ισχύουσας νομοθεσίας και η «υπερτετραετής διάσταση». Τα δεδομένα αυτά είναι ιδιαίτερα σημαντικά, γιατί δείχνουν καθαρά την διαφοροποίηση των κοινωνικών στερεοτύπων γύρω από το διαζύγιο, αφού ουσιαστικά το συναινετικό διαζύγιο 'ισοδυναμεί με αναγνώριση συνυπαιτιότητας' (Πίνακας 6).

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Οριστικές αποφάσεις διαζυγίων σύμφωνα με το Ν. 1329/83 Κατά λόγο διαζυγίου, 1984 – 1996					
Λόγοι Διαζυγίου					
Ισχυρός κλονισμός					
ΕΤΟΣ	Μοιχεία	Κακόβουλος Εγκατάλειψη	Υπερτετραετής διάσταση	Άλλοι νόμιμοι λόγοι	Συναινετικό διαζύγιο
1984	21	46	640	601	5.104
1985	25	94	797	1.026	4.596
1986	16	97	1.260	1.170	6.195
1987	15	77	1.264	1.729	5.737
1988	3	51	911	1.357	6.013
1989	8	46	784	1.205	4.313
1990	4	37	849	1.019	4.125
1991	1	34	750	987	4.578
1992	4	27	597	655	4.768
1993	2	32	739	527	6.283
1994	5	27	693	573	6.230
1995	3	47	1.775	862	8.077
1996	5	74	1.802	680	6.740

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδας, στατιστική της Δικαιοσύνης
Σημείωση: Για κάθε έτος δεν δηλώθηκε η αιτία για ένα διαφορετικό αριθμό διαζυγίων, που δεν συμπεριλαμβάνονται στον πίνακα, υπολογίζονται όμως στο γενικό σύνολο.

2.Ποσοστά Μονογονεϊκών οικογενειών

Σύμφωνα με την Κογκίδου (1995), η μονογονεϊκή οικογένεια, συνήθως, δεν είναι μία μορφή οικογένειας που διατηρείται για μεγάλο χρονικό διάστημα. Η διαβίωση σε μία μονογονεϊκή οικογένεια μπορεί να αφορά μόνο μία μεταβατική περίοδο στην ζωή ενός ατόμου. Έτσι λοιπόν οι καταγραφές μικρού μέρους από το συνολικό αριθμό ατόμων που ζουν σε κάποια περίοδο της ζωής τους σε μονογονεϊκή οικογένεια, είναι στιγμιαίες καταγραφές και δεν είναι αντιπροσωπευτικές.

Οι παρακάτω πίνακες είναι από εθνικές πηγές των κρατών – μελών και από πηγές συλλογής των στοιχείων της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Κογκίδου, 1995, σελ. 32) (Πίνακας 7).

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Μόνοι Γονείς στο σύνολο των νοικοκυριών με παιδιά κάτω των 18 ετών		
Ποσοστό των νοικοκυριών με παιδιά κάτω των 18 ετών που θεωρούνται μονογονεϊκά		
ΚΡΑΤΗ	Μόνες-μητέρες %	Μόνοι-γονείς &
Βέλγιο	8	10
Δανία	28	31
Γερμανία	10	12
Ελλάδα	4	5
Ισπανία	5	6
Γαλλία	10	11
Ιρλανδία	8	9
Ιταλία	5	7
Λουξεμβούργο	8	*
Ολλανδία	9	12
Πορτογαλία	8	10
Ηνωμένο Βασίλειο	14	15
Ευρώπη των 12	9	11

Πηγή: Eurostat: Labour Force Survey, 1989

Ειδική ανάλυση από τη Στατιστική υπηρεσία των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.

Από τον πίνακα 7 διαπιστώνεται το μεγάλο ποσοστό μόνων γονέων στη Δανία και έπειτα ακολουθεί το Ηνωμένο Βασίλειο.

Από το πίνακα 8 (Κογκίδου, 1995, σελ. 41), φαίνεται ότι στα περισσότερα κράτη η πλειοψηφία των μόνων γονέων ανήκει στην ηλικιακή φάση 25 – 49 ετών, ενώ ελάχιστοι είναι κάτω των 25.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

Ηλικία των Μόνων-Γονέων: Ποσοστό % σε κάθε κατηγορία ηλικίας					
	Κάτω των 25 ετών	25 – 44 ετών	45 – 69 ετών	65 + ετών	
Βέλγιο	3	38	35	24	
Δανία	Κάτω των 20 ετών	21 – 29 ετών	30 – 39 ετών	40 + ετών	
	----	18	44	38	
Ισπανία	Κάτω των 25 ετών	26 – 30 ετών	31 – 38 ετών	39 – 48 ετών	49 + ετών
	7	10	13	20	50
Ολλανδία	Κάτω των 25 ετών	25 – 34 ετών	35 – 44 ετών	45 – 54 ετών	55 + ετών
	6	27	44	19	5
	Κάτω των 25 ετών	25 – 29 ετών	30 – 39 ετών	40 – 49 ετών	50 + ετών
Γαλλία	4	9	30	28	28
Ιρλανδία	9	13	32	29	18
Ιταλία	6	9	28	37	20
Ηνωμένο Βασίλειο	16	15	36	24	8

Πηγή : Eurostat: Labour Force Survey, 1989.

Στον πίνακα 9 διαπιστώνεται ότι οι οικογένειες με δύο γονείς έχουν περισσότερα παιδιά από τις μονογονεϊκές. Αυτό οφείλεται στην διακοπή της συμβίωσης με τον ένα σύζυγο, αφού οι γεννήσεις ανακόπτονται ή επιβραδύνονται σε σχέση με το διγονεϊκό σχήμα οργάνωσης της οικογενειακής ζωής. (Κογκίδου 1995, σελ. 42)

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

Αριθμός παιδιών: Ποσοστά % στις μονογονεϊκές οικογένειες σε σύγκριση με τις οικογένειες με δύο γονείς				
	1 παιδί	2 παιδιά	3 παιδιά	4 παιδιά
ΒΕΛΓΙΟ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	63	24	8	5
Οικογένειες με δύο γονείς	43	35	14	8
ΔΑΝΙΑ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	60	35	5	
Οικογένειες με δύο γονείς	33	51	16	
ΓΕΡΜΑΝΙΑ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	73	22	4	1
Οικογένειες με δύο γονείς	54	36	9	3
ΕΛΛΑΔΑ				
ΙΣΠΑΝΙΑ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	49	35	9	7
Οικογένειες με δύο γονείς	31	39	19	11
ΓΑΛΛΙΑ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	56	27	10	7
Οικογένειες με δύο γονείς	39	37	16	8
ΙΡΛΑΝΔΙΑ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	26	24	20	31
Οικογένειες με δύο γονείς	16	25	23	34
ΙΤΑΛΙΑ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	63	30	7	
Οικογένειες με δύο γονείς	47	39	14	
ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	62	27	9	3
Οικογένειες με δύο γονείς	49	35	12	4
ΟΛΛΑΝΔΙΑ				
Μονογονεϊκές οικογένειες	40	44	16	
Οικογένειες με δύο γονείς	25	51	24	

ΠΗΓΗ: Eurostat: Labour Force Survey, 1989.

Σύμφωνα με την έρευνα που πραγματοποιήθηκε στην ευρωπαϊκή Ένωση, φαίνεται ότι τα παιδιά των μονογονεϊκών οικογενειών είναι μεγαλύτερα από τα παιδιά οικογενειών με δύο γονείς (Κογκίδου, 1995, σελ. 44). (Πίνακας 10)

ΠΙΝΑΚΑΣ 10

Ηλικίες παιδιών: Μονογονεϊκές οικογένειες Και οικογένειες με δύο γονείς			
ΒΕΛΓΙΟ	0 – 5 ετών	6 – 20 ετών	21 + ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	14	48	38
Οικογένειες με δύο γονείς	21	68	11
ΔΑΝΙΑ	0 – 5 ΕΤΩΝ	6 – 20 ΕΤΩΝ	
Μονογονεϊκές οικογένειες	22	78	
Οικογένειες με δύο γονείς	40	60	
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	0 – 4 ετών	5 – 14 ετών	
Μονογονεϊκές οικογένειες	17	64	
Οικογένειες με δύο γονείς	34	42	
ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	0 – 4 ετών	5 – 14 ετών	15 - 18 ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	17	50	33
Οικογένειες με δύο γονείς	34	48	18
ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ	0 – 4 ετών	5 – 15 ετών	16 – 18 ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	32	60	8
Οικογένειες με δύο γονείς	41	53	5
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	0 – 5 ετών	7 – 15 ετών	15 – 17 ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	28	44	28
Οικογένειες με δύο γονείς	39	41	20
ΙΣΠΑΝΙΑ	0 – 4 ετών	5 – 14 ετών	15 – 19 ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	10	35	30
Οικογένειες με δύο γονείς	22	47	20
ΓΑΛΛΙΑ	0 – 5 ετών	6 – 16 ετών	17 – 24 ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	12	50	38
Οικογένειες με δύο γονείς	24	57	29
ΙΤΑΛΙΑ	0 – 5 ετών	6 – 13 ετών	14 – 17 ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	17	45	38
Οικογένειες με δύο γονείς	39	47	14
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	0 – 3 ετών	4 – 11 ετών	12 – 17 ετών
Μονογονεϊκές οικογένειες	14	35	51
Οικογένειες με δύο γονείς	23	39	39

ΠΗΓΗ: Euostat: Labour Force Survey, 1989.

3.Ποσοστά Νέων (β') Γάμων

Από τον πίνακα 1 διαπιστώνεται ότι στην Ευρώπη των 12 υπάρχει αύξηση των νέων γάμων από το 1977 μέχρι το 1989. Συγκεκριμένα στο Λουξεμβούργο η σύναψη των νέων γάμων το 1977 άγγιζε το 10,4%, ενώ το 1989 το 18,4%. Στη Γαλλία από 10,1% το 1977 αυξήθηκε στο 16% το 1989.

Στην Ελλάδα το 1977 οι νέοι γάμοι ανέρχονταν σε ποσοστό 3,9%, ενώ το 1989 αυξήθηκαν σε ποσοστό 8,1%. Αυτό το γεγονός οφείλεται στην αλλαγή του Οικογενειακού Δικαίου το 1984, που έγινε πιο ελαστική η νόμιμη λύση των γάμων και κατά συνέπεια αυξήθηκε « η αποδοχή των διαφορετικών σχημάτων οικογενειακής οργάνωσης, όπως είναι οι 'επαναδημιουργημένες οικογένειες'» (Κογκίδου, 1995, σελ. 81-82).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Νέοι Γάμοι στους 100 γάμους		
ΚΡΑΤΗ	Νέοι γάμοι/ 100 γάμους, 1977	Νέοι γάμοι/ 100 γάμους, 1989
Βέλγιο	9,9	17,3
Δανία	24,1	26,3
Δ. Γερμανία	4,8	18,3
Ελλάδα	3,9	8,1
Ισπανία	0,9	2,4
Γαλλία	10,1	16,0
Ιρλανδία	1,1	0,9
Ιταλία	1,8	3,1
Λουξεμβούργο	10,4	18,4
Ολλανδία	9,3	14,4
Πορτογαλία	4,6	5,4
Ηνωμένο Βασίλειο	22,5	25,6
Ευρώπη των 12	---	14,5

Η. Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΛΕΙΤΟΥΡΓΟΥ

1. Η σπουδαιότητα της συμβολής του Κοινωνικού Λειτουργού, πριν το γάμο

Ο γάμος, σύμφωνα με την Χουρδάκη, (2000), «είναι η νόμιμη συμβίωση δύο ετερόφυλων». Με την τέλεση του γάμου του το άτομο ικανοποιεί τις βιολογικές και σεξουαλικές του ανάγκες, και βέβαια με την ‘τεκνοποίηση’, διαιωνίζεται η προσωπική του ιστορία.

Σήμερα, όμως, το θέμα του γάμου είναι δύσκολο και πολύπλοκο. Έχουν αλλάξει τα ήθη, τα έθιμα και η νοοτροπία των ανθρώπων, καθώς οι κοινωνίες εξελίσσονται. Η εικόνα που έχει κάποιος για το γάμο εξαρτάται από την εικόνα που του έδωσαν οι ίδιοι οι γονείς του κατά τη διάρκεια της διαμονής του με την πατρική του οικογένεια.

Υπάρχουν ενήλικοι που βλέπουν το γάμο κάτι πολύ δύσκολο. Κάποιοι τον βλέπουν σαν πεπρωμένο, κάποιοι τον φοβούνται σαν δέσμευση – μήπως χάσουν την ελευθερία και την ανεξαρτησία τους – ενώ υπάρχουν και κάποιοι που δεν έχουν ξεκαθαρίσει τι θέλουν από ένα γάμο.

Όλες οι παραπάνω τάσεις δείχνουν ότι πολλοί δεν είναι προετοιμασμένοι για γάμο. Για το λόγο αυτό, για την προετοιμασία δηλαδή για γάμο, σε πολλές χώρες του κόσμου – όπως και στην Ελλάδα – υπάρχουν Σχολές Γονέων όπου λειτουργούν ομάδες για την ψυχολογία του γάμου, των συζύγων και για την προετοιμασία των νέων για γάμο.

Στην Αμερική υπάρχει η ‘διάθεση’ να προετοιμάζονται οι άνθρωποι πριν παντρευτούν. Σε πολλά αμερικάνικα πανεπιστήμια – τουλάχιστον σε επτακόσια – διδάσκεται ένα μάθημα προετοιμασίας γάμου. Υπάρχει, επίσης, το «Εθνικό Συμβούλιο για τις οικογενειακές σχέσεις», το οποίο χρηματοδοτείται από το κράτος, καθώς και το λεγόμενο «Ινστιτούτο εναντίον του διαζυγίου».

Στην Αγγλία υπάρχουν πολλές οργανώσεις προετοιμασίας για το γάμο, όπως «το Εθνικό Συμβούλιο για την καθοδήγηση στο γάμο». Είναι χαρακτηριστικό πως οι πρώτοι συμβουλευτικοί

σταθμοί και τα τμήματα σε Σχολές Γονέων άρχισαν να λειτουργούν το 1938.

Στην Ιταλία λειτουργεί ένα Ινστιτούτο στο Μιλάνο, όπου γίνονται πολλές ομιλίες, ώστε να εξασφαλίσουν τα άτομα τις προϋποθέσεις του γάμου για να μην φτάσουν στο διαζύγιο.

Στην Πολωνία και στην Ουγγαρία, τέλος, γίνονται μαθήματα προετοιμασίας για την οικογενειακή ζωή – *préparation à la vie familiale* – τα οποία διδάσκονται στην Μέση Εκπαίδευση.

Ανάλογες σχολές, οι οποίες ονομάζονται Σχολές Γονέων, γίνονται προσπάθειες για να λειτουργήσουν σωστά και στην Ελλάδα, προσαρμοσμένες στην παράδοση, στα ήθη και έθιμα της ελληνικής κοινωνίας, καθώς και στη νοοτροπία των ανθρώπων, στελεχωμένες με το κατάλληλο εξειδικευμένο επιστημονικό προσωπικό, όπως Κοινωνικούς Λειτουργούς, Ψυχολόγους και Παιδαγωγούς.

2.Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Οικογένεια

Σύμφωνα με την Παπαϊωάννου Κ. (1998, σελ. 17), ο Schwartz A. (1961) αναφέρει ότι «Κοινωνική Εργασία είναι μία παρέμβαση στην πορεία όπου το άτομο και η κοινωνία αναζητούν ο ένας τον άλλον για την αυτοπλήρωσή τους».

Με τον όρο παρέμβαση νοείται «η ενσυνείδητη, η σχεδιασμένη προσπάθεια πρόκλησης κάποιας αλλαγής με την προϋπόθεση ότι έχει προηγουμένως διευκρινιστεί η φύση του προβλήματος, οι σκοποί και οι στόχοι της παρέμβασης». Κατευθύνεται δηλαδή στην επίλυση των προβλημάτων και σε μια προσπάθεια άμβλυνσης των δυσκολιών της ζωής.

Τέτοιες δυσκολίες συναντώνται και σε πολλές οικογένειες, οι οποίες αδυνατούν να προλάβουν και να επιλύσουν ενδοοικογενειακές συγκρούσεις και τα προβλήματα προσαρμογής τους στο περιβάλλον, γεγονός που αναγκάζει τα μέλη τους να απευθύνονται σε Θεραπευτές – Κοινωνικούς Λειτουργούς (Παπαϊωάννου Κ., 1998).

2.1 Τα χαρακτηριστικά της Κ.Ε. με Οικογένεια

1. Ο Κ.Α. βοηθάει την οικογένεια και την κινητοποιεί με την κατάλληλη επέμβαση. Για να επιτευχθεί αυτό εργάζεται με όλη την οικογένεια κι όχι ατομικά.
 2. Στόχος του Κ.Α. είναι το 'εδώ και το τώρα'. Δίνει έμφαση στο παρόν, δεν αγνοεί το παρελθόν κι επιδιώκει να αποκτήσουν τα μέλη μεγαλύτερη κατανόηση και να αντιληφθούν την επίδραση που έχει η συμπεριφορά του ενός πάνω στον άλλον.
 3. Ο Κ.Α. βοηθάει στην εδραίωση επικοινωνίας μεταξύ των μελών της οικογένειας, διευκρινίζοντας σε κάθε μέλος το ρόλο του, 'ώστε να αντιληφθεί και να εκτιμήσει τη σπουδαιότητα της συμβολής του στην οικογένεια.
 4. Ο Κ.Α. βοηθάει το κάθε μέλος – ενθαρρύνοντάς το - στην έκφραση των συναισθημάτων του, στην αντίληψη των συναισθημάτων των άλλων και στην επικοινωνία μεταξύ τους.
- (Δημοπούλου – Λαγωνίκα Μ., 1987-88)

2.2 Άμεσοι σκοποί του Κ.Α. στην Κ.Ε. με Οικογένεια

- ο « Να βοηθήσει την οικογένεια να αντιμετωπίσει το πιο άμεσο και σημαντικό πρόβλημά της ».
 - ο « Να επιδιώξει αλλαγή στον τρόπο που κάθε μέλος αντιλαμβάνεται τη σχέση του ή την θέση του στην οικογένεια».
 - ο Να επιδιώξει αλλαγή της συμπεριφοράς ενός μέλους, όταν αφορά συγκεκριμένο πρόβλημα και αντιμετώπισή του απ' όλη την οικογένεια (σαν σύνολο) ».
- (ό.π.)

2.3 Μακροπρόθεσμοι σκοποί του Κ.Α.

- ο « Πρόληψη περαιτέρω δυσκολιών, με το να βοηθηθεί η οικογένεια να λύσει τα προβλήματά της, αναπτύσσοντας την ικανότητα να επιλύσει το τωρινό της πρόβλημα ».
- ο « Επεμβάσεις του Κ.Α. στον κύκλο των 'διαπροσωπικών' σχέσεων της οικογένειας, για να την βοηθήσει, ώστε να προσαρμόζεται και κινητοποιείται και σε άλλες κρίσιμες καταστάσεις.

- ο « Γενικά, ο Κ.Λ. βοηθάει την οικογένεια να σκεφθεί και να αποφασίσει, για το πρόβλημα που πρέπει να αντιμετωπίσει και για τους σκοπούς που πρέπει να θέσει ». (Δημοπούλου – Λαγωνίκα Μ., 1987-88)

2.4 Αξιολόγηση της εξέλιξης της Πορείας της οικογένειας

Η πορεία θεραπείας μιας οικογένειας, μπορεί να αξιολογηθεί, με βάση τους παρακάτω τομείς:

- ο Την ικανότητα επικοινωνίας.
- ο Την ευαισθησία μεταξύ των μελών της.
- ο Η γνώση των προσδοκιών κάθε μέλους από τον εαυτό του και από τους άλλους.
- ο Το σύστημα αξιών της.

Ο Κοινωνικός Λειτουργός, με βάση τα παραπάνω κριτήρια, μπορεί να αντιληφθεί την βελτίωση και την πρόοδο της οικογένειας, στους τομείς της επικοινωνίας, των συζητήσεων και των πρωτοβουλιών κι ευθυνών που αναλαμβάνουν.

2.5 Δυσκολίες που παρουσιάζει η μέθοδος της Κ.Ε με Οικογένεια

Η Κοινωνική Εργασία με Οικογένεια αντιμετωπίζει κάποιες πρακτικές δυσκολίες, παρά τα επιτυχή αποτελέσματα που επιφέρει, όπως:

- ο η εύρεση διαθέσιμου χρόνου για όλα τα μέλη
- ο η απροθυμία κάποιων μελών να παρευρεθούν σε μία κοινή συνάντηση
- ο η μη έκφραση των συναισθημάτων όλων των μελών

2.6 Ευκαιρίες που προσφέρει η μέθοδος

Παρά τις δυσκολίες, η μέθοδος αυτή προσφέρει κι ευκαιρίες, όπως:

- ο « Βοηθά τα μέλη να καταλάβουν ότι το πρόβλημα δεν είναι ενός, αλλά όλων. (Η πρόταση του Κ.Λ. να συγκεντρωθεί όλη η οικογένεια είναι μια απόδειξη) ».
- ο « Βοηθά τον Κ.Λ. να παρατηρήσει την οικογένεια σαν σύνολο: τις αλληλεπιδράσεις των μελών στον παρόντα χρόνο. Να διαμορφώσει μία κάποια διάγνωση και, σαν

αποτέλεσμα αυτής, να χειρισθεί ανάλογα τις καταστάσεις ».

- ο « Βοηθά τον Κ.Λ. να αντιληφθεί τα ικανά σημεία που παρουσιάζει μία οικογένεια και, με βάση αυτό, θα προχωρήσει για να έχει αποτελέσματα ».
- ο « Βοηθά τον Κ.Λ., τέλος, να χρησιμοποιήσει τα ίδια τα μέλη, σαν θεραπευτές, για τη βελτίωση της ψυχικής υγείας των μελών όλης της οικογένειας ».

2.7 Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού

Ο Κοινωνικός Λειτουργός πρέπει να καταλαβαίνει τη συγκεκριμένη οικογένεια και να μπορεί να αντιλαμβάνεται τη νοοτροπία της. Θα πρέπει ο ίδιος, με τη συμπεριφορά του, να αποτελεί πρότυπο για μίμηση και να είναι φορέας αξιών. Να είναι ευγενικός κι ανεκτικός. Να είναι αυθόρμητος και συγκρατημένος, όπου πρέπει. Να έχει την ικανότητα να παρατηρεί, να ανακαλύπτει και να εμβαθύνει. Να διευκολύνει την επικοινωνία, βοηθώντας τα μέλη να συζητήσουν θέματα που χρειάζεται να αντιμετωπίσουν. Να γνωρίζει τα συναισθήματά του, ώστε να μην γίνονται εμπόδιο στην προσπάθειά του να κατανοήσει τα μέλη. Να έχει την ικανότητα να μην καθηλώνεται μεταξύ των συνεντεύξεων, σε εντυπώσεις που του έχουν δημιουργηθεί για την οικογένεια. Να είναι ανοιχτός, ώστε να διευκολύνει « την ανάδυση κάποιας άλλης πλευράς της προσωπικότητας των μελών », για να επιτευχθεί η αλλαγή (Δημοπούλου – Λαγωνίκα Μ., 1987-88).

Η σχέση που θα αναπτύξει ο Κοινωνικός Λειτουργός με τον/ τους πελάτη/ ες, σύμφωνα με την Κανδυλάκη, (2001, σελ. 188-190), θα πρέπει να καθορίζεται από τις 7 βασικές αρχές στην Κοινωνική Εργασία, οι οποίες είναι:

- Η ατομικότητα, ότι δηλαδή κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός, «διαθέτει μοναδική αξία και αξιοπρέπεια».
- Η εχεμύθεια, η οποία είναι πολύ σημαντική «για την εδραίωση μιας καλής επαγγελματικής σχέσης».
- Η αποδοχή, δηλαδή «η θετική και άνευ όρων αντιμετώπιση (unconditional positive regard)».
- Η μη κριτική στάση προς τον εξυπηρετούμενο.
- Η ελεγχόμενη συναισθηματική εμπλοκή του Κ.Λ. και η σκόπιμη εκδήλωση των συναισθημάτων προς τον πελάτη.

- Η αυτοδιάθεση του πελάτη, «που αναφέρεται στο σεβασμό των επιθυμιών, των δικαιωμάτων και στην ικανότητά του για αυτογνωσία και στην ανάληψη ευθύνης από πλευράς του για τις ενέργειες που θα ακολουθήσουν».

2.8 Η Τεχνική που χρησιμοποιεί ο Κοινωνικός Λειτουργός

► «Ο Κ.Λ. δίνει ευκαιρίες στα μέλη να εκφραστούν, για να μπορέσει να εντοπίσει τις ανάγκες τους και να τα βοηθήσει να απαλλαγούν από αισθήματα ενοχής κι εχθρότητας, ενώ παράλληλα ενθαρρύνει με την παραδοχή που δείχνει ».

► «Για να βοηθήσει τα μέλη να επικοινωνήσουν εποικοδομητικά, τους δίνει ευκαιρίες να εκφράσουν τις ιδέες τους και τη γνώμη τους, π.χ. για σχέδια που αφορούν το μέλλον της οικογένειας, κ.τ.λ.) ».

► «Στις αρχικές συναντήσεις με την οικογένεια, τα μέλη ενθαρρύνονται να μιλήσουν γι' αυτό που θεωρούν πρόβλημά τους. Αυτό που συνήθως συμβαίνει είναι ότι αναθέτουν σε κάποιο από τα μέλη να το κάνει. Ο Κ.Λ. όμως ενθαρρύνει όλα τα μέλη να πάρουν μέρος στη συζήτηση και να πουν τη γνώμη τους, γιατί μόνο έτσι μπορεί κάθε μέλος και η οικογένεια σα σύνολο να βοηθήσει ».

► «Συνήθως το παιδί είναι εκείνο που μιλά λιγότερο. Ο Κ.Λ. δεν το πιέζει να μιλήσει, κυρίως στις αρχικές συναντήσεις, και αλλάζει θέμα συζητήσεως όταν το δει να αισθάνεται άσχημα από τυχόν πίεση των γονέων ».

► «Όταν η θεραπεία πρόκειται να συνεχισθεί για αρκετό χρόνο, τότε ο Κ.Λ. ενθαρρύνει στην αρχή τη συζήτηση σε περιοχές που δεν είναι οδυνηρές, κατευθύνοντάς την αργότερα, σε περισσότερο οδυνηρά θέματα, όταν τα μέλη αποκτήσουν την ικανότητα να το αντέξουν ».

► «Μία συνηθισμένη τεχνική για να ξεκινήσει ο Κ.Λ. είναι να δώσει στα μέλη την ευκαιρία να συζητήσουν ένα περιστατικό που τους απασχολεί. Κατά τη συζήτηση, ο Κ.Λ. υπογραμμίζει περιοχές συγκρούσεων κι άγχους και την σχέση που έχει το περιστατικό αυτό με το κυρίως πρόβλημα ».

Έτσι, η συζήτηση μεταφέρεται από το πρόβλημα ή τα συμπτώματά του, στα συναισθήματα των μελών μεταξύ τους.

► «Μία άλλη τεχνική του Κ.Λ. είναι η διασαφήνιση αλληλοσυγκρουόμενων σκοπών, ικανοποιήσεων και τρόπων συμπεριφοράς ή ακόμα αμοιβαίων αναγκών, κ.τ.λ.».

► «Ο Κ.Λ. ερμηνεύει τα αίτια συμπεριφοράς, βγάζει τα συμπεράσματά του και τα συζητά με την οικογένεια. Για να κάνει τις ερμηνείες του, καθοδηγείται από τις εκλογικεύσεις και τους μηχανισμούς άμυνας που χρησιμοποιούν τα μέλη. Τα μέλη κάνουν χρήση της αυτογνωσίας που αποκτούν στην μετέπειτα συμπεριφορά τους».

► «Άμεσες ερμηνείες γίνονται όσον αφορά τις αντιδράσεις στις συγκρούσεις και στις σχέσεις τους γενικότερα. Ο Κ.Λ. πρέπει να είναι πού προσεκτικός στις ερμηνείες του, γενικά, και να μην προχωρεί πέρα από την συνειδητή περιοχή των μελών της οικογένειας» (Δημοπούλου – Λαγωνίκα Μ., 1987-88).

3. Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην οξεία φάση του Διαζυγίου

Όταν εμφανίζεται η κρίση στην οικογένεια, η οποία τελικά οδηγεί τους συζύγους σε διαζύγιο, τότε ο Κ.Λ. παρεμβαίνει στην οξεία φάση του διαζυγίου. Σ` αυτή τη φάση ο Κ.Λ. θα βοηθήσει στην πληροφόρηση των παιδιών για το χωρισμό των γονέων, στη συζήτηση των θεμάτων των σχετικών με το διαζύγιο, στην έκφραση των αποριών των παιδιών και στις επεξηγήσεις των γονέων ανάλογα με την ηλικία του παιδιού (Χατζηχρήστου Χ., 1999, σελ. 175-176).

Θα βοηθήσει, επίσης, σε προβλήματα επιμέλειας των παιδιών κι επικοινωνίας μεταξύ των συζύγων και γονέων – παιδιών. Προσπαθεί να αποτρέψει την χρησιμοποίηση των παιδιών, για την μεταξύ των συζύγων αναμέτρηση και συγκρούσεις. Τους βοηθά να καταλάβουν ότι η συμμετοχή και η μαρτυρία των παιδιών στο δικαστήριο θα έχει καταστρεπτικές συνέπειες, όσον αφορά την ψυχολογική τους κατάσταση (Δημοπούλου – Λαγωνίκα Μ., 1980).

Ο Κοινωνικός Λειτουργός, σύμφωνα με τη Χατζηχρήστου (1999), πρέπει να :

- Ενημερώσει και να συμβουλευσει τους γονείς, ότι ο καταλληλότερος χρόνος, για να πληροφορηθούν τα παιδιά το διαζύγιο, είναι όταν έχει αποφασιστεί και όταν μεσολαβεί συνήθως κάποιο χρονικό διάστημα πριν από το φυσικό χωρισμό και να είναι παρόντα όλα τα μέλη της οικογενείας. Δε θα πρέπει οι γονείς να βιαστούν να το ανακοινώσουν στα παιδιά αν δεν έχουν πάρει μια οριστική απόφαση, γιατί αν συμβεί αυτό, τα παιδιά επειδή τείνουν να « αρνούνται » το

γεγονός θα ξαναπεράσουν από το τραυματικό στάδιο, όταν ληφθεί η τελική απόφαση για το διαζύγιο.

- Συμβουλεύσει τους γονείς να δώσουν κάποιες εξηγήσεις στα παιδιά και να τα βεβαιώσουν, ότι τα ίδια δεν ευθύνονται για την απόφαση των γονιών τους.
- Επισημάνει στους γονείς, ότι δεν πρέπει να κατηγορούν ο ένας τον άλλον και ειδικά να ζητούν από τα παιδιά να πάρουν « θέση ». Το αποτέλεσμα μιας τέτοιας «συμμαχίας» δεν είναι μόνο ότι το παιδί θα διακόψει τις σχέσεις του με τον ένα γονέα, αλλά μπορεί να αρχίσει να «απορρίπτει» μέρος του εαυτού του « που μοιάζει με τον μπαμπά ή τη μαμά του ».
- « Να διαβεβαιώσει τα παιδιά ότι δεν είναι υπεύθυνα για τα προβλήματα της σχέσης των γονέων τους κι ότι δεν μπορούν να τους συμφιλιώσουν ». Επειδή πολλά μικρά παιδιά ελπίζουν ότι μπορούν να συμφιλιώσουν τους γονείς τους κι επιδιώκουν να το καταφέρουν – σε συνειδητό ή ασυνείδητο επίπεδο – με ποικίλους τρόπους.
- Επισημάνει στους γονείς, ότι είναι απαραίτητο να τονίσουν στα παιδιά ότι εξακολουθούν να είναι ‘ ο μπαμπάς ’ και ‘ η μαμά ’ τους, που τα υπεραγαπούν και τα νοιάζονται, κι ας μένουν σε διαφορετικά σπίτια. Και βέβαια, να τα καθησυχάσουν και να τα ενημερώνουν για όλες τις σημαντικές εξελίξεις στη ζωή της οικογένειας.
(Χατζηχρήστου Χ., 1999)

4.Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού μετά το Διαζύγιο

Στόχος του Κοινωνικού Λειτουργού μετά το διαζύγιο, σύμφωνα με τη Χατζηχρήστου Χ. (1999), είναι να βοηθήσει το άτομο αποτελεσματικά, ώστε να ξεπεράσει τη λύπη του, να ανακτήσει την αυτοπεποίθησή του και να αντεπεξέλθει ικανοποιητικά σε όλους τους τομείς της ζωής του. Ερχόμενος σε επικοινωνία με τον μόνο γονέα, πρέπει να λάβει υπ' όψιν του τις σημαντικές αλλαγές που έχουν επέλθει στη ζωή του γονέα μετά το διαζύγιο, οι οποίες είναι:

- Να προσαρμοστεί σε μια νέα κατάσταση. Τώρα είναι ανύπαντρος, πριν ήταν έγγαμος.
- Είναι πλέον επικεφαλής σε μια μονογονεϊκή οικογένεια, στην οποία έχει την ευθύνη για την καθημερινή φροντίδα των παιδιών.
- Συχνά το άτομο αναγκάζεται να μετακομίσει.

- Μπορεί να αναγκαστεί να αντιμετωπίσει κάποιο οικονομικό πρόβλημα.
- Ενδέχεται να αλλάξει κάποιους φίλους του και ο κοινωνικός του περίγυρος.
- Πολύ πιθανόν ο μόνος γονέας να χρειαστεί να αντιμετωπίσει προβλήματα στη συμπεριφορά των παιδιών του, που προκύπτουν από τη νέα κατάσταση.

Είναι γεγονός, ότι η ψυχολογική κατάσταση των γονέων έχει άμεση σχέση με την προσαρμογή των παιδιών μετά το διαζύγιο. Για το λόγο αυτό οι συμβουλευτικές παρεμβάσεις στους γονείς μετά το διαζύγιο επικεντρώνονται σε θέματα σχετικά με τις αντιδράσεις και την προσαρμογή των παιδιών, καθώς και σε τρόπους για την καλύτερη ανατροφή και διαπαιδαγώγηση τους.

(Χατζηχρήστου Χ., 1999, σελ. 179-180)

Σ' αυτή τη φάση, σύμφωνα με τον Herbert (1998, σελ. 25), ο Κ.Λ. είναι σημαντικό να:

- ο Είναι διαθέσιμος στην οικογένεια, αν του έχει ζητήσει να παρέμβει.
- ο Ακούσει το παιδί και να το ενθαρρύνει να εξωτερικεύσει τη λύπη του και άλλα συναισθήματα που πιθανόν να νιώθει.
- ο Ενθαρρύνει το μόνο γονέα να μιλήσει για το διαζύγιο και για τα συναισθήματά του.
- ο Είναι ειλικρινής κι ανοιχτός στις απαντήσεις του.
- ο Ρωτήσει τα παιδιά και τον γονέα τι είδους βοήθεια/ υποστήριξη επιθυμούν.
- ο Μοιραστεί με τη συζήτηση καλές ή όχι αναμνήσεις της οικογένειας.
- ο Είναι έτοιμος για συζητήσεις γύρω από πρακτικά θέματα, τα οποία είναι απαραίτητα για την προσαρμογή της οικογένειας.
- ο Να παρακινήσει το γονέα να επιβεβαιώσει το παιδί ότι δε θα μείνει μόνο του.

Ο Herbert (1998, σελ.26), επίσης, αναφέρει ότι ο Κ.Λ. μπορεί να βοηθήσει το παιδί με διάφορους τρόπους, όπως:

- Να προσέχει τα λόγια του παιδιού αλλά και τη συμπεριφορά του, όπως επιμονή, κατάθλιψη, αυτομομφή κ.λ.π.
- Να συναντιέται σε ήσυχο μέρος με το παιδί, ώστε να νιώθει ήρεμο, για να εκφράσει τα συναισθήματά του.

- Να του αφιερώσει χρόνο και προσοχή, για να ακούσει και να είναι ειλικρινής στις απαντήσεις του.
 - Εάν το ίδιο έχει απομονωθεί, να επιλέξει τους καλύτερους φίλους του παιδιού, για να το βοηθήσει.
 - Να προτείνει στο παιδί να τηλεφωνήσει στον απόντα γονέα, αλλά να προσέξει αυτό το 'ευαίσθητο' κομμάτι της επικοινωνίας.
- (Herbert M., 1998)

Ένας Κ.Λ., επίσης, σύμφωνα με τον Herbert (1998, σελ. 26), πρέπει να αποφύγει τα εξής :

- Ø Να μην συμβουλευσει τα μέλη της οικογένειας ' να μην ανησυχούν ή να μη λυπούνται '.
- Ø Να μην τους συμβουλευσει σχετικά με το τι θα έπρεπε να αισθάνονται.
- Ø Να μην λέει ότι ξέρει τι νιώθουν, γιατί δεν ξέρει.
- Ø Να μην λέει: « Τουλάχιστον έχεις ακόμη τη μητέρα σου/ τον πατέρα σου ».
- Ø Να μην αρνείται την άποψή τους.
- Ø Να μην ενθαρρύνει τους γονείς να κρύβουν τη λύπη τους από τα παιδιά τους.
- Ø Να μην λέει ότι ο μπαμπάς ή η μαμά μπορεί να επιστρέψει σύντομα.
- Ø Να μην παραμελήσει να επικοινωνήσει με το σχολείο, γιατί ο δάσκαλος μπορεί να μην είναι ενημερωμένος για την οικογενειακή κατάσταση του παιδιού. Το παιδί μπορεί να αναπτύξει μία βίαη συμπεριφορά και να έχει μειωμένη απόδοση (ό.π.).

5.Σχολική Ψυχολογική Συμβουλευτική, για παιδιά διαζευγμένων γονέων

Η κρίση στην οικογένεια και το διαζύγιο, σύμφωνα με την Χατζηχρήστου Χ. (1999), επηρεάζουν την σχολική επίδοση των παιδιών. Η σχολική ψυχολογία για τα παιδιά χωρισμένων γονέων μπορεί να χωριστεί σε πρωτογενή, δευτερογενή και τριτογενή πρόληψη.

Η πρωτογενής πρόληψη στοχεύει στην ενημέρωση κι ευαισθητοποίηση των μαθητών και του προσωπικού. Ενημερώνει τους μαθητές για τις ποικίλλες κρίσεις που μπορούν να εμφανιστούν σε μια οικογένεια (θάνατος, ανεργία, αρρώστια, διαζύγιο), τις αντιδράσεις των μελών, τους τρόπους αντιμετώπισης των κρίσεων, καθώς και τις διαφορετικές μορφές που μπορεί να έχει η οικογένεια. Αυτό βοηθάει στην επικοινωνία μεταξύ των μαθητών που βιώνουν διαζύγιο οι γονείς τους.

Τα προγράμματα επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών, σύμφωνα με την Χατζηχρήστου Χ. (1999), αναφέρονται στην εκπαίδευση κι ενημέρωσή τους σχετικά με τα ακόλουθα θέματα:

- « Τις αντιδράσεις και τα συναισθήματα των παιδιών για το χωρισμό των γονέων, σε κάθε στάδιο ανάπτυξης και σε διαφορετικές ηλικίες.
- Τις πιθανές αντιδράσεις και τις δυσκολίες των παιδιών στο σχολείο.
- Τους καθοριστικούς παράγοντες για την μακρόχρονη προσαρμογή των παιδιών στο διαζύγιο.
- Τις ενδείξεις για την παρουσία ιδιαίτερων προβλημάτων στα παιδιά και την αναγκαιότητα παραπομπής τους σε σχετικές υπηρεσίες.
- Τους τρόπους διευκόλυνσης προσαρμογής των παιδιών στο σχολείο μετά το διαζύγιο.
- Τις μορφές συνεργασίας με τους γονείς.
- Την παρουσίαση στην τάξη των διαφορετικών μορφών οικογένειας με βάση την αναφορά στα βιβλία του σχολείου ή και σε άλλα βιβλία.
- Την αποφυγή απαιτήσεων στις περιπτώσεις κατά τις οποίες τα παιδιά δεν είναι σε θέση να ανταποκριθούν, επειδή

δεν μπορούν να ταυτιστούν με το πρότυπο της πυρηνικής οικογένειας. »

Τα προγράμματα δευτερογενούς και τριτογενούς πρόληψης αποσκοπούν στην διευκόλυνση προσαρμογής των παιδιών στο χωρισμό των γονέων και στην λειτουργία της οικογένειας μετά το διαζύγιο. Έχουν συνήθως τους ακόλουθους στόχους:

- «Να βοηθήσουν τα παιδιά να αποδεχτούν το χωρισμό των γονέων τους και να θεωρήσουν ‘φυσιολογική’ τη νέα μορφή της οικογένειάς τους και το γεγονός ότι είναι παιδιά χωρισμένων γονέων.
- Να αποσαφηνίσουν θέματα σχετικά με το διαζύγιο, τα οποία μπορεί να προκαλούν σύγχυση κι αναστάτωση.
- Να παρέχουν στα παιδιά έναν ασφαλή χώρο, όπου θα βιώσουν και θα επανεξετάσουν συναισθηματικά επώδυνες πτυχές του διαζυγίου και της ζωής μετά το χωρισμό των γονέων.
- Να βοηθήσουν τα παιδιά να αναπτύξουν στρατηγικές αντιμετώπισης συγκεκριμένων έντονων συναισθημάτων κι αρνητικών αλληλεπιδράσεων στην οικογένεια.
- Να εκπαιδεύσουν τα παιδιά στην απόκτηση δεξιοτήτων, για την αντιμετώπιση προβλημάτων σχετικών με το διαζύγιο και τη λειτουργία της οικογένειας μετά από αυτό. (π.χ. έλεγχος θυμού, χαλάρωση, δεξιότητες επικοινωνίας).
- Να βοηθήσουν τα παιδιά να εκφράσουν και να συζητήσουν με τους γονείς τους, τους προβληματισμούς, τις ανησυχίες και τους φόβους τους για το διαζύγιο και τις συνέπειές του».

(Χατζηχρήστου Χ., 1999)

6.Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην Ανασυγκροτημένη Οικογένεια

Ο ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού στην ανασυγκροτημένη οικογένεια δε διαφοροποιείται σημαντικά από το ρόλο του στην οικογένεια που δημιουργείται από πρώτο γάμο.

Το σύστημα της ανασυγκροτημένης οικογένειας που δημιουργείται, όταν διαζευγμένα άτομα ξαναπαντρεύονται, ακολουθεί τις εξής φάσεις:

α) « Την είσοδο στη νέα γαμήλια σχέση ».

β) « Την αποδοχή και το σχεδιασμό της νέας οικογένειας ».

(Ζαφείρης Α., Ζαφείρη Ε., Μουζακίτης Χ. 1999, σελ. 66)

Στην ανασυγκροτημένη οικογένεια υπάρχουν αρκετές ‘προκλήσεις’ και ‘ιδιαιτερότητες’ που ο Κ.Λ. οφείλει να λάβει υπ’ όψιν του για να εργαστεί με αυτήν. Συγκεκριμένα είναι:

α) « Ο διαφορούμενος χαρακτήρας των ρόλων και των σχέσεων των γονέων ».

β) « Η πολυπλοκότητα και η σύγχυση που επικρατεί στα όρια του συστήματος ».

γ) « Η πιθανή παρουσία ή απουσία έντονων αντιφατικών συναισθημάτων » (ό.π., σελ. 66).

δ) Ότι ο κάθε σύζυγος έχει μία ζωή πίσω του και πολλά πράγματα που συμβαίνουν τώρα πιθανόν να συνδέονται με το παρελθόν του.

ε) Ο ρόλος των διαζευγμένων, ως γονείς, στη νέα οικογένεια είναι διαφορετικός από τον αντίστοιχο των γονέων σε μία οικογένεια από πρώτο γάμο, καθώς υπάρχουν και ‘θετά’ αλλά και βιολογικά παιδιά.

στ) Ότι τα παιδιά μπορεί να είναι μέλη της ανασυγκροτημένης οικογένειας, είτε με τη θέλησή τους είτε όχι.

ζ) Ότι ο ‘πατριός’ είναι – τις περισσότερες φορές – ένας ξένος για το παιδί, τον οποίο, ιδιαίτερα στην αρχή, χρειάζεται χρόνο και υπομονή για να τον αγαπήσει.

η) Την ύπαρξη ενός βιολογικού γονιού έξω από την ανασυγκροτημένη οικογένεια.

θ) Την ψυχολογία των παιδιών που έχουν βιώσει το διαζύγιο των γονιών τους.

ι) Την συμβίωση παιδιών που δεν γνωρίζονται μεταξύ τους και θεωρούνται πλέον αδέρφια.

κ) Την ηλικία των παιδιών και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της. (Satir Virginia, 1986, σελ. 193-206)

Σύμφωνα με τις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζουν οι ανασυγκροτημένες οικογένειες, και τις οποίες ο Κ.Λ. λαμβάνει υπ' όψιν, στην εργασία του με αυτές τις οικογένειες, ακολουθεί τις ίδιες τεχνικές που αναφέρθηκαν στο κεφάλαιο για το ρόλο του στην οικογένεια. Ειδικότερα, όμως, δίνει έμφαση στα υποσυστήματα που υπάρχουν στις νέες οικογένειες – των συζύγων, το γονεϊκό, των αδελφών – τα οποία σχηματίζουν μία ιεραρχημένη διάταξη με ποικίλα μεγέθη και πολυπλοκότητα στο πλαίσιο της οικογένειας.

Λέγοντας Υποσυστήματα νοούνται «τα δίκτυα σχέσεων που συνυπάρχουν σε ένα οικογενειακό σύστημα». Σύμφωνα με τους Herworth & Larsen (1986), όπως αναφέρουν οι Ζαφείρης Α., Ζαφείρη Ε., Μουζακίτης Χ. (1999, σελ. 73-74), « τα υποσυστήματα συγκροτούνται ανάλογα με τα ενδιαφέροντα των μελών της οικογένειας, καθώς και τις συμμαχίες και τους συνασπισμούς που δημιουργούν οι σύζυγοι, οι γονείς και τα αδέρφια. Κάθε μέλος της οικογένειας, ανεξάρτητα από τη γενιά ή το φύλο του, μπορεί να ανήκει σε διάφορα οικογενειακά υποσυστήματα. Για την πραγματοποίηση συγκεκριμένων λειτουργιών της οικογένειας, όπως η καθιέρωση κανόνων, μέσων επικοινωνίας και διαπραγμάτευσης, είναι υπεύθυνα όλα τα μέλη της οικογένειας ».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΙΙΙ

Α.ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ

1.Σκοπός της έρευνας – Ερευνητική Υπόθεση

Σκοπός της έρευνας είναι η διερεύνηση της δομής και της λειτουργίας νέων οικογενειών στον Ελλαδικό χώρο, από διαζευγμένους γονείς με παιδιά σχολικής ηλικίας, 6 – 12 ετών, από τον πρώτο τους γάμο.

Όπως διαπιστώθηκε από την βιβλιογραφική ανασκόπηση, υπάρχουν ελάχιστες μελέτες αναφορικά με τη δημιουργία νέων οικογενειών διαζευγμένων γονέων, ενώ είναι ανύπαρκτες οι ερευνητικές μελέτες στον ελλαδικό χώρο.

Σύμφωνα με την προέρευνα που πραγματοποιήθηκε στο Δήμο Καλλιθέας, το 1/6 του συνόλου των γάμων, που έγιναν κατά τη διάρκεια του έτους 2000, ήταν για τον έναν ή και τους δύο συζύγους δεύτερος ή τρίτος γάμος. Επομένως διαπιστώθηκε, ότι το φαινόμενο των δεύτερων και τρίτων γάμων είναι συχνό.

Σύμφωνα με την βιβλιογραφική ανασκόπηση και κυρίως από τη μελέτη ξένων συγγραφέων, διαπιστώθηκε, ότι το φαινόμενο των δεύτερων γάμων είναι συχνό και η δομή της ανασυγκροτημένης οικογένειας, πολύπλοκη και πολυσύνθετη.

Η συγκεκριμένη, λοιπόν, ερευνητική μελέτη γίνεται, έχοντας ως στόχο:

- Τη διερεύνηση της λειτουργίας της ανασυγκροτημένης οικογένειας . Η έρευνα ξεκίνησε με την υπόθεση, ότι λόγω

της σύνθεσης της συγκεκριμένης οικογενειακής οργάνωσης δημιουργούνται δυσκολίες στη λειτουργία της. (Υπόθεση 1).

- Τη διερεύνηση των κινήτρων και των αναγκών που ωθούν τους διαζευγμένους γονείς στη σύναψη ενός νέου γάμου. Αναμενόταν, λοιπόν, με βάση αυτό το στόχο να διαπιστωθεί ότι πολλοί διαζευγμένοι χρησιμοποιούν το νέο γάμο για να γίνουν πιο αποδεκτοί κοινωνικά, αλλά και για να καλύψουν το συναίσθημα της μοναξιάς, που νιώθουν. (Υπόθεση 2).
- Τη διερεύνηση της συμπεριφοράς των παιδιών στην 'ανασυγκροτημένη οικογένεια'. Η υπόθεση, που σχετίζεται με αυτό το στόχο, είναι ότι η συμπεριφορά των παιδιών μετά το νέο γάμο, στη νέα οικογένεια, έχει αλλάξει. (Υπόθεση 3). Συγκεκριμένα, τα παιδιά σχολικής (6– 12 ετών) απελευθερώνονται από το εγωκεντρικό πλαίσιο της προσχολικής περιόδου, παύουν να έχουν ως επίκεντρο του ενδιαφέροντός τους τον εαυτό τους και τους γονείς τους και μπορούν πλέον να αποδεχτούν και νέα άτομα στο ευρύτερο συγγενικό τους περιβάλλον. Επομένως, μπορεί να είναι πιο δεκτικά σε σχέση με παιδιά προσχολικής ηλικίας και να αποδεχτούν το/ τη νέο/ α σύντροφο και τα νέα μέλη στην ανασυγκροτημένη οικογένεια που ανήκουν.
- Τη διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των μελών της ανασυγκροτημένης οικογένειας.
- Τη διερεύνηση των συναισθημάτων των συζύγων στο νέο γάμο.
- Τη διερεύνηση της προσέγγισης των ερωτώμενων σε επαγγελματίες Κοινωνικούς Λειτουργούς ή Ψυχολόγους.

Με τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας ευελπιστούμε στην έμφαση της σημαντικότητας του θεσμού της οικογένειας στην ελληνική κοινωνία, καθώς οι διαζευγμένοι γονείς επιλέγουν να ξαναπαντρευτούν, παρά την αποτυχία ενός πρώτου γάμου, αλλά και στην διερεύνηση της λειτουργίας της νέας οικογένειας και των αλλαγών που επιφέρει στην κοινωνική δομή.

2.Είδος της έρευνας

Η έρευνα που πραγματοποιήθηκε χαρακτηρίζεται ως διερευνητική, διότι πρωταρχικός σκοπός είναι « η διατύπωση του φαινομένου για ακριβέστερη εξέταση ». (Φίλιας, 1998, σελ. 27). Κύριο χαρακτηριστικό της είναι η συλλογή εμπειρικών δεδομένων σε μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή.

3.Δείγμα

Στην έρευνα συμμετείχαν 10 άτομα, εκ των οποίων οι 7 ήταν γυναίκες και οι 3 άνδρες. Για όλους ήταν δεύτερος γάμος με παιδιά σχολικής ηλικίας, 6 – 12 ετών, από τον πρώτο τους γάμο.

Η προσέγγιση δειγματοληψίας έγινε τυχαία για την επιλογή του δείγματος, από τον πληθυσμό του Δήμου Καλλιθέας, του Ν. Αττικής.

Η επικοινωνία με τον κάθε ερωτώμενο έγινε τηλεφωνικά με σκοπό τον καθορισμό τόπου και χρόνου συνάντησης για την διεξαγωγή της συνέντευξης. Οι συναντήσεις πραγματοποιήθηκαν στον προσωπικό ή τον επαγγελματικό τους χώρο.

Για την επιλογή του δείγματος της έρευνας προκαθορίστηκαν 3 κριτήρια επιλογής:

Α. Κριτήριο: Η σύναψη δεύτερου γάμου για τον κάθε ερωτώμενο.

Β. Κριτήριο: Το διαζύγιο, ως προϋπόθεση λήξης του πρώτου γάμου κι όχι άλλοι λόγοι, όπως η χηρεία.

Γ. Κριτήριο: Η ύπαρξη παιδιών από τον πρώτο γάμο σχολικής ηλικίας, 6 – 12 ετών, κατά την τέλεση του δεύτερου γάμου.

Το δείγμα που προσεγγίστηκε δεν μπορεί να θεωρηθεί αντιπροσωπευτικό και να γενικευθεί, αλλά δείχνει κάποιες αντιλήψεις που πιθανόν να ισχύουν στον πληθυσμό.

Λέγοντας πληθυσμό νοείται η ομάδα των ατόμων που έχουν συνάψει δεύτερο γάμο, από τους οποίους επιλέχθηκε το δείγμα της συγκεκριμένης έρευνας.

4.Μεθοδολογία

Η έρευνα αυτή διεξήχθη στα πλαίσια της ποιοτικής διερευνητικής προσέγγισης με βασικό μεθοδολογικό εργαλείο, τη συνέντευξη.

Σύμφωνα με τον Φίλια (1998), « Συνέντευξη είναι η τεχνική που έχει σκοπό να οργανώσει μία σχέση προφορικής επικοινωνίας ανάμεσα σε δύο πρόσωπα, τον συνεντευκτή και τον ερωτώμενο, έτσι ώστε να επιτρέψει στον πρώτο τη συλλογή ορισμένων πληροφοριών από τον δεύτερο πάνω σε ένα συγκεκριμένο αντικείμενο ».

Όπως αναφέρει η Κανδυλάκη Αγάπη, (2001), σύμφωνα με τον Burgers, (1994), «με τη συνέντευξη ο ερευνητής έχει την ευκαιρία να διερευνήσει τις διαφορετικές όψεις – πλευρές ενός θέματος και να γνωρίσει τις προσωπικές απόψεις των ερωτώμενων και τις εμπειρίες στις οποίες αυτές στηρίζονται»

Η επιλογή της ποιοτικής αντί της ποσοτικής προσέγγισης έγινε για τους εξής λόγους:

Λόγω έλλειψης ανάλογης βιβλιογραφίας και ερευνητικών μελετών στον ελληνικό χώρο σχετικά με το φαινόμενο της «ανασυγκροτημένης οικογένειας», τη δομή και τη λειτουργία της, καθώς και τις σχέσεις μεταξύ των μελών, θεωρήθηκε σκόπιμη η διεξαγωγή μιας διερευνητικής μελέτης. Βασικός στόχος δεν ήταν η γενίκευση των αποτελεσμάτων, αλλά η συλλογή απόψεων από διαζευγμένους γονείς με παιδιά σχολικής ηλικίας, 6 – 12 ετών, με σκοπό την περιγραφική ανάλυσή τους.

Η μορφή της συνέντευξης που επιλέχθηκε είναι η μη – δομημένη, εντοπισμένη συνέντευξη (Φίλιας, 1998, σελ. 132-134). Επειδή η επιλογή των ερωτώμενων και κυρίως το αντικείμενο της έρευνας είναι συγκεκριμένο, συντάχθηκε ένα πλαίσιο ερωτήσεων που ονομάστηκε «οδηγός συνέντευξης», χωρίς αυτό να περιορίζει την ελευθερία των συνεντευκτών, ως προς τον τρόπο που τίθενται οι ερωτήσεις, ως προς τη σύνταξη, ως προς τη σειρά – μπορούν να προστεθούν κι άλλες -. Είναι όμως υποχρεωμένοι να συλλέξουν τις πληροφορίες που απαιτούνται από την έρευνα. Παρόλα αυτά η ελευθερία του ερωτώμενου και του συνεντευκτή «δεν είναι ολοκληρωτική, αλλά περιορίζεται από το πλαίσιο της έρευνας» (ό.π.).

Η επιλογή της συνέντευξης αντί του ερωτηματολογίου έγινε για τους εξής λόγους:

- α) Αμεσότητα στην επικοινωνία
- β) Δυνατότητα διευκρινίσεων και επεξηγήσεων

γ) Δυνατότητα ταυτόχρονης παρατήρησης των αντιδράσεων του ερωτώμενου

δ) Η παροχή συμπληρωματικών στοιχείων – Εμβάθυνση
(Δημητρόπουλος, 1994, σελ. 100)

ε) « Προσφέρει πληροφορίες υψηλότερης ποιότητας και με μικρότερο βαθμό στατιστικής μεροληψίας ».

(Howard Keith & Sharp A. John, 1994, σελ. 216)

Η κάθε συνέντευξη είχε διάρκεια 50 λεπτά και ήταν δομημένη σε 4 άξονες:

A. Τωρινή οικογένεια

B. Σχέσεις των μελών της «ανασυγκροτημένης οικογένειας»

Γ. Λειτουργία της νέας οικογένειας

Δ. Πρώτος γάμος

(Βλ. Παράρτημα Δ)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ IV

A. ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

1. Ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας κι ερμηνείας των ευρημάτων

Όπως έχει ήδη αναφερθεί, σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η διερεύνηση της δομής και της λειτουργίας νέων οικογενειών στον ελλαδικό χώρο, από διαζευγμένους γονείς με παιδιά σχολικής ηλικίας, 6- 12 ετών, από τον πρώτο τους γάμο. Πιο συγκεκριμένα, η μελέτη έχει σκοπό να διερευνήσει τις σχέσεις των μελών στη ‘ νέα οικογένεια’, η οποία αποτελεί μια πιο σύνθετη μορφή οικογενειακής οργάνωσης.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα που εξήχθησαν από την επεξεργασία των δεδομένων, σύμφωνα με τους στόχους της μελέτης.

A. ΤΩΡΙΝΗ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ

Παρακάτω εξετάζεται η δομή, το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, καθώς και η αντίδραση του οικογενειακού και κοινωνικού περιβάλλοντος των πρώην διαζευγμένων, για τη «σύνθεση» της τωρινής οικογένειας.

Πίνακας Α1: Αναλογία της ηλικίας των συμμετεχόντων στην έρευνα.

ΗΛΙΚΙΑ	
ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
42	33
45	36
50	37
	38
	39
	40
	43

Η ηλικία των ατόμων που συμμετείχαν στην έρευνα κυμαίνεται από 42 μέχρι 50 για τους άνδρες, και από 33 μέχρι 43 για τις γυναίκες.

Πίνακας Α2: Το επάγγελμα των συμμετεχόντων.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	
ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
Ασφαλιστής	Ιδιωτικός Υπάλληλος
Έμπορος	Έμπορος
Μεσίτης	Μοντελίστ
	Μεσίτρια
	Ιδιωτικός Υπ. σε Χρηματοπιστηριακή Εταιρεία
	Δημόσιος Υπ.(Φύλακας σε σχολείο)
	Οικιακά

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι όλοι οι άνδρες είναι εργαζόμενοι. Το ίδιο ισχύει και για τις γυναίκες εκτός από μία, η οποία σταμάτησε την εργασία περίπου πριν 2 μήνες, λόγω εγκυμοσύνης και τώρα ασχολείται με τα οικιακά.

Πίνακας Α3: Μορφωτικό επίπεδο των μελών του δείγματος.

ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	
ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
Μέση	Μέση
Μέση	Μέση
Ανώτερη	Ανώτερη
	Ανώτερη
	Μέση
	Μέση
	Μέση

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι όλοι ο 1 στους 3 άνδρες , και οι 2 στις 7 γυναίκες είναι πτυχιούχοι Ανώτερης Σχολής, ενώ οι υπόλοιποι είναι απόφοιτοι Λυκείου.

Πίνακας Α4: Τόπος καταγωγής των συμμετεχόντων

ΚΑΤΑΓΩΓΗ	
ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
Ελληνική	Ελληνική
Ελληνική	Ελληνική
Ελληνική	Ελληνική
	Ρωσική
	Ελληνική
	Ελληνική
	Ελληνική

Τα δεδομένα του παραπάνω πίνακα δείχνουν, ότι όλοι οι συμμετέχοντες είναι ελληνικής καταγωγής, εκτός από μία γυναίκα που είναι ρωσικής.

Πίνακας Α5: Έτος σύναψης του δεύτερου γάμου των συμμετεχόντων.

ΕΤΟΣ ΤΕΛΕΣΗΣ ΤΟΥ Β` ΓΑΜΟΥ	
ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
1994	1989
1997	1992
1999	1994
	1994
	1997
	1999
	2000

Τα στοιχεία του πίνακα δείχνουν, ότι όλοι οι γάμοι έγιναν στη δεκαετία του `90, εκτός από έναν που έγινε το 1989.

Πίνακας Α6: Χρονικό διάστημα γνωριμίας των ζευγαριών πριν από τον γάμο.

ΧΡΟΝΟΣ ΓΝΩΡΙΜΙΑΣ	
ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
2 χρόνια	1 χρόνος
5 χρόνια	1 χρόνος
10 χρόνια	2 χρόνια
	2 χρόνια
	4 χρόνια
	5 χρόνια
	8 χρόνια

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι ένας άνδρας γνώριζε την σύζυγό του 2 χρόνια πριν την τέλεση του γάμου τους, ένας 5 χρόνια και ένας 10 χρόνια. Δύο γυναίκες γνωριζόντουσαν 1 χρόνο με τον σύζυγό τους πριν την τέλεση του γάμου τους, άλλες δύο 2 χρόνια, μία 4 χρόνια, μία 5 χρόνια και μία 8 χρόνια.

Πίνακας Α7: Χρονικό διάστημα που μεσολάβησε από το διαζύγιο μέχρι τον δεύτερο γάμο.

ΧΡΟΝΙΚΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ ΜΕΤΑΞΥ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ ΚΑΙ β` ΓΑΜΟΥ	
ΑΝΔΡΕΣ	ΓΥΝΑΙΚΕΣ
4 χρόνια	4 χρόνια
4 χρόνια	4 χρόνια
10 χρόνια	5 χρόνια
	5 χρόνια
	5 χρόνια
	6 χρόνια
	6 χρόνια

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται ότι για δύο άνδρες μεσολάβησαν 4 χρόνια από το διαζύγιο μέχρι τον δεύτερο γάμο, και για έναν 10 χρόνια. Για δύο γυναίκες μεσολάβησαν 4 χρόνια, τρεις 5 χρόνια και για δύο 6 χρόνια μέχρι την τέλεση του δεύτερου γάμου τους.

Πίνακας Α8: Παιδιά στη νέα οικογένεια από τον πρώτο και δεύτερο γάμο.

ΠΑΙΔΙΑ			
ΑΝΔΡΩΝ		ΓΥΝΑΙΚΩΝ	
Από α` γάμο	Από β` γάμο	Από α` γάμο	Από β` γάμο
1 παιδί	2 παιδιά	1 παιδί	1 παιδί
1 παιδί	-----	1 παιδί	2 παιδιά
1 παιδί	1 παιδί	1 παιδί	2 παιδιά
		1 παιδί	1 παιδί
		1 παιδί	2 παιδιά
		1 παιδί	----
		1 παιδί	1 παιδί

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι όλοι οι άνδρες και οι γυναίκες έχουν ένα μόνο παιδί από τον πρώτο τους γάμο. Από τον δεύτερο γάμο ένας άνδρας έχει 2 παιδιά, ένας 1 παιδί και ένας κανένα. Όσον αφορά τις γυναίκες, τρεις έχουν 2 παιδιά, τρεις έχουν 1 παιδί και μία δεν έχει κανένα παιδί.

Πίνακας Α9: Ηλικία του παιδιού, όταν ξαναπαντρεύτηκε ο γονιός με τον οποίο μένει.

ΗΛΙΚΙΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ ΤΟΥΣ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
8 χρόνων	6 χρόνων
10 χρόνων	7 χρόνων
12 χρόνων	8 χρόνων
	8 χρόνων
	9 χρόνων
	10 χρόνων
	12 χρόνων

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι τα παιδιά των ανδρών ήταν ηλικίας 8, 10 και 12 χρόνων. Δύο γυναικών ήταν 8 χρόνων, και των υπολοίπων ήταν 6, 7, 9, 10 και 12 χρόνων.

Πίνακας Α10: Αντίδραση των παιδιών τους για το νέο γάμο.

ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΠΑΙΔΙΩΝ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Θετική	Θετική
Θετική	Θετική
Αρνητική	Θετική
	Θετική
	Θετική
	Αρνητική
	Αρνητική

Τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα δείχνουν, ότι τα παιδιά δύο ανδρών αντέδρασαν θετικά, στην απόφαση του πατέρα τους να ξαναπαντρευτεί, ενώ ενός άνδρα, αρνητικά. Τα παιδιά πέντε γυναικών αντέδρασαν θετικά στην απόφαση της μητέρας τους να ξαναπαντρευτεί, ενώ δύο, αρνητικά.

Πίνακας A11: Η αντίδραση του κοινωνικού περιγύρου, για τη σύναψη του νέου γάμου.

ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΥ ΠΕΡΙΓΥΡΟΥ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Θετική	Θετική
Θετική	Θετική
Θετική	Θετική
	Θετική
	Θετική
	Ουδέτερη
	Αρνητική

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για όλους τους άνδρες η αντίδραση του κοινωνικού περιγύρου, ήταν θετική. Για πέντε η αντίδραση του κοινωνικού περιγύρου ήταν θετική, για μία ουδέτερη και για μία αρνητική.

Πίνακας A12: Η ευκολία απόφασης από τον διαζευγμένο για ένα νέο γάμο.

ΕΥΚΟΛΗ ΑΠΟΦΑΣΗ;	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Ναι	Ναι
Ναι	Ναι
Όχι	Ναι
	Ναι
	Ναι
	Όχι
	Όχι

Τα δεδομένα του παραπάνω πίνακα δείχνουν, ότι για δύο από τους τρεις άνδρες και για πέντε από τις επτά γυναίκες η απόφαση για ένα νέο γάμο, ήταν εύκολη.

Πίνακας A13_α: Παράγοντες που συνέβαλλαν θετικά για τη σύναψη του νέου γάμου.

ΘΕΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Το παιδί του	Το παιδί της
Ο χαρακτήρας της νέας συντρόφου	Ο χαρακτήρας του νέου συντρόφου
Πίστη στο θεσμό του γάμου	Το παιδί της
	Το αίσθημα της μοναξιάς
	Ο χαρακτήρας του νέου συντρόφου
	Το αίσθημα της μοναξιάς
	Πίστη στο θεσμό του γάμου

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για τους άνδρες, οι θετικοί παράγοντες για τη σύναψη ενός νέου γάμου, ήταν για έναν το παιδί του, για έναν ο χαρακτήρας της νέας συντρόφου και για έναν η πίστη στο θεσμό του γάμου. Για τις γυναίκες ήταν, για δύο το παιδί τους, για δύο το αίσθημα της μοναξιάς, για δύο ο χαρακτήρας του νέου συντρόφου και για μία η πίστη στο θεσμό του γάμου.

Πίνακας A13_β: Παράγοντες ανασταλτικοί για τη σύναψη του νέου γάμου.

ΑΝΑΣΤΑΛΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Το παιδί του	Οι γονείς της
----	Οι γονείς της
----	Οι γονείς και των δύο
	Οι γονείς της
	Η διαφορά ηλικίας
	Το παιδί της
	Το παιδί της

Στον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για έναν από τους άνδρες, ανασταλτικός παράγοντας για την τέλεση του νέου γάμου ήταν το παιδί του, ενώ για τους άλλους δύο, δεν υπήρχε. Για τέσσερις από τις γυναίκες, ανασταλτικός παράγοντας για την τέλεση του νέου γάμου ήταν οι γονείς τους, για δύο ήταν το παιδί τους και για μία η διαφορά ηλικίας (Γυναίκα > Άνδρας) με το νέο σύντροφο.

Πίνακας A14: Η συμπεριφορά των παιδιού μετά το νέο γάμο του πατέρα / μητέρας του.

ΣΥΜΠΕΡΙΦΟΡΑ ΠΑΙΔΙΟΥ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Άλλαξε προς το θετικό	Δεν άλλαξε
Δεν άλλαξε	Δεν άλλαξε
Αρχικά άλλαξε αρνητικά και στη συνέχεια, θετικά	Αρχικά άλλαξε αρνητικά και στη συνέχεια, θετικά
	Αρχικά άλλαξε αρνητικά και στη συνέχεια, θετικά
	Αρχικά άλλαξε αρνητικά και στη συνέχεια, θετικά
	Άλλαξε προς το αρνητικό
	Άλλαξε προς το αρνητικό

Στον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι η συμπεριφορά του παιδιού ενός άνδρα άλλαξε προς το θετικό, ενός, δεν άλλαξε καθόλου και ενός άλλαξε αρχικά προς το αρνητικό και έπειτα διαφοροποιήθηκε θετικά. Για τέσσερις από τις γυναίκες η συμπεριφορά των παιδιών τους δεν άλλαξε, για μία άλλαξε αρχικά αρνητικά και στη συνέχεια διαφοροποιήθηκε θετικά, και για δύο άλλαξε αρνητικά.

B. ΣΧΕΣΕΙΣ ΤΩΝ ΜΕΛΩΝ ΤΗΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Πίνακας B1: Η σχέση με τα παιδιά τους από τον πρώτο γάμο, στη νέα οικογένεια.

ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥΣ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Πολύ καλή	Πολύ καλή
Πολύ καλή	Πολύ καλή
Πολύ καλή	Πολύ καλή
	Πολύ καλή
	Καλή
	Καλή
	Καλή

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για τους άνδρες η σχέση τους με τα παιδιά τους στο νέο γάμο είναι πολύ καλή. Για

τέσσερις από τις γυναίκες, η σχέση με τα παιδιά τους είναι πολύ καλή, και για τρεις, καλή.

Πίνακας Β2: Η σχέση του/ της συζύγου με τα παιδιά της/ του.

Η ΣΧΕΣΗ ΤΟΥ ΝΕΟΥ ΣΥΝΤΡΟΦΟΥ ΜΕ ΤΑ ΠΑΙΔΙΑ ΤΟΥ/ ΤΗΣ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Πολύ καλή	Πολύ καλή
Πολύ καλή	Πολύ καλή
Καλή	Πολύ καλή
	Καλή
	Καλή
	Ζήλια
	Ζήλια

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για δύο από του άνδρες η σχέση της συζύγου τους με τα παιδιά τους είναι πολύ καλή, ενώ για έναν καλή. Για τρεις από τις γυναίκες η σχέση του συζύγου τους με τα παιδιά τους είναι πολύ καλή, για δύο καλή και για δύο επικρατεί το αίσθημα της ζήλιας.

Πίνακας Β3: Η σχέση του ερωτώμενου με τα παιδιά του συντρόφου του.

Δεν υπάρχουν αποτελέσματα γι' αυτήν την ερώτηση, διότι κανείς από τους συντρόφους των ερωτώμενων δεν είχε παιδιά.

Πίνακας Β4: Η σχέση των ετεροθαλών αδελφών μεταξύ τους.

ΣΧΕΣΗ ΤΩΝ ΕΤΕΡΟΘΑΛΩΝ ΑΔΕΛΦΩΝ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Πολύ καλή	Πολύ καλή
Τώρα καλή	Πολύ καλή
Στην αρχή δεν αποκαλούνταν αδέρφια, τώρα ναι	Στην αρχή δεν αποκαλούνταν αδέρφια, τώρα ναι
	Πολύ καλή
	Πολύ καλή
	Πολύ καλή
	Ουδέτερη

Στον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για έναν άνδρα η σχέση μεταξύ των παιδιών του από τον α` και τον β` γάμο είναι πολύ καλή, για έναν τώρα έγινε καλή και για έναν, αρχικά, δεν αποκαλούνταν αδέρφια. Για πέντε από τις γυναίκες η σχέση μεταξύ των παιδιών τους από τον α` και τον β` γάμο είναι πολύ καλή, για μία, αρχικά, δεν αποκαλούνταν αδέρφια ενώ τώρα είναι καλή και για μία είναι ουδέτερη.

Πίνακας Β5: Τα συναισθήματα των ερωτώμενων στο νέο γάμο.

ΣΥΝΑΙΣΘΗΜΑΤΑ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Ευτυχισμένος	Ευτυχισμένη
Πολύ καλά	Πολύ καλά
Πολύ καλά	Ικανοποιημένη- Ωριμη σχέση
	Καλά
	Όταν δεν υπάρχουν προβλήματα- Καλά
	Καλά
	Δεν ήθελε να απαντήσει

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι ένας άνδρας νιώθει ευτυχισμένος στο νέο του γάμο, ενώ οι άλλοι δύο πολύ καλά. Μία γυναίκα νιώθει ευτυχισμένη στο νέο της γάμο, μία πολύ καλά, μία ικανοποιημένη, τρεις καλά όταν δεν υπάρχουν κάποια προσωπικά προβλήματα και μία δεν ήθελε να απαντήσει.

Πίνακας Β6: Διατροφή στο παιδί από τον πρώην σύζυγο.

ΔΙΑΤΡΟΦΗ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
----	Ναι
----	Ναι
----	Ναι
	Ναι
	Όχι
	Όχι
	Ναι

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για τους άνδρες δεν δίνεται διατροφή από την πρώην σύζυγο. Για πέντε από τις γυναίκες δίνεται διατροφή από τον πρώην σύζυγο, ενώ σε δύο όχι.

Πίνακας Β7: Η συχνότητα επικοινωνίας του παιδιού με τον βιολογικό του πατέρα.

ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Ποτέ	Ποτέ
Σπάνια	1 φορά το χρόνο
1 φορά το χρόνο	1 φορά το μήνα
	1 φορά το μήνα
	Τηλεφωνική επικοινωνία, 1 φορά την εβδομάδα
	2 φορές το μήνα
	Στις γιορτές

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι το παιδί ενός άνδρα δεν επικοινωνεί ποτέ με την μητέρα του, ενός επικοινωνεί σπάνια, και ενός μία φορά το χρόνο. Το παιδί μίας γυναίκας δεν επικοινωνεί ποτέ με τον πατέρα του, μίας 1 φορά το χρόνο, μίας έχει τηλεφωνική επικοινωνία 1 φορά την εβδομάδα, μίας 2 φορές το μήνα, μίας μόνο στις γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα και δύο, 1 φορά το μήνα.

Πίνακας Β8: Η σχέση με τον/ την πρώην σύζυγό της/ του.

ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΠΡΩΗΝ ΣΥΖΥΓΟ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Ελάχιστη	Τυπική
Τυπική	Τυπική
Καμία	Τυπική
	Καθόλου
	Καθόλου
	Κάκιστη
	Φιλική

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι ένα άνδρας έχει ελάχιστη επικοινωνία με την πρώην σύζυγό του, ένας πολύ τυπική και ένας καμία επικοινωνία. Τρεις γυναίκες έχουν τυπική επικοινωνία με τους πρώην συζύγους τους, δύο καθόλου επικοινωνία, μία έχει επικοινωνία αλλά με συχνές συγκρούσεις και μία έχει φιλική επικοινωνία.

Πίνακας Β9: Η σχέση με τα παιδιά από τον πρώτο γάμο, τα οποία μένουν με την/ τον πρώην σύζυγο.

ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΠΑΙΔΙΑ ΑΠΟ α` ΓΑΜΟ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Άριστη	Αρκετά καλή
----	Άριστη
----	----

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι για τους άνδρες και τις γυναίκες που έχουν παιδιά τα οποία δεν μένουν μαζί τους, αλλά με την/ τον πρώην σύζυγο, οι σχέσεις τους είναι καλές.

Γ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΣ

Πίνακας Γ1: Προβλήματα/ Δυσκολίες στο νέο γάμο.

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ/ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Κανένα	Όπως όλες οι οικογένειες
Οικονομικό, λόγω παιδιού από α` γάμο	Οικονομικό, λόγω παιδιού από α` γάμο
Κανένα	Κανένα ιδιαίτερο
	Όπως όλες οι οικογένειες
	Χαρακτήρας του συζύγου & παιδί
	Κανένα
	Οικονομικό & Αντίδραση παιδιού και κοινωνικού περιγυρου

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι δύο από τους άνδρες ανέφεραν ότι δεν αντιμετώπισαν δυσκολίες στο νέο τους γάμο, ενώ ένας αντιμετωπίζει οικονομικό πρόβλημα λόγω της οικονομικής ενίσχυσης στο παιδί του από τον α` του γάμο. Τέσσερις από τις γυναίκες δεν αντιμετωπίζουν κανένα ιδιαίτερο πρόβλημα

στο νέο γάμο τους, μία αντιμετωπίζει οικονομικό πρόβλημα λόγω του παιδιού της από τον α` γάμο, μία δυσανασχετεί με τον χαρακτήρα του συντρόφου της και την συμπεριφορά του παιδιού της, και μία αντιμετώπισε αρχικά την αρνητική αντίδραση του κοινωνικού συνόλου και οικονομικές δυσκολίες.

Πίνακας Γ2: Η σχολική επίδοση των παιδιών.

ΣΧΟΛΙΚΗ ΕΠΙΔΟΣΗ	
ΠΑΙΔΙΩΝ των ΑΝΔΡΩΝ	ΠΑΙΔΙΩΝ των ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Πολύ καλή	Καλός μαθητής
Μέτρια (Δεν άλλαξε)	Καλός μαθητής
Μέτρια	Καλή
	Καλύτερη
	Μέτρια
	Μέτρια
	Όχι, δεν ήταν από πριν καλός

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι η σχολική επίδοση των παιδιών, ανδρών και γυναικών, δεν άλλαξε λόγω του νέου γάμου του γονιού τους, εκτός από το παιδί μίας γυναίκας που είπε, ότι το παιδί της έγινε καλύτερος μαθητής, αφού πλέον έχει δύο γονείς για να το παρακολουθούν.

Πίνακας Γ3: Ο υπεύθυνος γονιός για την καθημερινή φροντίδα των παιδιών. (Από τον α` και β` γάμο).

ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ ΦΡΟΝΤΙΔΑ ΤΩΝ ΠΑΙΔΙΩΝ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Και οι δύο γονείς	Η ίδια
Και οι δύο γονείς	Η ίδια
Τις εκπαιδευτικές υποχρεώσεις	Η ίδια
	Η ίδια
	Η ίδια
	Και οι δύο γονείς
	Και οι δύο γονείς

Από τα δεδομένα του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι σε πέντε οικογένειες έχουν αναλάβει την καθημερινή φροντίδα των παιδιών και οι δύο σύζυγοι, ενώ ένας άνδρας έχει αναλάβει, μόνο, την εκπαίδευση των παιδιών του και τέσσερις γυναίκες έχουν αναλάβει εξ ολοκλήρου την καθημερινή φροντίδα των παιδιών τους.

Πίνακας Γ4: Λήψη αποφάσεων στη νέα οικογένεια, για ζητήματα σχετικά με το παιδί από τον α` γάμο.

ΛΗΨΗ ΑΠΟΦΑΣΕΩΝ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Ο βιολογικός γονέας	Ο βιολογικός γονέας
Ο βιολογικός γονέας	Ο βιολογικός γονέας
Λαμβάνονται από κοινού, αλλά ανακοινώνονται στο παιδί από τον βιολογικό γονέα.	Ο βιολογικός γονέας, αλλά δέχεται συμβουλές από τον πατριό.
	Ο βιολογικός γονέας, αλλά δέχεται συμβουλές από τον 'πατριό'.
	Λαμβάνονται από κοινού, αλλά ανακοινώνονται στο παιδί από τον βιολογικό γονέα.
	Και οι δύο σύζυγοι, αφού το παιδί δεν έχει γνωρίσει τον βιολογικό του πατέρα.
	Και οι δύο σύζυγοι

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι σε τέσσερις οικογένειες – δύο ανδρών και δύο γυναικών – οι αποφάσεις, σχετικά με το παιδί από τον α` γάμο, λαμβάνονται μόνο από τον βιολογικό γονέα. Σε δύο οικογένειες – μία ενός άνδρα και μία μιας γυναίκας – οι αποφάσεις λαμβάνονται από κοινού από τους συζύγους, αλλά ανακοινώνονται στο παιδί από τον βιολογικό του γονέα. Σε δύο οικογένειες γυναικών, οι αποφάσεις λαμβάνονται από τον βιολογικό γονέα, αλλά το παιδί δέχεται συμβουλές από τον 'πατριό' του. Στην οικογένεια μιας γυναίκας οι αποφάσεις λαμβάνονται και από τους δύο συζύγους και ανακοινώνονται στο παιδί από τον 'πατριό' του και τις αποδέχεται, αφού δεν έχει γνωρίσει τον βιολογικό του πατέρα. Στην οικογένεια, επίσης, μιας γυναίκας οι αποφάσεις λαμβάνονται και από τους δύο συζύγους.

Α. ΠΡΩΤΟΣ ΓΑΜΟΣ

Πίνακας Δ1: Το έτος του α` γάμου.

ΕΤΟΣ α` ΓΑΜΟΥ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
1986	1981
1989	1981
1990	1983
	1986
	1986
	1990
	1990

Από τα στοιχεία του παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι όλοι οι πρώτοι γάμοι των ερωτώμενων έγιναν στη δεκαετία του '80.

Πίνακας Δ2: Η χρονική διάρκεια του πρώτου γάμου.

ΔΙΑΡΚΕΙΑ α` ΓΑΜΟΥ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
7 χρόνια	11 χρόνια
3 χρόνια	4 χρόνια
2,5 χρόνια	2,5 χρόνια
	1 χρόνος
	1,5 χρόνος
	Ούτε χρόνος
	5 μήνες

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι ο μέσος όρος διάρκειας του πρώτου γάμου – και για τους άνδρες και τις γυναίκες - ήταν 3,5 χρόνια.

Πίνακας Δ3: Λόγοι λήξης του α` γάμου.

ΑΙΤΙΑ ΔΙΑΖΥΓΙΟΥ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Μοιχεία	Ασυμφωνία χαρακτήρων
Ασυμφωνία χαρακτήρων	Ασυμφωνία χαρακτήρων
Ασυμφωνία χαρακτήρων	Βίαη συμπεριφορά συζύγου
	Αδιαφορία συζύγου
	Επεμβάσεις τρίτων προσώπων
	«Ανευθυνότητα – Ανωριμότητα»
	Ασθένεια του συζύγου

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι οι λόγοι για ένα διαζύγιο ποικίλλουν. Δύο άνδρες και δύο γυναίκες ανέφεραν την ασυμφωνία χαρακτήρων και ένας μόνο άνδρας την μοιχεία. Τέσσερις γυναίκες ανέφεραν την καθόλου σωστή συμπεριφορά των πρώην συζύγων τους και μία, τις επεμβάσεις τρίτων προσώπων.

Πίνακας Δ4: Το επάγγελμα του πρώην συζύγου.

ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ ΠΡΩΗΝ ΣΥΖΥΓΟΥ	
ΑΝΔΡΩΝ	ΓΥΝΑΙΚΩΝ
Οικιακά	Ελαιοχρωματιστής
Οικιακά	Ιδιωτικός Υπάλληλος
Ιδιωτικός Υπάλληλος	Ιδιωτικός Υπάλληλος
	Ελεύθερος Επαγγελματίας
	Μαθηματικός
	Δημόσιος Υπάλληλος
	Δημόσιος Υπάλληλος

Από τον παραπάνω πίνακα φαίνεται, ότι οι σύζυγοι δύο ανδρών ασχολούνταν με τα οικιακά και μία μόνο εργαζόταν ως ιδιωτική υπάλληλος. Οι σύζυγοι των γυναικών εργάζονταν και στον ιδιωτικό και στον δημόσιο τομέα.

Ε. Ο Ρόλος του Κοινωνικού Λειτουργού

Το αποτέλεσμα αυτής της ερώτησης ήταν, ότι κανένας από τους ερωτώμενους δεν έχει απευθυνθεί σε Κοινωνικό Λειτουργό ή Ψυχολόγο. Κατά τη διάρκεια της συνέντευξης οι 7 στους 10 ανέφεραν ότι θα ήταν επικοδομητική η συμβουλευτική από κάποιον ειδικό και για τους ίδιους και για τη συμπεριφορά τους προς τους άλλους, σε όλη την πορεία της ζωής τους. (α` γάμος – διαζύγιο – μονογονεϊκή οικογένεια – β` γάμος ανασυγκροτημένη οικογένεια)

(Βλ. Παράρτημα Ε)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ V

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

1.ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από την βιβλιογραφική μελέτη για το θέμα « Δημιουργία νέων οικογενειών διαζευγμένων γονέων με παιδιά σχολικής ηλικίας, 6 – 12 ετών », βγήκαν τα παρακάτω συμπεράσματα.

- Το άτομο με το γάμο καλύπτει βασικές του ανάγκες (βιολογικές – σεξουαλικές), αισθάνεται ασφάλεια και εξασφαλίζει την προσωπική του ιστορία με τους απογόνους του.
- Βασικές προϋποθέσεις για το γάμο είναι η βιολογική, πνευματική και ψυχολογική ωριμότητα του ατόμου.
- Στην σύγχρονη ελληνική κοινωνία ο θεσμός του γάμου και της οικογένειας περνά κρίση, με αποτέλεσμα πολλές οικογένειες να οδηγούνται σε διαζύγιο.
- Την τελευταία δεκαετία παρατηρήθηκε ραγδαία αύξηση των διαζυγίων στην Ελλάδα από 0,4% σε 1,1% (Πάντζου Χ, 1995).
- Το διαζύγιο έχει αρνητικές επιπτώσεις σε συζύγους αν και αποτελεί και ένα νέο ξεκίνημα για τη ζωή τους.
- Το άτομο πρέπει να είναι ψυχολογικά ώριμο, για να αντιμετωπίσει την κρίση του διαζυγίου και να το αποδεχτεί, για να συνεχίσει τη ζωή του.
- Το διαζύγιο έχει αρνητικές επιπτώσεις στα παιδιά σχολικής ηλικίας, τα οποία αντιδρούν έντονα, είτε με θυμό,

είτε με διάχυτη λύπη, είτε με φόβο και φαντασιώνονται προσωπική ευθύνη για το γεγονός του διαζυγίου.

- Το διαζύγιο σε καμία περίπτωση δεν ανακουφίζει ή ευχαριστεί τα παιδιά, τα οποία προτιμούν την οικογενειακή θalπωρή, έστω και αν αυτή συνυπάρχει με μια συνεχή συζυγική διαμάχη.
- Οι μονογονεϊκές οικογένειες αντιμετωπίζουν οικονομικές δυσκολίες.
- Στις μονογονεϊκές οικογένειες οι σχέσεις του παιδιού με το γονέα που μένει μαζί του, χαρακτηρίζεται από έντονες θετικές αλληλεπιδράσεις και σύμπνοια, αλλά η έλλειψη ενός από τα δύο γονεϊκά πρότυπα στην οικογένεια αυτή, επιφέρει αρνητικές επιδράσεις στην ομαλή ανάπτυξή του.
- Σύμφωνα με τον Παρασκευόπουλο, 1985, εάν δεν έχει επιλυθεί το οιδιπόδειο σύμπλεγμα μέχρι το 6^ο έτος της ηλικίας, τότε θα δημιουργηθεί πρόβλημα στη διαμόρφωση της προσωπικότητάς του.
- Κατά τη σχολική ηλικία η σεξουαλικότητα βρίσκεται σε λανθάνουσα κατάσταση και το παιδί αποζητά τον ομόφυλο γονέα του, ο οποίος όταν απουσιάζει δημιουργεί δυσκολίες στην ψυχοκοινωνική του ανάπτυξη.
- Το 95% των μονογονεϊκών οικογενειών αποτελείται από τη μητέρα και το παιδί. Η απουσία του πατρικού προτύπου από τις οικογένειες αυτές συνδέεται με την εκδήλωση προβλημάτων στην ταυτότητα του φύλου, κυρίως στα αγόρια.
- Αντίστοιχα, η απουσία του πατρικού προτύπου στα κορίτσια τα στερεί από τις βασικές εμπειρίες που είναι καθοριστικές για τις σχέσεις τους με άλλους άνδρες. (Καλλινικάκη Θεανώ, 1998)
- Δεν υπάρχουν επίσημα στατιστικά στοιχεία για τη συχνότητα του φαινομένου της ανασυγκροτημένης οικογένειας.
- Δεν υπάρχει ελληνική βιβλιογραφία για τις οικογένειες που έχουν δημιουργηθεί από διαζευγμένους γονείς και ούτε ένας όρος δεν τις προσδιορίζει.
- Η δομή της ανασυγκροτημένης οικογένειας, είναι πολύπλοκη και πολυσύνθετη.
- Για να δημιουργήσει το άτομο μία νέα οικογένεια ύστερα από την αποτυχία ενός πρώτου γάμου, θα πρέπει να είναι ψυχολογικά ώριμο. Να έχει δηλαδή ξεπεράσει τα αρνητικά συναισθήματα που έχει βιώσει από το διαζύγιο και

να έχει το «γνώθι σαυτόν» σχετικά με τις επιθυμίες και τις επιδιώξεις του, ώστε να είναι 'διαθέσιμος' για να δημιουργήσει μία νέα οικογένεια.

- Δεν υπάρχει νομική κατοχύρωση για τον 'πατριό' και τη 'μητριά', για το ρόλο και τις ευθύνες απέναντι στα παιδιά της ανασυγκροτημένης οικογένειας.
- Οι Παιδαγωγοί κι οι Εκπαιδευτικοί έχουν ανεπαρκείς γνώσεις για την ψυχολογία και τις αντιδράσεις των παιδιών που μεγαλώνουν σε ανασυγκροτημένες οικογένειες.

Με βάση τους στόχους που τέθηκαν στην παρούσα μελέτη, διεξήχθη έρευνα τα αποτελέσματα της οποίας παρουσιάστηκαν αναλυτικά στο προηγούμενο κεφάλαιο της εργασίας. Η επεξεργασία των δεδομένων αυτών επιτρέπει να βγουν τα παρακάτω συμπεράσματα, τα οποία σε μεγάλο μέρος επαληθεύουν τις αρχικές υποθέσεις της παρούσας έρευνας.

- Έπειτα από τη διερεύνηση της λειτουργίας της ανασυγκροτημένης οικογένειας, και με βάση τον αντίστοιχο στόχο της έρευνας, επιβεβαιώθηκε η υπόθεση ότι δημιουργούνται δυσκολίες στη νέα οικογένεια. Πιο συγκεκριμένα, όλοι οι ερωτώμενοι γονείς – βιολογικοί – ανέφεραν ότι έχουν αναλάβει την καθημερινή φροντίδα των παιδιών τους, καθώς τα ίδια δεν δέχονται παρατηρήσεις κι αποφάσεις από τους νέους συντρόφους των γονιών τους.
- Οι 5 στους 10 γονείς ανέφεραν πως τα παιδιά τους σε ορισμένες μόνο περιπτώσεις, δέχονται συμβουλές από τους νέους συντρόφους των γονιών τους.
- Εξετάζοντας το στόχο της μελέτης που αφορούσε τα κίνητρα των διαζευγμένων που τους ωθούν στη σύναψη ενός δεύτερου γάμου, επιβεβαιώθηκε και η δεύτερη υπόθεση, ως προς το ένα μέρος της. Πιο συγκεκριμένα φάνηκε, ότι η μοναξιά – ιδιαίτερα για τις γυναίκες – αποτέλεσε σημαντικό λόγο που τις ωθεί σε ένα νέο γάμο.
- Σημαντικά κίνητρα για την απόφαση ενός δεύτερου γάμου - και για τους άνδρες και τις γυναίκες – αποτελούν η ύπαρξη παιδιών, ο χαρακτήρας του νέου συντρόφου και η πίστη στο θεσμό του γάμου.
- Οι διαζευγμένοι δεν χρησιμοποιούν το γάμο, για να γίνουν πιο αποδεκτοί κοινωνικά, καθώς κανείς από τους ερωτώμενους δεν μας έδωσε τέτοια απάντηση, ούτε έδειξε να αισθάνεται λιγότερο κοινωνικά, αποδεκτός από άτομα που ήταν παντρεμένα, έτσι δεν επιβεβαιώθηκε το δεύτερο μέρος της δεύτερης υπόθεσης της έρευνας.

- Η υπόθεση ότι η συμπεριφορά των παιδιών των διαζευγμένων γονέων, μετά το νέο γάμο και μέσα στη νέα οικογένεια, αλλάζει, επιβεβαιώθηκε από τις απαντήσεις που έδωσαν οι ερωτώμενοι. Συγκεκριμένα, 7 στους 10 γονείς απάντησαν, ότι η συμπεριφορά των παιδιών τους άλλαξε μέσα στη νέα οικογένεια.

- Τα παιδιά σχολικής ηλικίας (6 – 12 ετών), αν και επιζητούν τη συντροφιά και την επικοινωνία με εξωοικογενειακά πρόσωπα, όταν τα πρόσωπα αυτά εντάσσονται στην οικογένειά τους – ως νέα μέλη της – αποτελούν παράγοντα για την αρνητική συμπεριφορά τους.

- Για τα παιδιά ηλικίας (6 – 12 ετών) το κοινωνικό πλαίσιο που δρουν κι αλληλεπιδρούν αλλάζει. Απομακρύνονται από το στενό περιβάλλον της οικογένειας και εισέρχονται στο χώρο των ευρύτερων κοινωνικών σχέσεων και της ομαδικής εργασίας. Η συμμετοχή τους σε εξωοικογενειακούς χώρους και νέες ομάδες αναφοράς, επενεργεί ως παράγοντας ομαλοποίησης, διορθωτικός για τυχόν ιδιορρυθμίες της οικογένειας (Παρασκευόπουλος, 1985)

- Οι σχέσεις μεταξύ των ετεροθαλών αδερφών ηλικίας 6 – 12 ετών, χαρακτηρίστηκαν από τους γονείς «καλές» και «φυσιολογικά ανταγωνιστικές», καθώς τα παιδιά σχολικής ηλικίας αναζητούν τη συναναστροφή με τους συνομήλικους τους, που είναι η βάση για την ανάπτυξη καλών σχέσεων μεταξύ τους.

- Τα παιδιά 6 – 12 ετών δεν έχουν φτάσει ακόμη στο στάδιο της ετερόφυλης σεξουαλικότητας, που είναι χαρακτηριστικό της εφηβικής ηλικίας, και το οποίο μπορεί να προκαλέσει προβλήματα στις σχέσεις τους, ιδίως όταν είναι αντίθετου φύλου και αδέρφια εξ αγχιστείας. Οι σχέσεις τους τότε μπορεί να αλλάξουν, αφού η εφηβεία είναι μία περίοδος «έντονων εσωτερικών συγκρούσεων, θυμικής αναστάτωσης και αντιφατικών διαθέσεων» (ό.π.).

- Ένας ακόμη στόχος της έρευνας ήταν η διερεύνηση των σχέσεων μεταξύ των μελών στη νέα οικογένεια, καθώς δεν υπήρχε αντίστοιχη βιβλιογραφική κάλυψη στη μελέτη. Στις ερωτήσεις που οι γονείς απάντησαν, φάνηκε πως οι σχέσεις μεταξύ των συζύγων είναι πολύ καλές.

- Σε ό,τι αφορά τη σχέση των γονιών με τα παιδιά τους, αναφέρθηκε ότι είναι ιδιαίτερα ώριμη και σχέση εμπιστοσύνης, με την προϋπόθεση, όμως, ότι τα παιδιά έχουν

ανάγκη τη διαρκή επιβεβαίωση για την αγάπη και το ενδιαφέρον των γονιών τους.

- Η σχέση των παιδιών με τους νέους συντρόφους των γονέων χαρακτηρίστηκε καλή, όταν οι νέοι σύζυγοι δεν ξεφεύγουν από τα όρια του ρόλου τους, πράγμα που αποτελεί ασφαλιστική δικλείδα για την αρμονική μεταξύ τους σχέση.
- Η διερεύνηση των συναισθημάτων των συζύγων στο νέο τους γάμο ήταν ένας ακόμη στόχος της έρευνας. Οι απαντήσεις των ερωτώμενων διακρίνονταν από ιδιαίτερα αισιόδοξα συναισθήματα, σχετικά με το πώς αισθάνονται στο νέο τους γάμο. Οι περισσότεροι απάντησαν, ότι νιώθουν πολύ καλά και είναι ευτυχισμένοι.
- Η διερεύνηση της προσέγγισης των ερωτώμενων γονέων σε επαγγελματίες Κοινωνικούς Λειτουργούς ή Ψυχολόγους, ήταν ο τελευταίος στόχος της έρευνας. Από τις απαντήσεις που δόθηκαν παρατηρήθηκε ότι κανείς δεν έχει απευθυνθεί σε κάποιον ειδικό, αλλά κατά την διάρκεια της συνέντευξης παραδέχθηκαν ότι η συμβουλευτική θα ήταν ιδιαίτερα βοηθητική για τους ίδιους και την ομαλή λειτουργία της οικογένειάς τους.

2.ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ – ΕΙΣΗΓΗΣΕΙΣ

Το φαινόμενο των ανασυγκροτημένων οικογενειών παρουσιάζεται με αυξανόμενο ρυθμό στην ελληνική κοινωνία. Παρά το γεγονός αυτό παρατηρείται έλλειψη ενδιαφέροντος, προγραμματισμού κι οργάνωσης από φορείς κι υπηρεσίες σχετικά με αυτές τις οικογένειες.

Οι σπουδάστριες της παρούσας εργασίας, ύστερα από την βιβλιογραφική μελέτη και τα αποτελέσματα της έρευνας που πραγματοποίησαν, εισηγούνται τις παρακάτω προτάσεις για το θέμα των ανασυγκροτημένων οικογενειών.

1. Η ύπαρξη πρωτογενούς πρόληψης για τη λειτουργία του γάμου και της οικογένειας με σκοπό την αντιμετώπιση των συγκρούσεων και την αποφυγή διαζυγίων, τα επιφέρουν αρνητικές επιπτώσεις σε συζύγους και παιδιά. Αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη βοήθεια της Εκκλησίας και με Προγράμματα του Υπουργείου Υγείας & Πρόνοιας, σε τοπικό επίπεδο μέσω της Τοπικής Αυτοδιοίκησης.
2. Η Πολιτεία να οργανώσει Προγράμματα Οικονομικής Στήριξης και Κοινωνικής Μέριμνας, για τις μονογονεϊκές οικογένειες από διαζύγιο.
3. Να ενισχυθεί η δημιουργία κοινοτικών πόρων, παράλληλά με την συμβουλευτική παρέμβαση, για την αντιμετώπιση κρίσεων στην οικογένεια.
4. Δημιουργία Συμβουλευτικών Κέντρων στους Δήμους με επαγγελματίες Κοινωνικούς Λειτουργούς και Ψυχολόγους.
5. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον από την Τοπικά Αυτοδιοίκηση για την οργάνωση Σχολών Γονέων, με σκοπό την οικογενειακή συμβουλευτική σε θέματα προετοιμασίας για το γάμο, επιλογής συντρόφου, διαπροσωπικών σχέσεων συζύγων, γονέων και παιδιών, σεξουαλικών προβλημάτων συζύγων, προβλήματα ανατροφής παιδιών κ.λπ.
6. Η ύπαρξη επαγγελματιών Κοινωνικών Λειτουργών σε Δημοτικά Σχολεία, ώστε να είναι πιο εφικτή η επαφή των παιδιών με αυτούς, για Συμβουλευτική κι Υποστήριξη.
7. Πραγματοποίηση Σεμιναρίων για εκπαιδευτικούς με θέμα την ανασυγκροτημένη οικογένεια, καθώς η βιβλιογραφική μελέτη έδειξε πως οι εκπαιδευτικοί δεν έχουν επαρκείς γνώσεις: α) Για την αντίδραση των παιδιών από ανασυγκροτημένες οικογένειες, και β) Για τη δική τους συμπεριφορά απέναντι στα παιδιά τέτοιων οικογενειών.

8. Να ενσωματωθεί στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα η συνειδητή προετοιμασία των νέων, ώστε να γίνουν σύζυγοι και αργότερα γονείς.
9. Δημιουργία ομάδων σε Σχολές Γονέων με μέλη από ανασυγκροτημένες οικογένειες, με σκοπό την ενημέρωση και συμβουλευτική, που απορρέει από την πολυπλοκότητα και τις ιδιαιτερότητες αυτής της μορφής οικογενειακής οργάνωσης.
10. Διεξαγωγή Ημερίδων και Σεμιναρίων σε Τοπικό – με πρωτοβουλία της Τοπικής Αυτοδιοίκησης – και Πανελλήνιο επίπεδο, με θέμα την ‘ ανασυγκροτημένη οικογένεια ’, ώστε να γνωστοποιηθεί η συχνότητα του φαινομένου, και να είναι πιο εφικτή η πρόσβαση σε ειδικούς επαγγελματίες από άμεσα ενδιαφερόμενα άτομα.
11. Η συγγραφή ή η μετάφραση βιβλίων, για τις ανασυγκροτημένες οικογένειες, καθώς από την βιβλιογραφική μελέτη διαπιστώθηκε ότι δεν υπάρχει σχετική ελληνική βιβλιογραφία. Ο ορισμός, επίσης, ενός ειδικού όρου για τις οικογένειες μετά από β` γάμο, καθώς δεν υπάρχει έως τώρα μία κατοχυρωμένη ονομασία.
12. Η διεξαγωγή Πανελλήνιας Έρευνας σχετικά με την ύπαρξη ‘ ανασυγκροτημένων οικογενειών ’ και τη λειτουργία τους.
13. Ανάλυση Πτυχιακής Εργασίας, από σπουδαστές της Κοινωνικής Εργασίας, και την ανάλυση έρευνας σε άλλο Δήμο, σχετικής με τον β` γάμο και τις σχέσεις των μελών.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Γ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Δ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ε

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ ΠΤΥΧΙΑΚΗΣ

Ελληνική Βιβλιογραφία

1. Ασκητής Ε.Θάνος, (1997), Η σεξουαλική αφύπνιση της εφηβείας, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
2. Γαλάνης Ν. Γεώργιος, (1995), Οικογένεια με ένα γονέα: Μία πραγματικότητα στη σύγχρονη ελληνική κοινωνία, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.
3. Γεωργόπουλος Δ. Γεώργιος, (1993), Κοινωνική Εργασία με Οικογένεια, Εκδόσεις Γ.Δ.Γ., Αθήνα.
4. Δημητρόπουλος Γ. Ευστάθιος, (1994), Εισαγωγή στη μεθοδολογία της Επιστημονικής Έρευνας, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα.
5. Δημοπούλου – Λαγωνικά Μ. (1987- 88), Κοινωνική Εργασία με Οικογένεια.
6. Δρακουλίδης Ν., Τα σωστά και τα λάθη για γονείς και παιδιά, Εκδόσεις Δίπτυχο, Αθήνα.
7. Ζαφείρης Γ. Αλέξανδρος, Ζαφείρη Α. Ελένη. Μουζακίτης Μ. Χρήστος, (1999), Οικογενειακή Θεραπεία, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
8. Ιωαννίδου- Johnson Αμαλία, (1998), Προκατάληψη, Ποιος Εγώ; Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
9. Κακαβούλης Κ. Αλέξανδρος, (1990), Ψυχοπαιδαγωγική Α: Συναισθηματική ανάπτυξη και αγωγή, Εκδόσεις Α.Κ.Κ., Αθήνα.
10. Κανδυλάκη Αγάπη, (2001), Η συμβουλευτική στην Κοινωνική Εργασία: Δεξιότητες επικοινωνίας και τεχνικές παρέμβασης, Σύγχρονες Ακαδημαϊκές Επιστημονικές Εκδόσεις, Αθήνα.
11. Καντιώτης Ν. Αυγουστίνος –Επίσκοπος Μητροπολίτης Φλώρινας, (1980), Το διαζύγιο, Εκδόσεις Ορθοδόξου Ιεραποστολικής αδελφότητας «Ο Σταυρός», Αθήνα.
12. Κογκίδου Δήμητρα, (1995). Μονογονεϊκές οικογένειες, Πραγματικότητα- Προοπτικές- Κοινωνική Πολιτική, Εκδόσεις « Νέα Σύνορα», Αθήνα.
13. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε., (1994), Διαζύγιο και παιδιά: Ψυχολογικά και νομικά θέματα, Εκδόσεις Διαλλαγή University Studio Press, Αθήνα.
14. Κουνουγέρη- Μανωλεδάκη Ε., (1998), Οικογενειακό Δίκαιο, τεύχος Ββ, β` έκδοση, Εκδόσεις Σακκουλά, Θεσσαλονίκη.

15. Κούρος Ιωάννης, (1993), Ψυχολογικά θέματα παιδιών και εφήβων, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα
 16. Κυριακίδης Α. Παύλος, (2000), Η οικογενειακή σχέση, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
 17. Λιαρομάτης Δημήτριος, (1991), Χρειάζεται ο γάμος, Εκδόσεις ΙΑΔΗΠ, Αθήνα.
 18. Μαντζιάφου-Κανελλοπούλου Μ, (1986), Η κοινωνική απομόνωση της σύγχρονης οικογένειας, Εκδόσεις Ζήτα, Αθήνα.
 19. Μαυρομάτης Β. Γεώργιος, (1988), Το μυστήριο της αγάπης (Ο γάμος), Εκδόσεις Τέρτιος, Κατερίνη.
 20. Μουσούρου Α.Μ., (1989), Κοινωνιολογία της σύγχρονης οικογένειας, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
 21. Παπαϊωάννου Καλλιόπη, (1998), Κλινική Κοινωνική Εργασία – Κοινωνική Εργασία με Άτομα, Εκδόσεις Έλλην, Αθήνα.
 22. Παπαχρίστου Κ. Θανάσης, (1998), Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σακκούλα, Αθήνα – Κομοτηνή.
 23. Παρασκευόπουλος Ν. Ιωάννης, (1985), Εξελικτική Ψυχολογία, τομ: 3, Εκδόσεις , Αθήνα.
 24. Πιντέρης Γιώργος, (1980), Αντιμετωπίζοντας τον χωρισμό, Εκδόσεις Θυμάρι, Αθήνα.
 25. Τσιάντης Γιάννης, (1991), Ψυχική υγεία του παιδιού και της οικογένειας, Τεύχος Α', Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
 26. Φίλιας Βασίλης, (1998), Εισαγωγή τη μεθοδολογία και τις τεχνικές των κοινωνικών ερευνών, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
 27. Χατζηχρήστου Γ. Χρυσή, (1999), Ο χωρισμός των γονέων, το διαζύγιο και τα παιδιά: Η προσαρμογή των παιδιών στην διπυρηνική οικογένεια και το σχολείο, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα , Αθήνα.
 28. Χουρδάκη Μαρία, (2000), Οικογενειακή Ψυχολογία, Εκδόσεις, Αθήνα.
1. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ ‘ΔΙΑΦΥΛΙΚΕΣ ΣΧΕΣΕΙΣ’, Επιμέλεια: Παρασκευόπουλος Ιωάν., Μπεζεβέγκης Ηλίας, Γιαννίτσας Νικόλ., Καραθανάση Αρετή, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1998.

Ø Καλλινικάκη Θεανώ, Ο ρόλος του πατέρα στην ανάπτυξη της ταυτότητας του φύλου στην εφηβεία.

2. Σεμινάριο: Μονογονεϊκές Οικογένειες. ΛΑΜΙΑ, Οκτώβριος 2000.
3. ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΗΜΕΡΙΔΑΣ “ΕΥΡΩΠΑΙΚΟ FORUM για την ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ”:
- Οικογένεια- Ευρώπη- 21^{ος} αιώνας: όραμα και θεσμοί. Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Νέα Σύνορα, Αθήνα 1998.
- Ø Dr Wilk Liselotte, Τα παιδιά σε οικογένειες διαζευγμένων, Πανεπιστήμιο Johannes Kepler του Λιντς, Αυστρία
 - Ø Doek Jaap, Παιδιά διαζευγμένων γονιών: Μια φωνή που πρέπει να ακουστεί, Πανεπιστήμιο Vrije, Ολλανδία
 - Ø Walker Janet, Η ανατροφή των παιδιών μετά το διαζύγιο, Πανεπιστήμιο Newcastle, Μεγάλη Βρετανία.
 - Ø Κογκίδου Δήμητρα, Κοινωνικός αποκλεισμός και οικογένεια.
 - Ø Λαγουρού Ακριβή, Παράγοντες αρνητικοί στην κοινωνικοσυναισθηματική ανάπτυξη του παιδιού, Ένωση Επιστημόνων Γυναικών
 - Ø Σταματιάδου Μ., Η αλλοτριωτική επίδραση του κοινωνικού συνόλου στο παιδί διαζευγμένων γονιών: άλλοθι, μύθος και πραγματικότητα, «Δημόκριτος».

Ξένη Βιβλιογραφία

4. Βαλλόν Ανρί, (1984), Η ψυχική ανάπτυξη του παιδιού, μτφ: Λώμη Μαρίνα, Εκδόσεις Γλάρος, Αθήνα.
5. Γκαρμπάρ Κλαιρ & Τεοντόρ Φρανσίς, (1996), Οικογένεια Μωσαϊκό, μτφ: Καρρά Μαριλένα, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα.
6. Μισέλ Α.,(1987), Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου, μτφ: Μουσούρου Λ.Μ., Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
7. Ντολτο Φρανσουάζ, (1993), Όταν οι γονείς χωρίζουν, μτφ: Πεπελή Χαρά, Εκδόσεις Ι.Δ.Κογγάρου και ΣΙΑ Α.Ε., Αθήνα.
8. Ρόχας Λουίς Μάρκος, (1998), Ο χωρισμός στο ζευγάρι, μτφ: Φούρναρη Μάιρα- Natividad Galvez, Εκδόσεις Αίολος.
9. Χάρρις Τόμας, (1977), Είμαι Οκέϋ – Είσαι Οκέϋ, μτφ: ,Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
10. Begehoid Betty, (1990), Ο μπαμπάς δε μένει πια μαζί μας, μτφ: Εκδόσεις Δωρικός, Αθήνα.
11. Bovet Theodor, (1968), Ο Γάμος, μτφ: Τασού Γ. Ζάννια, Εκδόσεις Έλαφος, Αθήνα.

12. Dawson – Scanzoni Leth & Scanzoni John, (1988), Men, Women and Change, Copyright by McGraw – Hill, Inc, U.S.A.
13. Eco Umberto, (1994), Πώς γίνεται μία διπλωματική εργασία, μτφ: Κονδύλη Μαριάννα, Εκδόσεις Νήσος, Αθήνα.
14. Fortune Dion, (1990), Η εσωτερική φιλοσοφία του έρωτα και του γάμου, μτφ: Ευαγγελόπουλος Δημήτριος, Εκδόσεις Ιάμβλιχος, Αθήνα.
15. Herbert Martin, (1998), Χωρισμός και διαζύγιο: Βοηθώντας τα παιδιά να το αντιμετωπίσουν, μτφ: Μωραϊτή Γεωργία, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
16. Howard Keith and Sharp John, (1994), Η Επιστημονική μελέτη: Οδηγός σχεδιασμού και διαχείρισης, μτφ: Νταλάκου Βασιλική, Εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα.
17. Napier Augustus Y, (1995), Το ζευγάρι, ο εύθραυστος δεσμός, μτφ: Ρόκου Ήβη, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
18. Napier Augustus & Whitaker Carl, (1989), Οικογένεια, μαζί όμως αλλιώς, μτφ: Νίκας Άγγελος, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα.
19. Pittman Frank M. D. ,(1995), Άντρας σε κρίση, μτφ: Ζώτος Αλέξιος, Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
20. Russel, (1981), Γάμος και ηθική, μτφ: Δυριώτη Γ, Εκδόσεις Αρσενίδης, Αθήνα.
21. Satir Virginia, (1989), Πλάθοντας ανθρώπους, μτφ: Στυλιανούδη Λιλή, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα.

ΠΕΡΙΟΔΙΚΑ

1. Αμανίτου Ξένια, Δεκέμβριος 2000, « Διαζύγιο= λεπτές ισορροπίες», ΤΟ ΠΑΙΔΙ ΜΟΥ & ΕΓΩ, 58- 65.
2. Αναγνωστοπούλου Λίλη, 28 Αυγούστου 2001, «Κάνω την "επανάσταση"», Ελευθεροτυπία, τεύχος 125, 8-11.
3. Δημοπούλου- Λαγωνίκα Μ., Καραγγέλη Α., Σπινέλλη Κ., Σταθόπουλος Μ., Τσιάντης Ι., 1980, « Το διαζύγιο. Επίδραση σε παιδιά και γονιούς», ΙΑΤΡΙΚΗ 38, 183- 200.
4. Λεωνίδα Μαρία, Νοέμβριος 2000, « Το παιδί του κι εγώ», COSMOPOLITAN, , 110- 111.
5. Πάντζου Χριστίνα, 1995, « Καναπές 6 θέσεων: Εκείνος, εκείνη και τα παιδιά τους από προηγούμενο γάμο», Αστυνομική Επιθεώρηση.

6. Σκορίνη- Παπαρρηγοπούλου Φ., 28 Αυγούστου 2001, «Τι σημαίνει λύνω το γάμο», Ελευθεροτυπία, 125, , 4-5.
7. Σταυροπούλου Ε., Κουσίδου Τ., Σαχινίδη Μ., Καπλάνη Ι., Απρίλιος 1986, «Μητρική μονογονεϊκή οικογένεια- Οικονομική, κοινωνική και ψυχολογική θεώρηση», ΕΚΛΟΓΗ, 39- 48.
8. Kelly J.B. και Wallerstein, Σεπτέμβριος- Δεκέμβριος 1976, «Οι επιπτώσεις του διαζυγίου: Οι εμπειρίες του παιδιού της πρώιμης λανθάνουσας περιόδου». ΕΚΛΟΓΗ, 35- 48.

Άρθρα από το Διαδίκτυο

1. Bryner L. Charles, “Children of Divorce”, American Board of Family Practice, May 1, 2001.
2. Davis Kimberly, “Making Blended Families Work”, Ebony, October 2000, Copyright Johnson Publishing Co. in association with The Gale Group and Looksmart.
3. Doyle Miranda, “For better, for worse: A guide to surviving divorce for Preteens and their Families”, School Library Journal, February 2001, Copyright Cahners Publishing Company in association with The Gale Group and Looksmart.
4. Hughes Jody, “Repartnering after divorce”, Family Matters, Autumn 2000, Copyright Australian Institute of Family Studies in association with The Gale Group and Looksmart.
5. Ganong Lawrence H. & Coleman Marilyn, “Changing Families, Changing Responsibilities: Family Obligations Following Divorce and Remarriage” Adolescence, 1999, Copyright Libra Publishers Inc in association with The Gale Group and Looksmart.
6. Suwanee Ga., “The Stepparenting Connection is proud to Announce StepMeet”, PR Newswire, May 18, 2000, Copyright PR Newswire Association Inc in association with The Gale Group and Looksmart.
7. Wilkinson Helen, “Celebrate the new family”, New Statesman, August 9, 1999, Copyright New Statesman Ltd in association with The Gale Group and Looksmart.
8. Brief Article, “Stepfamilies often find mom in the middle”, U.S.A. today, 2001, Copyright Society for the advancement of education in association with The Gale Group and Looksmart.
9. “Today’s Stepmother: Myths and Realities”, Ebony, August 1999, Copyright Johnson Publishing Co in association with The Gale Group and Looksmart.